

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науково-практичний журнал

Видається 4 рази на рік

Заснований у жовтні 2011 року

№ 3 (39) 2022

Харків
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
Видавництво «Право»
2022

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України (протокол № 6 від 20 вересня 2022 р.)*

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням **категорії «Б»**
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до міжнародних бібліотек і баз даних:
European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – **ERIH PLUS**, Норвегія;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Іспанія;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Польща;
Academic Research Index – ResearchBib, Японія

Право та інновації : наук.-практ. журн. / редкол.: К. В. Єфремова (голов. ред.) та ін. – Харків : НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України ; Право, 2022. – № 3 (39). – 85 с.

Засновник

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – *К. В. Єфремова*, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); *Р. В. Шаповал*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); *А. П. Гетьман*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *В. М. Пашков*, доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *О. Я. Трагнюк*, кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. М. Любич*, кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (заступник головного редактора); *Н. М. Внукова*, доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Х. В. Солнцева*, кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Ю. В. Георгієвський*, доктор юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *М. В. Троцька*, кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *А. О. Гаркуша*, кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *К. О. Токарева*, кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *О. В. Розгон*, кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – *Вільям Еліот Батлер*, доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); *Snieguolė Matulienė*, доктор, Університет імені Миколаша Ромеріса (Литва); *Томас Давуліс*, доктор, професор, юридичний факультет Вільнюського університету (Литва); *Яніс Грасіс*, доктор юридичних наук, доцент, юридичний факультет Ризького університету (Латвія); *Вітольдс Захарс*, доктор юридичних наук, професор, юридичний департамент Даугавпілського університету (Латвія); *Маріана Петрова*, доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія).

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LAW AND INNOVATIONS

Scientific and Practical Journal

Published 4 Times a Year

Founded in October 2011

№ 3 (39) 2022

Kharkiv
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of NALS of Ukraine
Publishing House «Pravo»
2022

*Recommended for publication by the Academic Council
of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (protocol № 6 of 20.09.2022)*

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine **group «Б»**
(Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020)

Contributed to the international scientometrics database and libraries:

European Reference Index for the Humanities and the
Social Sciences – **ERIH PLUS**, Norway;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Spain;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Poland;
Academic Research Index – ResearchBib, Japan

Law and Innovations : Scient.-Pract. Journal / edit. board: K. V. Yefremova (chief ed.) et al. – Kharkiv : Scientific and Research
Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine ; Pravo, 2022. – № 3 (39). – 85 p.

Founder

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Editorial board:

Ukrainian specialists – *K. V. Yefremova*, PhD, Senior Researcher, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine (chief editor); *R. V. Shapoval*, 2nd PhD, Professor, the
Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); *A. P. Getman*, 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National
Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *V. M. Pashkov*, 2nd PhD, Professor, Poltava Law
Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. Ya. Tragniuk*, PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law
University; *A. M. Liubchych*, PhD, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
National Academy of Law Sciences of Ukraine (deputy chief editor); *N. M. Vnukova*, 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research
Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *H. V. Solntseva*,
PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; *I. V. Georgiievskiy*, 2nd PhD, the Scientific and Research Institute of Providing
Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *M. V. Trotska*, PhD, Associate
Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. A. Harkusha*, PhD, Associate Professor, Poltava Law
Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *K. O. Tokarieva*, PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal
Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; *O. V. Rozghon*, PhD, Associate Professor,
the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law
Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – *William E. Butler*, J.D., Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University
(USA); *Snieguolė Matulienė*, Doctor of Law, Mykolas Romeris University (Lithuania); *Tomas Davulis*, Professor, University of Vil-
nius Faculty of Law (Lithuania); *Jānis Grāsis*, Dr. iur., Associate Professor, Faculty of Law, Rīga Stradiņš University (Latvia); *Witolds
Zahars*, Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); *Mariana Petrova*, Doctor of Economy,
Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria).

Commissioning Editor: *V. P. Kokhan*

Desktop publishing: *A. H. Yakshyna*

Address of the Editorial Team:

61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: ndipzir.org.ua

ЗМІСТ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

ХАУСТОВА М. Г.

Вплив Е-демократії на суспільний розвиток в Україні: теоретико-практичний підхід 7

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ВНУКОВА Н. М.

Світовий тренд прискорення стартапами інноваційних змін в індустрії 4.0 17

БОРИСОВ І. В.

Перспективи розвитку інноваційної інфраструктури країни в умовах індустрії 4.0 23

ГОЛОВАЩЕНКО О. С.

Правова основа розбудови системи дослідницьких інфраструктур в Україні 30

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

ШЕВЕРДІНА В. І.

Підстави відповідальності у трудовому праві: теоретико-правовий аналіз 35

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

КОЛІСНИК А. С.

Податкові та митні преференції в умовах воєнного стану в Україні 42

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

САДИГОВ С. А.

Проблеми та перспективи забезпечення енергетичної безпеки ЄС під час російської агресії проти України 49

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ВАПНЯРЧУК Н. М.

Нормативно-правове забезпечення соціального захисту особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України 57

БРИНЦЕВ В. Д., МАМАСЬ І. О.

Система прогнозування і формування ключових напрямків наукових досліджень у сфері підприємництва 63

ЯКОВЮК І. В., ЦВЕЛИХ М. П.

Цифрова дипломатія: впровадження електронних візових послуг в Україні 69

СУЩ О. П.

Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності 77

Інформація для авторів 84

CONTENT

LEGAL PROVISION OF THE FUNCTIONING OF THE DIGITAL TRANSFORMATION IN MODERN CONDITIONS

KHAUSTOVA MARYNA

The impact of E-democracy on social development in Ukraine: theoretical and practical approach.....7

MODERN RESEARCH OF ECONOMIC LAW

VNUKOVA NATALIYA

Global trend of acceleration by startups innovative changes in industry 4.0 17

BORYSOV IGOR

Prospects for the development of the innovative infrastructure of the country under the conditions of industry 4.0.....23

HOLOVASHCHENKO OLHA

Legal basis for the development of the research infrastructure system in Ukraine 30

TOPICAL ISSUES OF LABOR LAW

SHEVERDINA VICTORIA

Grounds of liability in labor law: theoretical and legal analysis 35

DEVELOPMENT TRENDS OF FINANCE LAW

KOLISNYK ANNA

Tax and customs preferences under the conditions of martial state in Ukraine.....42

TOPICAL ISSUES OF EUROPEAN UNION LAW

SADYHOV SAMER

The problems and prospects of ensuring EU energy security during the russian aggression against Ukraine.....49

MODERN RESEARCH OF LEGAL SCIENCE

VAPNYARCHUK NATALIYA

Regulatory and legal provision of social protection of personnel of the State service of special communication
and information protection of Ukraine 57

BRYNTSEV VASYL, MAMAIEV ILLIA

System of forecasting and formation of key areas of research in the field of entrepreneurship.....63

YAKOVIYK IVAN, TSVELIKH MAKSYM

Digital diplomacy: the implementation of electronic visa services in Ukraine 69

SUSHCH OLENA

State as a subject of investment operations.....77

Information for authors.....84

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

ХАУСТОВА МАРИНА ГЕННАДІЇВНА

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-8264-0646

УДК 340.01

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-1

ВПЛИВ Е-ДЕМОКРАТІЇ НА СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті розкрито особливості запровадження е-демократії в Україні, висвітлено основні інструменти діяльності та наведено кращі практики функціонування. Показано сприйняття та готовність суспільства до переходу на е-платформу. Для досягнення поставленої в роботі мети були використані такі загальнотеоретичні методи дослідження, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння для визначення змісту й складових поняття «е-демократія» та «е-урядування»; системний підхід для узагальнення основних методичних підходів щодо формування та сутності електронної демократії; методи позитивного і нормативного аналізу для вироблення рекомендацій з удосконалення моделі трансформації е-демократії. Та спеціальні (систематизації, абстрагування, декомпозиції) методи наукового пізнання, за допомогою яких в статті досліджено теоретичні засади цифрової економіки та здійснено критичний всебічний аналіз та систематизацію наукових і практичних підходів до трактування сутності принципів та цілей е-демократії.

Зроблений висновок, що е-демократія повинна посісти гідне місце та увійти до порядку денного радикальних політичних реформ та стати складовою державного управління, особливо на етапі сьогодення в умовах військового стану.

Дослідження проблеми е-демократії та е-урядування, та впровадження цих інститутів в Україні, ґрунтується на наявних у Раді Європи підходах щодо сутності, структури особливостей е-демократії та її запровадження. Підкреслюється, що складовими е-демократії є: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електронне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні кампанії, електронні опитування тощо. під терміном «електронна демократія» розуміється така політична система, в якій ІКТ використовуються для забезпечення виконання основних функцій демократичного процесу, зокрема: вільного доступу до суспільно важливої інформації, свободи слова, участі в публічному управлінні (як шляхом вільного обговорення, так й участі у виборах, референдумах тощо).

Ключові слова: е-демократія, інформаційне суспільство, стратегія, урядування, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення проблематики електронної демократії (е-демократії) в системі підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування обумовлена, насамперед, внутрішніми потребами та зовнішніми викликами. По-перше, стрімкий розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), їх широке запровадження не тільки в економіці, а й у суспільно-політичному житті, різко змінюють як структуру, так і сутність публічних комунікацій. У політичній практиці зазначена епоха отримала на-

зву «інформаційної», а суспільство – «інформаційного». По-друге, достатньо широко елементи е-демократії запроваджуються не тільки у розвинених країнах – ця сфера визначена пріоритетною авторитетними міжнародними організаціями. Так, проект Кодексу етики ЮНЕСКО (2011 р.) для інформаційного суспільства формулює один з етичних принципів: «Держави-члени повинні підтримувати використання Інтернету та інших ІКТ для підвищення ефективності демократії та демократичних інститутів, надаючи громадськості можливості для корисних

публічних дискусій та участі в демократичному процесі та сприяючи забезпеченню прозорості, підзвітності, сприйнятливості, ангажованості, інклюзивності, доступності, участі, взаємодоповнюваності та соціальної згуртованості» [1].

Дослідження проблеми е-демократії та е-урядування, та впровадження цих інститутів в Україні, ґрунтується на наявних у Раді Європи підходах щодо сутності, структури особливостей е-демократії та її запровадження, які викладені у таких документах:

1. Рекомендації CM/Rec(2009) Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам щодо електронної демократії, ухвалені у 2009 р. (Indicatives Guides and Glossary relating to Recommendation Rec (2009) of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy);

2. Пояснювальна записка до вищезазначених рекомендацій [2];

3. Посібник і словник термінів, уживаних у Рекомендаціях (Indicatives Guides and Glossary relating to Recommendation Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy);

4. Словник технічних термінів у сфері електронної демократії (Glossary of technical terms in the field of electronic democracy) [3].

В Рекомендаціях Ради Європи щодо електронної демократії (Recommendation CM/Rec(2009) [1] визначені наступні принципи е-демократії:

1) основне завдання електронної підтримки демократії – це посилення демократії, демократичних інститутів та процесів, поширення демократичних цінностей;

2) Е-демократія повинна бути сумісна та пов'язана із традиційними процесами демократії. Кожен процес демократії (електронний чи традиційний) відіграє свою роль і не може застосовуватись як універсальний;

3) Е-демократія спирається на демократичні, гуманістичні, соціальні, етичні та культурні цінності суспільства, в якому вона запроваджується;

4) Е-демократія тісно пов'язана із «добрим урядуванням», тобто здійснення влади у електронній формі повинно спиратись на принципи результативності, ефективності, участі, прозорості, підзвітності.

5) Е-демократія повинна підтримувати та впроваджувати фундаментальні свободи, права людини, включаючи свободу доступу до інформації. Всі зацікавлені сторони е-демократії повинні включатись у демократичні процеси та отримувати вигоди від такої участі, та ін.

У вищезгаданому документі підкреслюється, що складовими е-демократії є: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електро-

нне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні кампанії, електронні опитування тощо [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часів античної Греції демократію гарантує лише найширша участь громадян, але професіоналізація державного управління звужує поле для такої участі. Прийняття важливих управлінських рішень одноосібно чи навіть колегіально політиками та посадовцями послаблює інтерес громадян до публічної політики, а зниження громадянської активності дозволяє посадовцям розширювати поле своїх повноважень та створює умови для зловживання владою. Таким чином, демократія без життєвого простору для її здійснення стає суто символічною, замість того, щоб бути демократією участі.

Проблеми демократії та залучення громадськості до вироблення політики засобами інформаційно-комунікаційних технологій досліджували Ч. Армстронг, Ю. Гарлан, С. Коулман, Д. Латроп, Д. Робінсон, Л. Рума, Е. Фелтен, С. Шахт, Д. Шулер та ін. Проте, перші спроби вивести політику в режим онлайн були зроблені інженерами – ентузіастами на замовлення органів влади з метою винайти альтернативу застарілій рутинній практиці. Такі експериментальні проекти, як «Е-політика» у Мінесоті (1994) та «Онлайнова демократія для громадян» у Великобританії (1996) були першими у справі розбудови соціальних мереж та створення дискусійних форумів. Деякі місцеві органи влади Скандинавських країн, Канади та Великобританії пропагували і підтримували проекти е-демократії, але більшість з них не мали законодавчого унормування та ресурсного забезпечення.

Мета статті – систематизувати поняття е-демократії та е-уряду, проаналізувати міжнародний досвід у сфері електронної демократії для запровадження в вітчизняну систему права позитивного правового досвіду у сфері регулювання демократичних процесів, задля подальшої розробки нових норм права у сфері е-демократії та е-уряду, з врахуванням необхідності формування у своїх громадян нового цілісного світогляду на основі світових тенденцій розвитку права, науки про державне управління тощо. Окреслити подальші шляхи та заходи, що є необхідними для подальшої роботи задля ефективного використання інструментів цифровізації для вдосконалення економічних, політичних та інших відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загалом, у кінці ХХ ст. демократичний та цифровий порядок денний розвивалися кожен окремо. На початку ХХІ ст. склалися сприятливі умови для синергетичного поєднання цифрового та демократичного сценаріїв суспіль-

ного розвитку. Демократія до цього періоду була продуктом свого часу, коли ефективне представництво було обмежене відокремленістю у часі та просторі. У наш час ці бар'єри долаються завдяки комунікаційним технологіям, які є асинхронними та глобальними, тому демократія може розвиватися лише за умови, якщо демократичні інституції стануть більш сприйнятливими, доступними, підзвітними та укоріненими в інформаційному просторі. Йдеться про е-демократію не як про інформатизацію адміністративних процедур, а як про силу, здатну оживити та оновити демократичний політичний процес, як про єдиний спосіб створення простору довіри та політичної взаємодії. Джей Блумлер і Стівен Коулман стверджували, що «Інтернет має «вразливий потенціал» для забезпечення демократичного простору, який є відкритим для всіх і з'єднаний зі справжніми демократичними інститутами. Простір для дискурсу та обговорення слід створити, фінансувати, пропагувати та регулювати. Утримання громадських спільнот у кібер-просторі повинно перетворитися на публічну (державну) послугу, на зразок організації чесних і справедливих виборів, утримання бібліотек чи суспільного телерадіомовлення. Простір довіри не виникне спонтанно і без зусиль» [4, с. 147].

Чарлз Армстронг відстоює думку про те, що «Інтернет змінює один фундаментальний аспект демократичних систем, що існував протягом 7 тисяч років. Ця зміна може ознаменувати початок періоду демократичних інновацій, масштаби якого будуть зіставними з античною Грецією. Ця зміна приведе до формування демократичних систем, які відзначатимуться більшою динамічністю, меншою централізованістю і вищою відповідальністю, ніж ті, які ми знаємо сьогодні; ці системи передбачатимуть можливість для людей брати участь у їхньому функціонуванні такою малою або такою великою мірою, як вони того бажають; представництво в таких системах ґрунтуватиметься на мережах особистої довіри, а не на абстрактному зв'язку з партією. Це – зростаюча демократія» [5, с. 163]

Отже, розробка та реалізація органами державної влади та особливо органами місцевого самоврядування політики е-демократії має сенс лише за умови, коли ці органи передбачатимуть, що така політика потребує використання Інтернету та інших цифрових технологій з метою розвитку та посилення демократичної практики. Якщо ж е-демократія буде лише символічною політикою, що розробляється владою з метою доведення своєї прихильності до інформаційних технологій та надання громадськості можливості просто щось сказати з політично неважливих питань, то така політика тільки дискредитуватиме демократію та можливості інформаційних технологій. Метою державної політики е-демократії має бути

забезпечення багатовекторних інтерактивних потоків комунікації, покликаних поєднувати громадян, обраних ними депутатів усіх рівнів та виконавчу гілку влади.

Ця політика має вирішувати такі завдання:

- постійно створювати нові публічні простори для політичної взаємодії та обговорення, насамперед – онлайн середовище, яке має значні переваги для сприяння ефективному спілкуванню влади та громадян, публічним дискусіям та обговоренням;
- зробити взаємодію між громадянами, парламентарями та урядом змістовною;
- створити механізми, які надавали б можливість представникам представницьких та виконавчих органів влади вчитися та оволодівати інструментами е-демократії;
- забезпечити наявність достатньої якісної онлайн інформації. Така інформація повинна бути доступною, чіткою та зрозумілою, але не надмірно великою за обсягом та складною за змістом;
- докладати якомога більше зусиль для залучення якнайширшого кола громадськості до демократичного діалогу, зокрема і тих груп, які є традиційно маргінальними, соціально знедоленими, мають обмежені можливості або позбавленими можливості висловлюватися;
- враховувати особливості економічної, територіальної, соціальної (у тому числі – гендерної) структуризації в онлайн середовищі з метою забезпечення рівного доступу до демократичного процесу в усіх сферах і для усіх громад, соціальних груп та прошарків.

Поява концепції «електронної демократії» є продовженням розвитку загальної теорії демократії. Демократія – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненню принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства [6, с. 26].

Існують два підходи до визначення співвідношення е-уряду та е-демократії.

Перший підхід розглядає е-демократію як частину е-уряду. Е-демократія та е-участь вважаються елементами е-уряду і трактуються як електронна реалізація узаконених демократичних шляхів або процедур прийняття рішень. Відповідно до цього підходу, вони зводяться до технологічних аспектів, а саме, до електронних виборів і електронного головування.

Другий підхід, навпаки, розглядає е-уряд як частину електронної демократії. Е-уряд є важливим елементом е-демократії, але далеко не вичерпує її, оскільки остання включає в себе не тільки взаємодію громадян з органами державної влади, а й усю сферу

мережевої суспільної взаємодії громадян, організацій та інститутів через електронну комунікаційну систему, тобто сферу громадянського суспільства.

Тому деякі дослідники виділяють дві моделі застосування ІКТ у процесах сучасного суспільно-економічного розвитку (зокрема – розбудови інформаційного суспільства): «демократичну» (е-демократія) та «адміністративну» (е-урядування). У «демократичній» моделі (е-демократія) домінують комунікації знизу вгору, тобто громадяни певним чином впливають на функціонування держави, отримують інформацію від державних службовців, контролюють відповідність пріоритетів державної політики власним пріоритетам і на основі цього беруть участь у прийнятті політичних рішень. Навпаки, «адміністративна» модель (е-урядування) стосується відносин зверху вниз, до неї відноситься надання державних послуг та здійснення управлінської діяльності.

Традиційно дослідники значну увагу приділяють е-демократії, яка є більш яскравою науковою і політичною конструкцією. У той же час, упровадження ІКТ в адміністративні процеси в силу об'єктивних причин дає більш швидкий і вагомий результат, внаслідок чого недооцінка адміністративної складової може призвести до не цілком коректного відображення практики е-уряду в наукових теоріях і, в кінцевому результаті, до марнування потенційних переваг ІКТ для державного управління.

Ключова характеристика е-демократії – зміна форми і ступеню залучення громадян до прийняття політичних рішень. На основі узагальнення існуючих теоретичних трактувань залучення громадян у політичний процес можна зробити висновок, що позитивна оцінка максимального залучення громадян не може розглядатися як аксіома, і різні теоретичні концепції відводять різне місце участі громадян у політиці. Відповідно, аргументацію провідних міжнародних організацій на користь е-демократії, кінцевим благом в якій виступає підвищення рівня участі громадян, не можна вважати цілком переконливою. Оскільки визначення оптимального ступеню участі громадян у прийнятті політичних рішень можливе лише на ціннісному рівні, доцільно виходити з функціонального погляду на е-залучення громадян, тобто оцінювати цей процес, виходячи з його впливу на ефективність прийняття державних управлінських рішень.

Термін «електронна демократія» (electronic democracy) у вузькому змісті використовується у випадках, коли мова йде про застосування ІКТ для організації політичного процесу, застосування громадянами цих технологій для участі в конституційно передбачених діях у державному управлінні та місцевому самоврядуванні. Хоча поняття «електронна демократія» ще не отримало чіткого визначення, більшість фахівців переконані, що воно включає ви-

користання ІКТ для захисту і розвитку основних демократичних цінностей і, перш за все, розширення дистанційних форм участі громадян в процесах ухвалення державних рішень.

Зазначене повинно бути організовано так, щоб громадяни відчували свою причетність до політики і результативність особистої участі [7]. Рада Європи визначає е-демократію як використання ІКТ урядами, політичними партіями, громадянами та іншими учасниками політичних процесів на місцях, у регіонах, на національному або міжнародному рівнях з метою розширення участі громадян у процесах прийняття державних рішень. ІКТ можуть використовуватися в різних формах, а не тільки для голосування. У рамках підходів за принципом «знизу-вгору» громадяни та організації можуть використовувати їх як засоби для того, щоб їх голоси були почуті, політики та партії – для проведення кампаній, а публічні органи – для вдосконалення послуг, що надаються громадянам, шляхом впровадження електронних методів подачі звернень чи проведення консультацій. Тобто, під терміном «електронна демократія» розуміється така політична система, в якій ІКТ використовуються для забезпечення виконання основних функцій демократичного процесу, зокрема: вільного доступу до суспільно важливої інформації, свободи слова, участі в публічному управлінні (як шляхом вільного обговорення, так й участі у виборах, референдумах тощо).

Можна виділити такі основні переваги е-демократії як форми реалізації демократичних процедур:

- істотне зниження витрат на здійснення демократичних процедур;
- зниження витрат на інтерактивні форми взаємодії з громадянами, що дозволяє органам державної влади більш повно враховувати думки різних соціальних груп при прийнятті рішень;
- залучення громадян до прийняття рішень на більш ранніх стадіях і в більш тісній формі;
- залучення суспільних груп громадян з обмеженими можливостями, яким складно забезпечувати свої громадські права за «традиційними» формами демократичної участі;
- зміцнення довіри громадян до держави за рахунок імідажних функцій нових комунікаційних каналів, створення у громадян ілюзії участі в прийнятті рішень.

Однак, необхідно відзначити і низку факторів та обставин, що обмежують реалізацію позитивного потенціалу е-демократії, зокрема:

тенденції зниження рівня політичної участі громадян, що пов'язані по-перше, з низьким рівнем довіри до публічної влади, по-друге, зі зниженням ефективності такої участі;

низький рівень партнерства між інституціями громадянського суспільства та урядом;

цифрова нерівність громадян, що обмежує можливості розвитку нових форм представництва інтересів всіх прошарків громадян;

низькі показники участі малозабезпечених в політичному житті та їх включенню в процеси державного управління.

Цілі е-демократії аналогічні цілям ефективного управління – це прозорість, підзвітність, відповідальність, включення, проведення дискусій, інклюзивність, доступність, участь, субсидіарність, довіра до демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів, соціальне згуртування.

Упродовж останніх років в Україні на державному рівні плануються заходи щодо інтенсивного впровадження цифрових технологій в усі сфери суспільного життя. Починаючи від Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [8], яка серед інших реформ та програм розвитку держави визначала Програму електронного урядування, у державі ухвалено низку відповідних концепцій, планів, стратегій, законів та інших нормативно-правових актів.

На сучасному політико-правовому етапі процес упровадження цифрових технологій здійснюється в контексті так званої цифрової трансформації. Організаційно цей процес підкріплено створенням Комітету з питань цифрової трансформації у складі Верховної Ради України та Міністерства цифрової трансформації на урядовому рівні. Останнє було створене урядом через реорганізацію Державного агентства з питань електронного урядування шляхом перетворення.

Цифровізація політики є наслідком глобалізації та полягає в тому, що вона кардинально змінює сучасні тренди політичних процесів, функціональне призначення політичних інститутів, суспільні інтеракції та сценарії майбутнього. Цифрові технології обумовлюють результати виборів, формують і модерують громадянську активність, впливають на зовнішній імідж держави, виступають каталізатором гібридності політичних режимів, роблять впізнаваними і легітимними публічних персон, політичні кампанії, доленосні рішення. Цифровізація політики у державах пострадянського простору набуває специфічних рис. Потреба систематизувати світовий досвід та пострадянську практику цифровізації політики як політики нового типу дозволяє зрозуміти призначення нового політичного актора/цифрового політичного суб'єкта, який змінює процеси підготовки прийняття та впровадження політичних рішень відповідно до алгоритмів формування смислів у цифровому середовищі.

Отже, в Україні електронна демократія перебуває на стадії інтенсивного становлення. Форму-

вання законодавчої бази для функціонування електронної демократії розпочалося у 2003 році, коли були прийняті закони «Про електронні документи та електронний документообіг», а також «Про електронний цифровий підпис». Передумовами для формування електронної демократії в Україні стали розширення доступу населення до Інтернету та інтенсивний розвиток ІТ-сектору. Активну участь у становленні електронної демократії в Україні бере громадянське суспільство. Стрімкий розвиток електронної демократії в Україні визнаний ООН: з 2015 року наша держава суттєво підвищила позиції у рейтингу розвитку електронної демократії та нині займає 32-ге місце.

Позитивний крок на шляху утвердження е-уряду і е-урядування – створення 4 червня 2014 р. Державного агентства з питань електронного урядування. Агентство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується урядом і який реалізує державну політику у сферах інформатизації, е-урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства. Впровадження електронних послуг відбувається за підтримки державних органів – надавачів адміністративних послуг, а також – міжнародних партнерів, серед яких – проєкт USAID/UK aid «Прозорість та підзвітність в органах державного управління та послугах/TAPAS», Програма EGAP, що фінансується Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва і реалізується Фондом Східна Європа та Фондом Innovabridge, Координатор проєктів ОБСЄ в Україні та інші [9].

Основні завдання агентства: реалізація державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства; внесення на розгляд уряду України пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері електронного урядування.

Основні напрями діяльності агентства: інформаційна безпека, охорона навколишнього природного середовища, електронна медицина, електронна культура, наука та інновації, електронна освіта, електронна демократія, електронне урядування, електронна економіка, доступ до інформації та знань, інформаційна інфраструктура, запобігання і виявлення корупції.

У вересні 2017 р. Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) схвалив Концепцію розвитку електронного урядування в Україні [10], яка визначила Електронне урядування як форму організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів держав-

ної влади й органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно- телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян. В основу реалізації системи електронного урядування було покладено такі принципи: цифровий за замовчуванням; одноразове введення інформації; сумісність за замовчуванням; доступність і залучення громадян; відкритість та прозорість; довіра та безпека. Досягнення мети Концепції забезпечувалось виконанням комплексних заходів за такими напрямками, як: модернізація публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; модернізація державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; управління розвитком електронного урядування. Варто відзначити, що дана Концепція відрізняється від аналогічних попередніх документів вищим рівнем деталізації та комплексним характером.

Для її впровадження був ухвалений План заходів із реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні [11], де визначались завдання для відповідних міністерств і відомств, терміни та форми контролю їх виконання.

У листопаді 2017 р. КМУ схвалив Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації [11], відповідно до якої електронна демократія визначена як форма суспільних відносин, за якої громадяни й організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно- комунікаційних технологій у демократичних процесах.

Реалізація Концепції передбачена у два етапи на період до 2020 року. Серед заходів електронної демократії передбачено, зокрема, удосконалення механізму подання та розгляду електронних петицій; формування основ впровадження електронного голосування, а також електронного виборчого процесу, електронних референдумів і електронних плебісцитів; запровадження мережових сервісів у сфері електронної демократії; забезпечення розвитку відкритих даних тощо. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні включає завдання щодо нормативно-правового та ресурсного забезпечення розвитку електронної демократії в Україні, що покладаються на державні інституції із залученням низки громадських організацій.

Ключову роль у функціонуванні е-демократії в Україні відіграють *сайти центральних органів влади та місцевого самоврядування*, які виконують функцію інформування суспільства про діяльність органів влади, спрощують доступ громадян до відкритих даних та державних послуг. На сайті Верховної Ради

України публікуються законодавчі акти після прийняття.

Судова гілка влади представлена в Інтернеті Єдиним державним реєстром судових рішень. Практично всі центральні органи влади України мають свої сайти, багато з них представлені у соціальних мережах. Проте рівень інтерактивності веб-сторінок державних установ залишається різним. Але тільки інформування громадян за принципом «згори – вниз» недостатньо, для повноцінного функціонування електронної демократії веб-сайти органів влади мають забезпечувати ефективну взаємодію з громадянським суспільством. Перехід від одностороннього формату до справжньої комунікації між владою та суспільством нині триває.

На місцевому рівні електронна демократія представлена передусім сайтами місцевих рад, а також низкою спеціалізованих сервісів. Серед найбільш успішних прикладів – Контактний центр Києва 1551, сайт «Панель міста» Львівської міської ради, віртуальна приймальня мера в Івано-Франківську тощо. Також ефективну взаємодію між громадянами та місцевою владою забезпечує портал «Відкрите місто», до якого підключені вже 101 місто в Україні.

До найважливіших інструментів електронної демократії в Україні належать *електронні петиції*. Законодавчим підґрунтям для їх запровадження стало внесення у 2015 році до Закону України «Про звернення громадян» змін, що стосувалися електронного звернення та електронних петицій. Першою серед державних установ України сервіс електронних петицій запровадила Адміністрація Президента України. Ініціатива мала успіх: вже протягом першого року існування системи 2 млн. громадян поставили свої підписи під тією чи іншою петицією. Для розгляду петиції Адміністрацією Президента потрібно 25 тис. підписів протягом 3 місяців. Згодом сторінки для подання електронних петицій відкрили й інші установи. Нині електронні петиції запроваджені на всіх рівнях влади.

На місцевому рівні ефективно функціонує Єдина система місцевих петицій e-dem.in.ua, яка використовується у понад 140 громадах. У системі запроваджена ідентифікація користувачів через Bank ID або мобільний телефон. Діють сервіси електронних петицій на сайтах місцевих рад. Зокрема, успішно зарекомендував себе портал електронних петицій Київської міської ради. Для розгляду петиції на порталі необхідно 10 тис. підписів, зібраних протягом 90 днів.

Громадські бюджети участі. Завдяки бюджетам участі громадяни можуть визначати, на які потреби спрямовувати бюджетні кошти. Частина міського бюджету спрямовується на запропоновані громадянами проекти, які обираються шляхом електронного

голосування. Бюджети участі діють у Києві та багатьох обласних центрах.

Електронні декларації були запроваджені в Україні за підтримки Європейського Союзу у 2016 році. Високопосадовці мають щорічно декларувати в електронному вигляді наявні фінанси та майно. Подані декларації доступні он-лайн на сайті <https://declarations.com.ua/>. Для заповнення декларацій використовуються цифрові підписи, що надаються Міністерством юстиції України. Таким чином, система електронних декларацій забезпечує нагляд громадськості за статками державних службовців та політиків.

Однією з найбільш ефективних українських реформ 2010-х років стало впровадження системи контролю державних закупівель ProZorro. Вона прийшла на зміну паперовим тендерам та дозволила зекономити значні обсяги державних коштів. Система ProZorro отримала міжнародне визнання, посівши перше місце у міжнародному конкурсі систем державних закупівель, а з 2017 року система електронних закупівель, заснована на досвіді ProZorro впроваджується у Молдові.

Портали відкритих даних покликані спростити громадянам доступ до публічної інформації. Специфіка відкритих даних полягає у використанні спеціальних форматів, придатних для машинної обробки. Адже йдеться про опрацювання великих масивів інформації, що займатиме значний обсяг часу при використанні людської праці. Тому для роботи з відкритими даними використовується спеціальне програмне забезпечення, а в перспективі опрацювання масивів відкритих даних здійснюватиметься за допомогою штучного інтелекту.

Україна вже має власні напрацювання у сфері відкритих даних. Передусім це сервіс для роботи з відкритими даними OpenDataBot. Іншим інноваційним досягненням стало відкриття у 2015 році Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, що створює можливість роботи з відкритими даними органів влади.

Особливістю розвитку електронної демократії в Україні стала активна діяльність громадських діячів у соціальній мережі Facebook, та в інших соціальних мережах. Українська фейсбук-спільнота виявила неабияку громадянську активність, зігравши помітну роль у подіях Євромайдану 2013-2014 рр., та на сьогоднішній день в період військового стану у країні. Фейсбук, Телеграм, YouTube стали місцем для суспільно-політичних дискусій та вироблення громадської думки.

Перспективними напрямками для подальшого розвитку е-демократії в Україні є впровадження електронного цифрового підпису та переведення в онлайн головного компоненту демократії – виборів

– шляхом запровадження електронного голосування. Так, 1 грудня 2021 року, виступаючи із щорічним посланням до Верховної Ради, Президент України В. Зеленський заявив про плани із запуску системи е-голосування на майбутніх виборах. «У планах запустити нові, дуже важливі функції. Е-перепис, який згодом призведе до е-голосування», - зазначив В. Зеленський. Раніше у вересні 2021 року президент заявив про домовленості із корпорацією Microsoft до розробки системи електронного голосування в Україні.

Такі заяви відповідають передвиборчій програмі В. Зеленського, в якій одним із кроків вказано: «Громадяни України отримають можливість долучатися до прийняття важливих рішень влади через мережу Інтернет, зокрема і до голосування на виборах і референдумах».

У березні 2020 року у Міністерстві цифрової трансформації України заявили, що у відомстві працюють над запровадженням електронного голосування на виборах в Україні [12].

Отже, зрозумілі, прозорі та доступні для всіх інструменти електронної участі, саме такі цифрові стандарти у сфері е-демократії встановило Мінцифри для того, щоб спрощувати життя українців. Розвиток інструментів е-участі та залучення суспільства до ухвалення рішень — це не лише показники успішної демократії, як зауважує Мінцифри, а й необхідність для ефективної розбудови спільнот та запорука їх зростання. Україна рухається в напрямку активної електронної участі. Про це свідчить рейтинг е-участі ООН, у якому торік було покращено результати на 29 позицій. Крім цього у 2022 році Мінцифри запустило єдину національну платформу взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства Взаємодія, що є провідником у світ е-демократії в Україні. Створення Взаємодії є пріоритетом для Уряду. Майданчик розроблений за міжнародними стандартами у сфері е-демократії та втілює головні цінності партнерства: доступ до публічної інформації, участь громадськості та підзвітність.

Платформа розширює можливості участі в політиці вразливих категорій громадян, які нині мають менше змоги впливати на публічні рішення. Більше того, користувачі зможуть отримувати якісний зворотний зв'язок з кожного окремого інструмента. Команда Мінцифри не лише збирає в єдиному «вікні» всі ці елементи, а й аналізує недосконалості, щоб надалі кожен канал комунікації став ще ефективнішим [13].

Висновки. Е-демократія не може вважатися панацеєю від усіх проблем демократії або суспільних комунікацій, але вона, безсумнівно, сприяє розвитку двох, на сучасному етапі нероздільних істо-

ричних проєктів – демократії та Інтернету. Отже, е-демократія повинна посісти гідне місце та увійти до порядку денного радикальних політичних реформ та стати складовою державного управління, особливо на етапі сьогодення в умовах військового стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp.
2. Explanatory memorandum to Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on e-democracy. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp
3. Glossary of technical terms in the field of electronic democracy. CAHDE (2009) 6 bilingual/bilingue. Strasbourg, 2009. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Source/EDemocracy/CAHDE_IV/PDF_CAHDE%20Glossary%2026%20Jan%2009.pdf.
4. Коулман С. Майбутнє інтернету та демократії: подальше від метафор і ближче до політики. Електронна демократія: сподівання та проблеми. Київ, 2009. С. 147–148.
5. Армстронг Ч. Зростаюча демократія. Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва. Київ, 2011. С. 227
6. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Частина 3: Грицяк Н. В., Семенченко А. І., Жилиєв І. Б. Електронна демократія: основи та стратегії реалізації. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 84 с.
7. Електронна демократія. Біла книга державної політики / за ред. С. Панцира. Київ, 2015. 43 с. URL: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/02/Elektronna-demokratiya.pdf>.
8. Стратегія сталого розвитку «Україна -2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.
9. Державне агентство з питань електронного урядування розпочинає кампанію «Тримай пораду від сусіда». URL: <https://www.ukc.gov.ua/en/derzhavne-agentstvo-z-pytan-elektronnogo-uryaduvannya-rozpochynaye-kampaniyu-trymaj-poradu-vid-susida/>.
10. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження КМУ від 20.09.2017 р. No 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p>.
11. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження КМУ від 22.08.2018 р. No 617-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/617-2018-p>.
12. Запровадження електронного голосування в Україні: головні ризики на думку КВУ. 18.01.2022. URL: <https://gpr.org.ua/news/zaprovadzhennia-elektronnogo-holosuvannia-v-ukraini-holovni-ryzyky-na-dumku-kvu/>.
13. Мінцифри робить інструменти електронної демократії доступними для всіх. Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-robot-instrumenti-elektronnoyi-demokratiyi-dostupnimi-dlya-vsih/>.

REFERENCES

1. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). Retrieved from: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp [in English].
2. Explanatory memorandum to Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on e-democracy. Retrieved from: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp [in English].
3. Glossary of technical terms in the field of electronic democracy. CAHDE (2009) 6 bilingual/bilingue. (2009). Strasbourg. Retrieved from: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Source/EDemocracy/CAHDE_IV/PDF_CAHDE%20Glossary%2026%20Jan%2009.pdf [in English].
4. Koulman, S. (2009). The future of the Internet and Democracy: away from metaphors and closer to politics. Electronic democracy: hopes and problems. Kyiv, 147–148 [in Ukrainian].
5. Armstrong, Ch. (2011). Growing democracy. Open Government: collective work, transparency and effective. Kyiv [in Ukrainian].

6. Semenchuk A. I., Dreshpaka V. M. (Eds.). (2017). *Electronic Governance and Electronic Democracy (Parts 1–15)*. Kyiv. Part 3: Hrytsiak N. V., Semenchuk A. I., Zhyliayev I. B. *Electronic democracy: basics and strategies of implementation* (2017). Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
7. *Electronic democracy. White Book of State Policy*. S. Pansyrya (Ed.) (2015). Kyiv. Retrived from: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/02/Elektronna-demokratiya.pdf> [in Ukrainian].
8. Decree of the President of Ukraine on Protection of Sustainable Development «Ukraine-2020», No. 5/2015 (2015, January 12). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> [in Ukrainian].
9. The State Electronic Governance Agency is launching a campaign «Keep advice from a neighbor». Retrived from: <https://www.ukc.gov.ua/en/derzhavne-agentstvo-z-pytan-elektronnogo-uryaduvannya-rozpochynaye-kampaniyu-trymaj-poradu-vid-susida/> [in Ukrainian].
10. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Concept of Electronic Governance Development in Ukraine, No 649-r (2017, September 20). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-r> [in Ukrainian].
11. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of Development of Electronic Governance in Ukraine, No 617-r (2018, August 22). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/617-2018-r> [in Ukrainian].
12. Introduction of electronic voting in Ukraine: the main risks according to the Committee of Voters of Ukraine (2022, January 18). Retrived from: <https://rpr.org.ua/news/zaprovadzhennia-elektronnogo-holosuvannia-v-ukraini-holovni-ryzyky-na-dumku-kvu/> [in Ukrainian].
13. The Ministry of Digital Affairs makes the tools of electronic democracy available to everyone. Retrived from: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-robit-instrumenti-elektronnymi-demokratiyi-dostupnimi-dlya-vsih/> [in Ukrainian].

KHAUSTOVA MARYNA

PhD in Law, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

THE IMPACT OF E-DEMOCRACY ON SOCIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACH

Problem setting. The article reveals the peculiarities of the introduction of e-democracy in Ukraine, highlights the main tools of activity and gives the best practices of functioning. The perception and readiness of the society for the transition to the e-platform is shown. To achieve the goal set in the work, such general theoretical research methods as analysis, synthesis, induction, deduction, comparison were used to determine the content and components of the concepts of “e-democracy” and “e-governance”; a systematic approach to generalize the main methodological approaches to the formation and essence of electronic democracy; methods of positive and normative analysis to develop recommendations for improving the e-democracy transformation model. And special (systematization, abstraction, decomposition) methods of scientific knowledge, with the help of which the article examines the theoretical foundations of the digital economy and carries out a critical comprehensive analysis and systematization of scientific and practical approaches to the interpretation of the essence of the principles and goals of e-democracy.

Analysis of recent researches and publications. Problems of democracy and involvement of the public in policy-making by means of information and communication technologies were studied by C. Armstrong, Y. Harlan, S. Coleman, D. Lathrop, D. Robinson, L. Ruma, E. Felten, S. Schacht, D. Shuler and others. However, the first attempts to bring politics online were made by engineer-enthusiasts at the request of the authorities in order to invent an alternative to the outdated routine practice. Such experimental projects as “E-Politics” in Minnesota (1994) and “Online Democracy for Citizens” in Great Britain (1996) were the first to build social networks and create discussion forums. Some local authorities in the Scandinavian countries, Canada, and Great Britain promoted and supported e-democracy projects, but most of them lacked legal regulation and resource provision.

Target of the research. The article analyzes the concept of e-democracy, e-government. The international experience and developments in the field of e-democracy are determined in order to identify positive legal developments in the field of e-democracy. The actions of the Ukrainian government and parliament in the field of promoting e-democracy in Ukraine are analyzed. The activities that need to be regulated by the Ukrainian government for the further implementation of e-democracy are identified.

Article's main body. The purpose of the article is to systematize the concepts of e-democracy and e-government, to analyze international experience in the field of e-democracy in order to introduce into the domestic legal system positive legal experience in the field of regulating democratic processes, for the further development of new legal norms in the field of e-democracy and e-government, taking into account the need to form a new holistic worldview among its citizens based on global trends in the development of law, the science of public administration, etc.

It was concluded that e-democracy should occupy a worthy place and enter the agenda of radical political reforms and become a component of public administration, especially at the current stage in the conditions of martial law.

The study of the problem of e-democracy and e-governance, and the implementation of these institutions in Ukraine, is based on the approaches available in the Council of Europe regarding the essence, structure, features of e-democracy and its implementation.

Conclusions and prospects for the development. E-democracy cannot be considered a panacea for all problems of democracy or public communications, but it undoubtedly contributes to the development of two, at the present stage, inseparable historical projects - democracy and the Internet. Therefore, e-democracy should occupy a worthy place and enter the agenda of radical political reforms and become a component of public administration, especially at the current stage in the conditions of martial law.

Keywords: e-democracy, information society, strategy, governance, civil society.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Хаустова М. Г. Вплив Е-демократії на суспільний розвиток в Україні: теоретико-практичний підхід. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 7–16.

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ВНУКОВА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

доктор економічних наук, професор, професор
Харківського національного економічного універ-
ситету імені Семена Кузнеця, провідний науковий
співробітник НДІ правового забезпечення іннова-
ційного розвитку Національної академії правових
наук України
ORCID 0000-0002-1354-4838

УДК 330.3:338.45

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-2

СВІТОВИЙ ТРЕНД ПРИСКОРЕННЯ СТАРТАПАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН В ІНДУСТРІЇ 4.0

У статті розглянуто роль і значення стартапів у процесах Індустрії 4.0, які набувають особливої ваги щодо рівня витрат і ефективності змін, які можуть відбуватися. Проблема полягає у розвитку технологічного підприємництва через стартап діяльність і його впливу на прогрес в Індустрії 4.0. Аналіз останніх досліджень показав, що стартапи на міжнародному ринку розвиваються під впливом концепцій «Індустрії 4.0» і економіки знань. Суттєвою характеристикою змін, які відбуваються під впливом Індустрії 4.0, є зниження вартості зв'язку, підвищення ефективності логістики та маркетингу, запровадження інноваційних технологій і відкриття нових ринків збуту для суб'єктів господарювання. Визначено позитивну роль академічної спільноти на процес поширення технологічного стартап руху. Для вирішення задачі впровадження інновацій в умовах Індустрії 4.0 використано пошуковий сервіс Google Trends, який надає статистику зацікавленості одночасно темою стартапів і Індустрії 4.0.

У статті здійснено пошуковий запит у Google Trends тем «стартап» і «Індустрії 4.0» за часовий період останні 12 місяців (на 30 червня квітня 2022 року) по всьому світу і Україні із виділенням середнього рівня зацікавленості, а також пріоритетного регіону, за яким можна виміряти співвідношення між темами стартапів і Індустрії 4.0. До теми стартапів у світі середній рівень зацікавленості значно вищий, ніж до теми Індустрії 4.0, при цьому в Україні поки що інтерес до стартапів високий, але нижче, ніж у світі. Виділено серед азіатських лідерів європейську Словаччину. Прикладом швидких темпів стартап руху, який працює в екосистемі Індустрії 4.0, є Ізраїль. Україні у повоєнній економіці бажано не тільки проаналізувати цей досвід, але й приєднатися до його менеджменту, зокрема, щодо економіко-правового забезпечення цих процесів.

Ключові слова: інновації, стартап, Індустрія 4.0, Google Trends.

Постановка проблеми. Індустрія 4.0 включає поняття цифрових сервісів, автоматизації виробництва, запровадження штучного інтелекту, Інтернету речей та суспільства 5.0 [1]. Процеси технологічних змін Індустрії 4.0 стосовно цифровізації та діджиталізації економіки та суспільства України з урахуванням досвіду європейських держав в умовах військової та повоєнної економіки передбачають ґрунтовний аналіз економіко-правового регулювання господарської діяльності щодо змін, які відбувають-

ся. Актуалізація підсилюється змінами клімату, пандемією та іншими трансформаціями, які діються у світі, а також стимулюванням до швидкого запровадження стартапів, зокрема, для відновлення.

Питання ролі і значення стартапів у процесах Індустрії 4.0 набувають особливої ваги щодо рівня витрат і ефективності змін, які можуть відбуватися. Проблема полягає у розвитку технологічного підприємництва через стартап діяльність і його впливу на прогрес в Індустрії 4.0.

Мета статті – розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій з визначення ролі та значення стартапів в Індустрії 4.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Індустрії 4.0 дослідження, стартапи і великі компанії мають різні переваги та недоліки, але саме академічні дослідження вважаються найбільш гнучкими щодо технологій Індустрії 4.0 [1]. Технологічна економіка України протягом останніх довоєнних 10 років не була сталою та мала тенденцію до погіршення, що додатково посилювалось суттєвим зменшенням обсягу прямих (чистих) іноземних інвестицій [2]. Регіональна і галузева структура розподілу прямих іноземних інвестицій була неефективною, відбувалась асиметрія розподілу серед лідерів: м. Києві, а також у Київській, Дніпропетровській, Одеській і Харківській областях, і аутсайдерів: Вінницька, Кіровоградська, Тернопільська, Чернівецька і Чернігівська області, де обсяг прямих іноземних інвестицій в українську промисловість у відносному значенні суттєво не змінився і залишався низьким і віддаленим від формування спільно з іноземними інвесторами інноваційних кластерів та інтелектуальних хабів, які є сполучними з впровадженням технологій Індустрії 4.0.

Вченим Войтко С.В розкрито еволюцію теорій управління в контексті Індустрії 4.0, наведено особливості управління інноваціями та реалізації стартапів в Індустрії 4.0, оцінено ринкове середовище в Індустрії 4.0 [3].

Інший дослідник стверджує, що певні можливості для розвитку інноваційного підприємництва та стартапів в Україні забезпечує, зокрема, поступова трансформація виробничих процесів під впливом концепцій «Індустрії 4.0» і економіки знань. Стартап проекти як економічне явище безпосередньо пов'язані також і з промисловими революціями (ПР) [4].

Виклад основного матеріалу. Суттєвою характеристикою змін, які відбуваються під впливом Індустрії 4.0, є зниження вартості зв'язку, підвищення ефективності логістики та маркетингу, запровадження інноваційних технологій і відкриття нових ринків збуту для суб'єктів господарювання. Можна припустити, що це приведе до втілення більшої кількості стартап-проектів, у тому числі у сфері автоматизації виробництва із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у виробничому процесі.

Попередні дослідження вказували на те, що Індустрія 4.0 призведе до більш сталого виробництва; однак це може мати глибокий вплив на європейську конкурентоспроможність. В сучасних умовах європейські компанії стикаються з обмеженими можливостями для подальшого економічного роз-

ширення, і, отже, на них зростає тиск необхідності інвестувати у передові технології з метою просування вгору в глобальному ланцюжку створення. Проведене опитування 302 компаній виявило, що деякі технології впроваджуються набагато частіше порівняно з іншими, з деякими ознаками спеціалізації країни. Провідною рушійною силою є задоволення клієнтів через зростання продуктивності. Показовим є те, що компанії здебільшого покладаються на університети і дослідницькі центри, що корелює з іншими дослідженнями [5].

Щодо оцінки інноваційної поведінки компаній стосовно Індустрії 4.0 респонденти оцінили свою компанію як принципово інноваційною порівняно із середніми по галузі, проте відповіді показують, що не всі компанії, які працюють в Індустрії 4.0, можна вважати однаково інноваційними. Оцінка інноваційної поведінки компаній серед респондентів (%) показала, що, наприклад, Угорщина мала 76,4, а Словаччина – 73,5, Румунія – 65,7 [5]. Можна відзначити, що є деякі відмінності між країнами.

Перехід на засади економіки знань, яка є підґрунтям для успішної реалізації стартапів, сприяє економічному зростанню, інтелектуалізації виробничих процесів, збільшенню обсягів виробництва. Економіка знань поєднує риси економіки постіндустріального, глобального, мережевого, інформаційного та інноваційного характеру. І головним її проявом є інноваційність. Вченими встановлено, що в епоху зміни технологічного укладу Індустрії 4.0 відкривається стратегічне вікно для реалізації стартап проектів, оскільки в цей період високої невизначеності поява проривних інновацій відкриває можливості для створення нової продукції; з'являються нові ринки збуту, канали розподілу; оновлюється законодавство тощо [4].

Для визначення ролі і місця стартапів в Індустрії 4.0 бажано зосередитися на значенні і ролі малих підприємств. Деякі дослідники припускають, що нерівність між великими підприємствами та малими/середніми підприємствами в контексті Індустрії 4.0 може спричинити вагомні недоліки для малих та середніх підприємств, які можуть бути усунені з ринку великими підприємствами [6], що може загальмувати широке запровадження стартапів.

Дослідження польських вчених показали, що перспективи розвитку технологій Індустрії 4.0, які пов'язані з трансформаціями як індустріальної, так і інформаційної і цифрової сфери можуть мати бар'єри через недостатню обізнаність підприємств та суспільства про ці перетворення [7], отже, стимули для впровадження стартапів у цьому випадку будуть низькими.

Для вирішення задачі щодо впровадження інновацій в умовах Індустрії 4.0 автором використано

пошуковий сервіс Google Trends, який надає статистику саме зацікавленості, попиту, який базується на обізнаності з певного питання, на ту чи іншу тему в різних регіонах світу або країнах у різних часових періодах [8], що вже частково досліджувалось в контексті Індустрії 4.0 [9]. Особливістю цього інструменту Google є надання користувачам кількісних та якісних показників популярності запиту до загальної суми запитів у Google, що надає можливість зацікавленим оцінити актуальність і перспективи тих процесів, які відбуваються на певній території для при-

йнятті тих чи інших рішень. Автор здійснив пошуковий запит у Google Trends тем «стартап» і «Індустрія 4.0» в Україні за часовий період останні 12 місяців (на 30 червня квітня 2022 року) по всьому світу і Україні, виділивши середній рівень зацікавленості, а далі в світі виділено пріоритетний регіон, за яким можна було виміряти співвідношення між темами стартапів і Індустрією 4.0. За даними Google Trends в Україні пік зацікавленості цими темами випадає на початок червня 2022 року. Результати оцінювання представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Рівень зацікавленості темою стартапів у порівнянні з Індустрією 4.0

Країна	Середній показник рівня зацікавленості темою стартапів	Середній показник рівня зацікавленості темою Індустрії 4.0	Пріоритетний регіон
Увесь світ	84	2	Малайзія, Шрі-Ланка, Сінгапур, Словаччина, Китай
Україна	64	2	Львівська область, Київ
Співвідношення між темами			
Малайзія	88	12	Пулау-Піанг
Шрі-Ланка	91	9	Уестерн Провінс
Сінгапур	93	7	Сінгапур
Словаччина	93	7	Братиславський край
Китай	94	6	Шанхай

Власна розробка

Як видно з табл. 1, до теми стартапів у світі середній рівень зацікавленості значно вищий, ніж до теми Індустрії 4.0, при цьому в Україні поки що інтерес до стартапів високий, але нижче, ніж у світі. Найбільша зацікавленість до теми стартапів виділена у певних країнах Азії, але серед лідерів цікавою є присутність Словаччини, що потребує додаткового дослідження. Щодо України виділено Львівську область та Київ, які можуть стати осередками стартап-руху.

Для оцінювання розглянуто виділені країни з точки зору співвідношення між темами стартапів і індустрії 4.0, де чітко видно лідерство Малайзії у зацікавленості Індустрією 4.0, по суті найвищою у світі, де у провінції Пулау-Піанг він найвищий у світі 10% за регіональним рівнем, що може бути предметом подальшого дослідження. У Словаччині виокремлено Братиславський край. Підтвердженням цьому є приклад використання інноваційної структури промислової комунікаційної платформи Індустрії 4.0 як основи для тестового стенда в Словацькому технологічному університеті в Братиславі [10].

В іншому дослідженні встановлено, що Словаччина як член Вишеградської четвірки має більший потенціал інвестування через удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту корпоративних

прав іноземних інвесторів з метою виходу більшої кількості українських компаній на світові фондові ринки [2].

Інформаційна платформа щодо Індустрії 4.0 в Україні наводить прогресивний приклад саме Ізраїлю щодо сполучності дій зі стартапами в Індустрії 4.0 [11]. За даними Google Trends [8] рівень зацікавленості Індустрією 4.0 складає 4%, тоді як стартапами 67%, отже перший є вищим за середній у світі, тоді як другий відстає, але постійно зростає.

Всебічне дослідження, що відобразило більше сотні місцевих стартапів, які працюють в екосистемі Індустрії 4.0, провів Grove Ventures, провідний ізраїльський венчурний фонд разом із Start-Up Nation Central, некомерційною організацією, що комунікує із ізраїльською спільнотою стартапів [12].

За два роки досліджень визначили наступні три основні тенденції: збільшення кількості та розміру стартапів, які працюють у сфері Індустрії 4.0 в Ізраїлі: 20% за рік спостережень, що робить Ізраїль найбільшим центром інновацій Індустрії 4.0 за межами США; фонди венчурного капіталу готові робити ставки на стартапи Індустрії 4.0 і надавати подальші стимулятори росту; передбачається, що інвестиції в Industry 4.0 перевищать 60 трильйонів доларів протягом наступних 15 років, а McKinsey оцінив, що

продажі рішень Industry 4.0 оцінюються в ± 2 –4 трильйони в 2025 році [12].

Можна погодитися з висновками Grove Ventures, що в найближчий період буде тенденція до приєднання нових стартапів до епохи Industry 4.0, тоді як інші стануть зрілими та переростуть у підприємства, що розвиваються. У великих венчурних компаній будуть відбуватися процеси вдосконалення технологій Індустрії 4.0 і розробки нових рішень і продуктів. Отже, Україні у повоєнній економіці бажано не тільки проаналізувати досвід Ізраїлю, але й приєднатися до його менеджменту, зокрема, щодо економіко-правового забезпечення цих процесів.

Раніше в міжнародному дослідженні виявлено, що низка компаній взагалі не усвідомлюють механізмів Індустрії 4.0, тому і було видно низький рівень або взагалі відсутність пошукових запитів [9]. Підприємства використовують традиційні технології. Ризик трансформацій негативно впливає на впровадження стартапів, незважаючи на те, що вони могли б значно підвищити попит на пропоновані продукти або послуги. Сучасна військова складова суттєво посилила цю проблему, а з іншого боку, саме існуючі потреби у перетвореннях сприяють розвиткові стартап руху. Цифрова трансформація є складовою умов розбудови Індустрії 4.0, тому питання ресурсного та економіко-правового забезпечення саме змін під дією впливу військових факто-

рів може стати каталізатором перетворень для швидкого відновлення економіки у повоєнний період.

Висновки. Проведені дослідження показали недостатній рівень обізнаності та зацікавленості темою стартапів і технологій Індустрії 4.0 у світі. Пропозицією є встановлення пріоритетності змін у тих галузях, які будуть мати найбільший попит як у військовий час, так і у повоєнній економіці, що можна здійснювати інструментами Google для скорочення витрат на інформаційні ресурси для прискорення трансформаційних змін.

Враховуючи пріоритетну роль стартапів у прискоренні інновацій у чітко встановлених технологічних сегментах, країни визначають своє місце та позиціонування з урахуванням цього на глобальному просторі Індустрії 4.0.

Для національного рівня в Україні потрібно стимулювати розвиток саме технологічних стартапів паралельно зі створенням самої екосистеми Індустрії 4.0, яка буде здатна їх підтримувати. Для цього має бути використаний міжнародний досвід, а також кращі системні інтегратори для встановлення, зокрема, пріоритетності дій. Це дозволить суттєво покращити позиції країни не тільки у повоєнній економіці, а вже і у військовий час, який потребує суттєвих технологічних перетворень озброєння збройних сил.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шеер А. В. Индустрия 4.0 : от прорывной бизнес-модели к автоматизации бизнес-процессов. Litres, 2022. 272 с.
2. Черкашина Т. С. Стан і тенденції іноземного інвестування в економіку України на етапі четвертої промислової революції. *Академічний огляд*. 2020. № 2 (53). С. 95–105.
3. Войтко С. В. Управління проектами та стартапами в Індустрії 4.0. Київ: Вид-во «Політехніка», 2019. 200 с.
4. Кофанов, О. Є. Маркетингове забезпечення реалізації стартап-проектів у науково-технічній сфері : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ, 2019. 310 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/27873>.
5. Szabo R. Zs., Herceg I. V., Hanák R., Hortovanyi L., Romanová A., Mocan M. & Djuričin D. Industry 4.0 Implementation in B2B Companies: Cross-Country Empirical Evidence on Digital Transformation in the CEE Region. *Sustainability*. 2020. № 12(22), art. 9538. <https://doi.org/10.3390/su12229538>.
6. Vozárová Z. Barriers to Implementing Industry 4.0 Technologies in the Business Environment. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2021. URL: <http://hdl.handle.net/10563/46905>.
7. Przemysł 4.0. na jakim etapie przemysłowej rewolucji znajduje się województwo wielkopolskie? *Publikacja na podstawie ekspertyzy wykonanej na zlecenie Wielkopolskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego Poznań*, 2019. 100 s. ISBN: 978-83-64765-23-0. URL: <https://wrot.umww.pl/wp-content/uploads/2019/10/Przemys%C5%82-4.0.pdf>.
8. Фролова О. Google Trends – руководство как пользоваться. 2020. URL: <https://www.unisender.com/ru/blog/sovery/google-trends>.
9. Внукова Н. М., Григорян О. О. Економіко-правове забезпечення трансформаційних змін впровадження інновацій в Індустрії 4.0. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20-21 квітня 2022 р.). Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. Ч.1. С. 118–120.
10. Pribiš R., Beňo L., Drahoš P. An Industrial Communication Platform for Industry 4.0 – case study. *Cybernetics & Informatics (K&I)*. IEEE, 2020. pp. 1-9.

11. Юрчак О., Федак М. Ставка на стартапи в Індустрії 4.0 – в чому сенс. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2018/09/17/stavka-na-startapi-v-%D1%96ndustr%D1%96%D1%97-4-0-v-chomu/>.
12. Levkowitz L. Mapping the Israeli Industry 4.0 Ecosystem. 2018. URL: <https://medium.com/groveventures/mapping-the-israeli-industry-4-0-ecosystem-224f8e350cfa>.

REFERENCES

1. Sheyer, A. V. (2022). Industry 4.0: from a breakthrough business model to automation of business processes. Litres [in Russian].
2. Cherkashyna, T. S. (2020). The state and trends of foreign investment in the economy of Ukraine at the stage of the fourth industrial revolution. *Akademichnyi ohliad*, 2(53), 95–105 [in Ukrainian].
3. Voitko, S. V. (2019). Management of projects and startups in industry 4.0. Kyiv: Vyd-vo «Politehnika» [in Ukrainian].
4. Kofanov, O. Ye. (2019). Marketing support for the implementation of startup projects in the scientific and technical sphere. *Candidate's thesis*: 08.00.04. Kyiv. Retrived from <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/27873> [in Ukrainian].
5. Szabo R. Zs., Herceg I. V., Hanák R., Hortovanyi L., Romanová A., Mocan M. & Djuričin D. (2020). Industry 4.0 Implementation in B2B Companies: Cross-Country Empirical Evidence on Digital Transformation in the CEE Region. *Sustainability*. № 12(22), art. 9538. <https://doi.org/10.3390/su12229538> [in English].
6. Vozárová, Z. (2021). Barriers to Implementing Industry 4.0 Technologies in the Business Environment. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Retrived from <http://hdl.handle.net/10563/46905>.
7. Industry 4.0. At what stage of the industrial revolution is the Greater Poland Voivodeship? (2019). *Publikacja na podstawie ekspertyzy wykonanej na zlecenie Wielkopolskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego*. Poznań. ISBN: 978-83-64765-23-0. Retrived from <https://wrot.umww.pl/wp-content/uploads/2019/10/Przemys%C5%82-4.0.pdf> [in Polish].
8. Frolova, O. (2020). Google Trends – guide how to use. Retrived from <https://www.unisender.com/ru/blog/sovery/google-trends> [in Russian].
9. Vnukova, N. M. & Hryhorian, O. O. (2022). Economic and Legal Provision of Transformation Changes Introduction Innovation in Industry 4.0. *Informatsiini tekhnologii v kulturi, mystetstvi, osviti, nautsi, ekonomitsi ta biznesi: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 20-21 kvitnia 2022 r. (pp. 118–120)*. Kyiv : Vydavnychiy tsentr KNUKiM, Part. 1. [in Ukrainian].
10. Pribiš R., Beňo L. & Drahoš P. (2020). An Industrial Communication Platform for Industry 4.0 – case study. *Cybernetics & Informatics (K&I)*. IEEE, 1–9 [in English].
11. Yurchak O. & Fedak M. (2018). Bind on startups in industry 4.0 - what is the meaning of. Retrived from <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2018/09/17/stavka-na-startapi-v-%D1%96ndustr%D1%96%D1%97-4-0-v-chomu/> [in Ukrainian].
12. Levkowitz, L. (2018). Mapping the Israeli Industry 4.0 Ecosystem. Retrived from <https://medium.com/groveventures/mapping-the-israeli-industry-4-0-ecosystem-224f8e350cfa> [in English].

VNUKOVA NATALIYA

Doctor of Economics (2nd PhD), Professor of the Department banking and financial services
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of NALS of Ukraine

GLOBAL TREND OF ACCELERATION BY STARTUPS INNOVATIVE CHANGES IN INDUSTRY 4.0

Problem setting. The question of the role and importance of startups in the processes of Industry 4.0 is gaining special weight in relation to the level of costs and the effectiveness of the changes that may occur. The problem lies in the development of technological entrepreneurship through startup activity and its impact on progress in Industry 4.0.

Analysis of recent researches and publications. An in-depth study of many components of Industry 4.0 was conducted by A. V. Sheer, who determined that academic research is considered the most flexible in the development of

startups, S. V. Voitko revealed the evolution of management theories in the context of Industry 4.0, provided the features of innovation management and the implementation of startups in Industry 4.0, O. E. Kofanov claims that certain opportunities for the development of innovative entrepreneurship and startups in Ukraine are provided, in particular, by the gradual transformation of production processes under the influence of the concepts of “Industry 4.0” and the knowledge economy.

Target of the research is development of theoretical provisions and practical recommendations for determining the role and importance of startups in Industry 4.0.

Article’s main body. A significant characteristic of the changes taking place under the influence of Industry 4.0 is a reduction in the cost of communication, an increase in the efficiency of logistics and marketing, the introduction of innovative technologies and the opening of new sales markets for business entities. To solve the problem of introducing innovations in the conditions of Industry 4.0, the Google Trends search service was used, which provides statistics of interest in the topic of startups and Industry 4.0 at the same time. In the article, a search query was made in Google Trends for the topics “startup” and “Industry 4.0” for the time period of the last 12 months (as of June 30, April 2022) all over the world and Ukraine, with the selection of the average level of interest, as well as the priority region by which you can to measure the relationship between startups and Industry 4.0 topics. The average level of interest in the topic of startups in the world is much higher than in the topic of Industry 4.0, while in Ukraine interest in startups is still high, but lower than in the world. European Slovakia is singled out among the Asian leaders. Israel is an example of a fast-paced startup movement operating in the Industry 4.0 ecosystem. For the national level in Ukraine, it is necessary to stimulate the development of technological startups in parallel with the creation of the Industry 4.0 ecosystem itself, which will be able to support them. For this, international experience should be used, as well as the best system integrators to establish, in particular, the priority of actions.

Conclusions and prospects for the development. The conducted studies showed an insufficient level of awareness and interest in the topic of startups and Industry 4.0 technologies in the world. The proposal is to prioritize change in those industries that will have the greatest demand in both the wartime and postwar economy, which can be done with Google’s tools to reduce the cost of information resources to accelerate transformational change.

Key words: innovation, startup, Industry 4.0, Google Trends.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Внукова Н. М. Світовий тренд прискорення стартапами інноваційних змін в індустрії 4.0. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 17–22.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРАЇНИ В УМОВАХ ІНДУСТРІЇ 4.0

У статті розглядається питання перспектив розвитку інноваційної інфраструктури України в умовах цифрової економіки, вирішуються проблеми забезпечення ефективності її функціонування. Проаналізовано чинне законодавство України в цій сфері, міжнародно-правові акти, наукові роботи, зроблені висновки, які мають як теоретичне, так і практичне значення щодо окресленого питання.

Зазначено, що інфраструктура (виробнича, соціальна, міська, інноваційна, дослідницька, освітня, інформаційна тощо) в ринковій економіці традиційно розглядається як специфічна система (підсистема) взаємопов'язаних інститутів, цільовою функцією яких є створення загальних умов для функціонування суб'єктів у різних сферах економіки.

Зроблено висновок, що інноваційну інфраструктуру України складає сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, які надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо). Держава повинна забезпечити умови для розвитку інфраструктури розповсюдження знань (патентних організацій, дослідницьких центрів, комунікаційних зв'язків, відкритих баз даних тощо), організувати інноваційну структуру освіти і науки, забезпечивши достатнє фінансування цих систем, а також спрямувати свої зусилля на розвиток творчого потенціалу людини. При цьому вирішення проблеми конкурентоспроможності наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок в сучасних умовах неможливе без інтеграції науково-інноваційної системи України до Європейського дослідницького простору – системи програм та політичних інструментів, що об'єднує інституційне середовище досліджень і розробок держав – учасниць Європейського Союзу та асоційованих членів з метою розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, мобільності дослідників.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, е-інфраструктура, дослідницька інфраструктура, індустриальні парки, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. В умовах цифрової економіки визначальним чинником прогресу суспільства та джерелом економічного зростання України є рівень розвитку науки і техніки. Тому одним із пріоритетних завдань державної політики сучасності являється формування і забезпечення функціонування стабільної інноваційної інфраструктури.

Мета статті – провести аналіз чинного законодавства в інноваційній сфері щодо виявлення ефективності впливу державного регулювання на розвиток інноваційної інфраструктури та її складових в умовах Індустрії 4.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі серед представників як економічної, так і юридичної науки в умовах якісних змін світової економіки проблемою розвитку інноваційної інфраструктури, її сутності та історії займа-

ються, зокрема, такі вчені як Г. П. Клімова [1], І. В. Подрез-Ряполова [2], А. С. Самородов [3], В. В. Малойван [4] та інші.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що інфраструктура – сукупність специфічних форм, методів і процесів, а також різноманітних споруд та комунікацій, що забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток.

Функцією будь-якої інфраструктури, а вона може бути: виробничою, соціальною, міською, інноваційною, дослідницькою, освітньою, інформаційною тощо, є створення загальних умов для функціонування суб'єктів у різних сферах економіки. Завдання держави полягає у формуванні та забезпеченні стабільності функціонування будь-якої з інфраструктур,

включаючи і інноваційну, а саме створення соціально-економічних, організаційних та правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни.

Значну роль у підтримці розвитку науки і техніки, формуванні наукового середовища відіграє законодавство. Саме в нормах права формулюються не тільки цілі та завдання наукової, науково-дослідної та науково-технічної діяльності, але й офіційне визнання отримують принципи, на яких організується така діяльність, визначається модель функціонування дослідницьких інфраструктур тощо.

Згідно із статтею 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» [5] інноваційна інфраструктура – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо). Таким чином, інноваційна структура здійснює інноваційну діяльність, розробляє, впроваджує і реалізує затребувану на ринку конкурентоспроможну продукцію (товари, роботи, послуги). Разом із тим для того, щоб та чи інша структура визнавалась інноваційною, вона повинна, перш за все, відповідати ознакам інноваційності: здійснювати витрати на інновації, в тому числі на їх дослідження і розробку; спрямовувати використання об'єктів інтелектуальної власності на посилення конкурентних переваг продукції, що випускається; здійснювати продаж інноваційної продукції тощо. І хоча будь-яка інноваційна структура може мати ті чи інші ознаки інноваційності, слід погодитися з тим, що кожна з ознак відображує один або сукупність інноваційних процесів, які протікають в цій структурі. Причому сполука цих ознак і процесів може залежити від безлічі зовнішніх та внутрішніх умов і їх змін, що лише підкреслює головну мету інноваційної діяльності – ефективне використання ресурсів, підвищення прибутку, зростання обсягів виробництва та продажу затребуваної на ринку конкурентоспроможної продукції.

На рівні вітчизняного законодавства закріплено широкий підхід до запровадження тих організаційних форм, що спроможні забезпечити взаємодію різних суб'єктів, діяльність яких спрямована на створення і реалізацію (впровадження) інновацій (інноваційного продукту). Зокрема, складовою інноваційної інфраструктури вважаються науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, які працюють за профілем інноваційної структури; заклади освіти, що працюють за таким же профілем або спеціалізуються на підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців з базових спеціальностей інноваційної структури; суб'єкти підприємницької діяльності, які впроваджують результати науково-до-

слідних і дослідно-конструкторських робіт та винаходів; інноваційні фонди, комерційні банки, страхові фірми; суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, послуги в галузі науково-технічної експертизи, менеджменту, маркетингу, транспорту, рекламної, видавничої та інформаційної діяльності.

Разом із тим проблема створення необхідних організаційно-правових та фінансових умов для розвитку системи дослідницьких інфраструктур залишається в Україні однією з актуальних, оскільки суттєве зниження конкурентоспроможності наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок, яке спостерігається протягом останніх років, негативно впливає на розвиток національної економіки, а звідси і на якість життя громадян. І хоча ця проблема не є новою, вирішити її можливо лише при умові системної державної політики щодо розвитку дослідницьких структур, їх організаційно-правових форм, системи фінансування капітальних видатків на їх підтримку. Так, якщо у попередні роки кошти державного бюджету були передбачені головним чином на розвиток наукової і науково-технічної діяльності наукових установ та закладів вищої освіти, в умовах обмежених фінансових можливостей державного бюджету, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, необхідно сконцентрувати бюджетні кошти для розвитку та модернізації дослідницьких інфраструктур, на що зверталася увага, зокрема, і в Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року [6], і в наукових дослідженнях.

Згідно із статтею 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [7] дослідницька інфраструктура – сукупність засобів, ресурсів та пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень на найвищому рівні, що охоплює найважливіші об'єкти наукового устаткування та обладнання або набори приладів, ресурси, які базуються на знаннях (колекції, архіви, депозитарії або банки даних наукової інформації), інфраструктуру, засновану на технології комунікацій (грід, комп'ютери, програмне забезпечення і мережевий зв'язок), та інші структури унікального характеру.

Дослідницькі інфраструктури можуть бути локально розташованими, віртуальними або розподіленими (організована мережа ресурсів), державними або приватними, а також можуть входити до міжнародних мереж. Так, до дослідницьких інфраструктур можуть належати центри колективного користування науковим обладнанням, національні наукові центри, державні ключові лабораторії, структури унікального характеру, у тому числі наукові об'єкти, що становлять національне надбання. В умовах обмежених

фінансових можливостей державного бюджету дослідницькі інфраструктури можуть створюватися кількома науковими установами та/або закладами вищої освіти як договірні об'єднання з метою оптимального використання обмежених ресурсів. Всі умови до використання наукового обладнання, розпорядження фінансовими активами та ведення обліку результатів спільної діяльності визначатимуться договором про спільну діяльність, який є підставою виникнення права безперешкодного користування науковим обладнанням, придбаним за рахунок такої фінансової підтримки, у інших учасників об'єднання. Власник наукового устаткування та обладнання зобов'язаний не перешкоджати здійсненню права користування ним. Однак, таке право припиняється в момент припинення зазначеного договору.

Вирішення проблеми інноваційного розвитку України неможливе без інтеграції її науково-інноваційної системи до Європейського наукового (дослідницького) простору (англ. – European Research Area, ERA). Саме тому 10 лютого 2021 року Міністерство освіти і науки України видало Наказ «Про затвердження дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до Європейського дослідницького простору» (далі – ЄДП) [8], що дозволить національним вченим долучитися до передових дослідницьких інфраструктур ЄС, а в подальшому відіб'ється на розвитку сфер наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, призведе до підвищення конкурентоспроможності наукових досліджень.

Нагальною потребою для України є і необхідність приєднання до Єдиного цифрового ринку ЄС, який охоплює цифровий маркетинг, електронну комерцію та телекомунікації, гармонізувавши вітчизняне законодавство, що надасть можливість долучитися до економічної зони країн ЄС, сфокусованої на телекомунікаціях і цифровій економіці, а споживачам – долучатися до онлайн-продукції (товарів) і послуг по усій Європі.

Процес інтеграції вимагає розвитку «цифрових інфраструктур» – комплексу технологій, продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості на цифровій основі. Окремим різновидом цифрових інфраструктур являються е-інфраструктури, однією з головних особливостей яких є універсальність, оскільки їх функціонування не обмежується лише окремою галуззю знань. Термін «е-інфраструктура» об'єднує в собі цифрові технології (апаратне та програмне забезпечення тощо), ресурси (дані, послуги, цифрові бібліотеки та архіви, репозитарії тощо), комунікації (протоколи, права доступу та мережі тощо), а також інституції, що необхідні для їх координації, використання існуючих потужностей та управління ними.

Основним завданням е-інфраструктур є отримання, зберігання, управління та інтеграція дослідницьких даних, їх глибинний аналіз, візуалізація, створення на їх основі моделей, інші види обробки наукової інформації та даних, а також послуги обчислення та комунікації, які надаються шляхом використання мережі Інтернет і, як наслідок, можуть здійснюватися не обмежуючись рамками однієї інституції.

У 2019 році Україна приєдналася до Ради Європейської грид-інфраструктури (EGI.eu) [9] і на сьогодні в країні вже існують інфраструктури, які призначені для: 1) проведення розподілених обчислень – Національна цифрова інфраструктура для розподілених обчислень Український Національний Грид (УНГ); 2) накопичення, зберігання, систематизації, аналізу та надання доступу до наукових даних і публікацій – Національний репозитарій академічних текстів (НРАТ) [10]; 3) забезпечення комунікації та мережевого зв'язку – Українська науково-освітня телекомунікаційна мережа (УРАН) та Українська академічна і дослідницька мережа Інституту фізики конденсованих систем НАН України (УарНЕТ).

Розвиток е-інфраструктур є визначальним для закладів науки та освіти, оскільки сприятиме забезпеченню відкритого доступу до наукових даних та знань, подальшій комерціалізації наукових досліджень, створенню інноваційних продуктів та послуг. Проте, в становленні та розвитку українських е-інфраструктур існує багато проблем і державна політика має бути спрямована на їх подолання.

Одним з організаційних механізмів стимулювання розвитку економіки в Україні вважається індустриальний (промисловий) парк (далі – ІП), якому останнім часом віддається перевага перед іншими організаційними механізмами, зокрема, спеціальними економічними зонами, територіями пріоритетного розвитку, технопарками тощо. Вважається, що в сучасних умовах ІП здатні посилити економічну та інвестиційну діяльність, а також забезпечити структурну та технологічну модернізацію виробничих комплексів на конкретних територіях тих чи інших регіонів.

ІП – це визначена ініціатором його створення відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої його учасники можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, зокрема, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і електронних комунікацій на умовах, визначених Законом України «Про індустриальні парки» (далі – Закон про ІП) [11] та договором про здійснення господарської діяльності у межах ІП.

Мета створення ІП – забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності

територій, активізація інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, запровадження інноваційних та енергозберігаючих технологій, захист навколишнього природного середовища, розвиток сучасної виробничої та ринкової інфраструктури в Україні.

ІП створюються і функціонують на засадах: вільного доступу до інформації про можливість використання земель для свого створення; конкурентності у виборі керуючої компанії на землях державної та комунальної власності; гарантування прав на земельні ділянки у межах такого парку; державного стимулювання їх створення та державного стимулювання залучення інвестицій в ІП. При цьому державне стимулювання надається ініціаторам створення, керуючим компаніям та учасникам ІП, включеним до Реєстру ІП (ч. 6 ст. 14 Закону про ІП).

Таким чином, можна дійти висновку, що ІП – спеціально організована територія, функції якої полягають у створенні умов ефективного розміщення виробництв, зниження термінів і витрат, реалізації в її межах інвестиційних проєктів.

Інноваційний розвиток країни та суспільства забезпечує й освіта, оскільки саме вона є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави (преамбула Закону України «Про освіту») (далі – ЗУ «Про освіту») [12].

Невід'ємним складником системи освіти є вища освіта як сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти (ст. 1 Закону України «Про вищу освіту») (далі – ЗУ «Про вищу освіту») [13]. Метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань.

Державна політика у зазначеній сфері формується і реалізується з метою задоволення потреб людини та суспільства на основі наукових досліджень, міжнародних зобов'язань, вітчизняного та іноземного досвіду з урахуванням прогнозів, статистичних даних та індикаторів розвитку.

Засадами державної політики та принципами освітньої діяльності, включаючи і вищу освіту, є, зокрема, забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; науковий характер освіти; інтеграція освіти з ринком праці, міжнародна інтеграція та інтеграція у Європейській простір вищої освіти за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи.

Багато в чому цей процес залежить від успішності реалізації державних проєктів, зокрема, положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [14]. Цим документом визначено основні пріоритети системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства та економіки країни, а також головні характеристики, що будуть сформовані до 2032 року.

Вища освіта здобувається у закладах вищої освіти (далі – ЗВО). ЗВО самостійно розробляють і затверджують освітні програми з урахуванням вимог до відповідного рівня вищої освіти, встановлених законодавством та стандартами вищої освіти.

ЗВО – окремих вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей (п. 7 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про вищу освіту»).

Слід зазначити, що наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність ЗВО є обов'язковою та невід'ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності (ч. 3 ст. 17 ЗУ «Про освіту»). Процес інтеграції України до світової спільноти змушує здійснити загальнодержавні заходи для забезпечення належного рівня наукових досліджень у ЗВО, введення їх у відповідність до європейських стандартів наукового та науково-методичного забезпечення всіх ланок освіти. Так, відповідно до чинного законодавства структурними підрозділами ЗВО можуть бути: навчально-науковий інститут; наукові, навчально-наукові, науково-дослідні, науково-виробничі та проєктні інститути, навчально-науково-виробничі центри, дослідні станції, конструкторські бюро, навчально-виробничі комбінати, експериментальні підприємства, наукові парки, технопарки, інші підрозділи, що забезпечують практичну підготовку фахівців певних спеціальностей та/або проводять наукові дослідження (п. 1 та 2 ч. 7 ст. 33 ЗУ «Про вищу освіту»).

Основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу.

Але чи можна, керуючись принципом сприяння здійсненню державно-приватного партнерства, яке у сфері освіти і науки передбачає утворення та/або

спільне фінансування і експлуатацію інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів тощо) на базі існуючих закладів освіти (абз. 3 ч. 3 ст. 81 ЗУ «Про освіту»), відносити ЗВО до суб'єктів інноваційної діяльності? Вважаємо, що ні, оскільки освітня діяльність в цілому має за мету передачу/отримання нових знань і реалізацію головних функцій – соціокультурну і економічну, формує суспільство, яке володіє певним набором знань і рівнем культури. Тому головним завданням ЗВО була і залишається підготовка висококваліфікованих спеціалістів в тій чи іншій галузі знань, включаючи науку, промисловість, підприємництво тощо.

Однак, незаперечними критеріями успішного функціонування ЗВО в умовах Індустрії 4.0 є нерозривна єдність освіти і науки як двох складових підготовки фахівців, що здатні забезпечити поступальний розвиток країни. Ключова ідея: без запровадження в навчальний процес вищої школи новітніх наукових досягнень забезпечити якісну підготовку сучасних фахівців неможливо. З погляду на те, що якість підготовки спеціалістів залежить від рівня наукових досліджень, які проводяться в ЗВО, головним фактором підвищення рівня і ефективності освіти є науково-дослідна робота останніх. Тому відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року зазначені заклади можуть створювати на договірних засадах й інші дослідницькі структури, а науковий парк може бути структурним підрозділом ЗВО.

Відповідно до Закону України «Про наукові парки» [15] науковий парк – юридична особа, що створюється у формі господарського товариства, яке повинно мати у складі учасників не менше одного ЗВО

та/або наукової установи. Науковий парк створюється і діє на основі установчого документа (засновницького договору або статуту), вимоги до якого визначаються законодавством. Засновниками наукового парку (учасниками, акціонерами) є ЗВО (навчальний заклад IV рівня акредитації) та/або наукова установа та інші юридичні особи, що уклали засновницький договір про створення наукового парку або затвердили його установчий документ. Певний ЗВО та/або наукова установа можуть бути засновниками одного наукового парку. Партнерами цієї структури можуть бути суб'єкти господарювання, що уклали з ним договір про партнерство. Як правило, пріоритетні напрями діяльності наукового парку – економічно і соціально зумовлені наукові, науково-технічні та інноваційні напрями діяльності, що відповідають меті створення наукового парку, галузевому профілю та/або спеціалізації закладу вищої освіти – засновника (учасників, акціонерів) та можуть враховувати потреби регіону (території), в якому створено науковий парк, і пріоритетні напрями діяльності, визначені законами України в науковій, науково-технічній та інноваційній сферах.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що в умовах цифрової економіки одним із пріоритетних завдань державної політики являється формування і забезпечення функціонування стабільної інноваційної інфраструктури, зокрема, створення необхідних організаційно-правових та фінансових умов для розвитку системи дослідницьких інфраструктур, сприяння інтеграції науково-інноваційної системи України до ЄДП, розвитку «цифрових інфраструктур», е-інфраструктур, приєднання України до Єдиного цифрового ринку ЄС, адаптації вищої освіти до Європейського простору вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клімова Г. П. Трансфер знань як найважливіша функція дослідницьких університетів. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 1 (14). С. 58–65.
2. Подрез-Ряполова І. В. Сучасний стан реалізації регіональної інноваційної політики в Україні. *Право та інновації*. 2019. № 4 (28). С. 15–20.
3. Самородов А. С. Інформаційне забезпечення доступу до інноваційної інфраструктури. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 14–20.
4. Малойван В. В. Інноваційна інфраструктура: методологічні засади правового регулювання. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 43–48.
5. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266.
6. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 322-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 33. Ст. 1963.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016 № 3. Ст. 25.

8. Про затвердження дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до Європейського дослідницького простору: Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.02.2021 р. № 167. URL: <http://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf>.
9. Повідомлення Національної академії наук України. 07.03.2019. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=4701>.
10. Положення про Національний репозитарій академічних текстів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 р. № 541. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. Ст. 1874.
11. Про індустриальні парки: Закон України від 21.06.2012 р. № 5018-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 22. Ст. 212.
12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
13. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
14. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1803.
15. Про наукові парки: Закон України від 25.06.2009 р. № 1563-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51. Ст. 757.

REFERENCES

1. Klimova, H. P. (2020). Transfer of Knowledge as the most important function of research universities. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1 (14), 58–65 [in Ukrainian].
2. Podrez-Riapolova, I. V. (2019). The current state of implementation of regional innovation policy in Ukraine. *Pravo ta innovatsii*, 4 (28), 15–20 [in Ukrainian].
3. Samorodov, A. S. (2021). Information support to innovative infrastructure. *Pravo ta innovatsii*, 4 (36), 14–20 [in Ukrainian].
4. Maloivan, V. V. (2015). Innovative infrastructure: methodological principles of legal regulation. *Pravo ta innovatsii*, 2 (10), 43–48 [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on innovative activity, 40-IV (2002, July 4). (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 36, art. 266 [in Ukrainian].
6. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the concept of the State Targeted Program for the Development of Research Infrastructures in Ukraine for the period up to 2026, №322-r (2021, April 14). (2021). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 33, art. 1963 [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on scientific and scientific and technical activity, 848-VIII (2015, November 26). (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 3, art. 25 [in Ukrainian].
8. Order of the Ministry of Science and Education of Ukraine on approval of the road map on the integration of the scientific and innovation system of Ukraine into the European Research Space, 167 (2021, February 10). Retrieved from <http://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf> [in Ukrainian].
9. Notification of the National Academy of Sciences of Ukraine (2019, March 07). Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=4701> [in Ukrainian].
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Regulations on the National Repository of Academic Texts: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 541 (2017, July 19). (2017). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 61, art. 1874 [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine on Industrial Parks, 5018-VI (2012, June 21). (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 22, art. 212 [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine on Education, 2145-VIII (2017, September 05). (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 38–39, art. 380 [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine on Higher Education, 1556-VII (2014, July 1). (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 37–38, art. 2004 [in Ukrainian].
14. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Higher Education Development Strategy in Ukraine for 2022-2032, 286-r (2022, 23 February). (2022). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 33, art. 1803 [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine on Scientific Parks, 1563-VI (2009, June 25). (2009). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 51, art. 757 [in Ukrainian].

BORYSOV IGOR

PhD, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE INFRASTRUCTURE OF THE COUNTRY UNDER THE CONDITIONS OF INDUSTRY 4.0

Problem setting. In the conditions of the digital economy, the level of development of science and technology is a determining factor in the progress of society and a source of economic growth in Ukraine. Therefore, one of the priority tasks of modern state policy is the formation and ensuring the functioning of a stable innovative infrastructure.

Target of research. To conduct an analysis of the current legislation in the field of innovation to identify the effectiveness of the influence of state regulation on the development of innovative infrastructure and its components in the conditions of Industry 4.0.

Analysis of recent researches and publications. In the domestic scientific literature, among the representatives of both economic and legal sciences, in the conditions of qualitative changes in the world economy, the problem of the development of innovative infrastructure, its essence and history are dealt with, in particular, by such scientists as H. P. Klimova, I V. Podrez-Ryapolova, A. S. Samorodov, V. V. Maloyvan and others.

Article's main body. The article examines the prospects for the development of Ukraine's innovative infrastructure in the conditions of the digital economy, and solves the problems of ensuring the effectiveness of its functioning. The current legislation of Ukraine in this area, international legal acts, scientific works have been analyzed, conclusions have been drawn that have both theoretical and practical significance regarding the outlined issue.

It is noted that the infrastructure (production, social, urban, innovative, research, educational, information, etc.) in the market economy is traditionally considered as a specific system (subsystem) of interconnected institutions, the purpose of which is to create general conditions for the functioning of subjects in various spheres of economy.

It was concluded that the innovative infrastructure of Ukraine consists of a set of enterprises, organizations, institutions, their associations, associations of any form of ownership, which provide services for the provision of innovative activities (financial, consulting, marketing, information and communication, legal, educational, etc.). The state must provide conditions for the development of the infrastructure of knowledge dissemination (patent organizations, research centers, communication links, open databases, etc.), organize an innovative structure of education and science, providing sufficient funding for these systems, and also direct its efforts to the development of human creative potential. At the same time, solving the problem of the competitiveness of scientific research and scientific and technical (experimental) development in modern conditions is impossible without the integration of the scientific and innovative system of Ukraine into the European Research Area – a system of programs and political instruments that unites the institutional environment of research and development of the states that are members of the European Union and associated members for the purpose of development of international scientific and technical cooperation, free transfer of knowledge, mobility of researchers.

Conclusions and prospects for the development. Summarizing the above, it should be noted that in the conditions of the digital economy, one of the priority tasks of modern state policy is the formation and ensuring the functioning of a stable innovative infrastructure, in particular, the creation of the necessary organizational, legal and financial conditions for the development of the research infrastructure system, promoting the integration of the scientific and innovative system of Ukraine to the EDP, the development of «digital infrastructures», in particular, e-infrastructures, the accession of Ukraine to the Single Digital Market of the EU, the adaptation of higher education to the European Higher Education Area.

Keywords: innovative infrastructure, e-infrastructure, research infrastructure, industrial parks, institutions of higher education.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Борисов І. В. Перспективи розвитку інноваційної інфраструктури країни в умовах індустрії 4.0. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 23–29.

ПРАВОВА ОСНОВА РОЗБУДОВИ СИСТЕМИ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР В УКРАЇНІ

Наукове дослідження присвячено аналізу правової основи розбудови та розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні.

Зазначається, що розвиток та посилення наукового та технологічного співробітництва сприяє науковому розвитку та зміцненню наукового потенціалу країни для вирішення національних та глобальних викликів, і це визнала та поставила за мету Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС. У вітчизняній площині до дослідницьких інфраструктур відносять центри колективного користування науковим обладнанням, національні наукові центри, державні ключові лабораторії, структури унікального характеру, у тому числі наукові об'єкти, що становлять національне надбання.

Завдяки затвердженню Дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору, було окреслено як один із пріоритетів — підвищення ефективності національної інноваційної системи, з метою гармонізації політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності відповідно до стандартів та норм ЄС, формування комплексного підходу щодо оцінювання якості наукової та науково-технічної діяльності, стале фінансування R&D для розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Водночас, з метою створення необхідних організаційних, правових та фінансових умов для розвитку системи дослідницьких інфраструктур в Україні, Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року.

Зазначається про необхідність врахування пріоритетів та досвіду Європейського дослідницького простору, та співпраця в межах програми «Горизонт Європа» (Horizon Europe), до якої Україна нещодавно приєдналася, ставши першою серед асоційованих країн, які не входять до Європейської економічної зони.

Акцентується увага на тому, що для приведення у відповідність вітчизняного законодавства, необхідно визначити пріоритетні напрями вдосконалення національних дослідницьких та інноваційних систем в Україні, що у свою чергу потребує врахування пріоритетів та досвіду ERA.

Ключові слова: дослідницькі інфраструктури, Європейський дослідницький простір, науково-дослідна діяльність, Дорожня карта дослідницьких інфраструктур.

Постановка проблеми. Розвиток та посилення наукового та технологічного співробітництва сприяє науковому розвитку та зміцненню наукового потенціалу країни для вирішення національних та глобальних викликів. Саме це визнала та поставила за мету Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС. Сторони цього договору докладають зусиль для досягнення прогресу в набутті наукових та технологічних знань, важливих для забезпечення сталого економічного розвитку, шляхом розвитку дослідних потужностей та людського потенціалу. Співробітництво між країнами ЄС сприяє залученню України до Європейського дослідницького простору (ERA) та підтримці у реформуванні та реорганізації системи управління науковою сферою та дослідних установ (зокрема в розвитку її потенціалу щодо розвитку на-

уки і технологій) з метою сприяння розвитку конкурентоспроможної економіки та суспільства, яке базується на знаннях [1]. У цьому контексті надзвичайно актуальним постає питання визначення шляхів досягнення Україною поставленої мети та інтеграції науково-інноваційної системи України до ERA.

Метою статті є аналіз правової основи створення та функціонування системи дослідницьких інфраструктур в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні аспекти розвитку інноваційних систем та дослідницьких інфраструктур є темою для досліджень деяких вітчизняних дослідників [2; 3; 4 та ін.]. Ці роботи були присвячені оцінці стану інноваційної сфери в Україні та ЄС, розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні та світі. Водночас, додаткової

уваги потребує аналіз правової основи системи дослідницьких інфраструктур в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідницькі інфраструктури з кожним роком відіграють дедалі більшу роль у застосуванні знань та технологій. Термін «дослідницька інфраструктура» означає об'єкти, ресурси та супутні послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень найвищого рівня у відповідних галузях та охоплюють основне наукове обладнання або набори інструментів; ресурси, засновані на знаннях, такі як колекції, архіви або структури наукової інформації; створення інфраструктур на основі інформаційних та комунікаційних технологій, таких як мережа, обчислювальна техніка, програмне забезпечення та зв'язок, або будь-яка інша сутність унікального характеру, необхідна для досягнення досконалості у дослідженнях [5]. У вітчизняній площині до дослідницьких інфраструктур відносять центри колективного користування науковим обладнанням, національні наукові центри, державні ключові лабораторії, структури унікального характеру, у тому числі наукові об'єкти, що становлять національне надбання.

Дослідницькі інфраструктури є основою для проведення в країні науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності (R&D). Зростання якості дослідницьких послуг, що надаються користувачам усього світу, сприяє формуванню наукового співтовариства та відіграють ключову роль в розбудові розвиненого науково-дослідницького та інноваційного середовища, сприяють досягненню вагомих результатів у фундаментальних дослідженнях та розвитку передових технологій.

Враховуючи, що дослідницька інфраструктура є одним із ключових елементів національної системи досліджень та інновацій, Україною також було здійснено певні кроки на шляху розбудови національного дослідницького простору. У 2021 році Міністерством освіти і науки України було затверджено Дорожню карту з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору [6], яка окреслила низку пріоритетів. Так, одним із них є підвищення ефективності національної інноваційної системи, з метою гармонізації політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності відповідно до стандартів та норм ЄС, формування комплексного підходу щодо оцінювання якості наукової та науково-технічної діяльності, сталого фінансування R&D для розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Ще одним пріоритетом є спільне вирішення проблем, зумовлених глобальними викликами, метою якого є інтеграція до наукових та інноваційних програм ЄС; використання інструментів взаємодії з країнами ERA. Також важливою є інтеграція українських

е-інфраструктур до європейських е-інфраструктур та їх об'єднань та забезпечення вільного доступу вчених до національних та європейських дослідницьких інфраструктур.

Водночас, з метою створення необхідних організаційних, правових та фінансових умов для розвитку системи дослідницьких інфраструктур в Україні, підвищення їх конкурентоспроможності, а також розвитку сфер наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в частині доступу вчених до передових дослідницьких інфраструктур в Європейському Союзі, Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року [7]. Ця програма виконуватиметься шляхом: внесення змін до законодавства у сфері наукової і науково-технічної діяльності щодо визначення принципів та особливостей функціонування дослідницьких інфраструктур різних організаційно-правових форм; удосконалення механізму їх державної підтримки; створення цифрової платформи українських дослідницьких інфраструктур з метою забезпечення доступу до їх бази даних українським вченим та суб'єктам інноваційної діяльності, міжнародного співробітництва; ідентифікації та проведення аналізу стану дослідницьких інфраструктур; систематизації українських дослідницьких інфраструктур на стратегічні, національні та регіональні з точки зору їх унікальності та важливості для України та розвитку міжнародного співробітництва; моніторингу ефективності діяльності дослідницьких інфраструктур; підтримки і модернізації центрів колективного користування науковим обладнанням та окремих наукових об'єктів, що становлять національне надбання, забезпечення їх модернізації до рівня національних дослідницьких інфраструктур; забезпечення розроблення та виконання Порядку формування переліку дослідницьких інфраструктур державного значення; створення та забезпечення функціонування державних ключових лабораторій та національних наукових центрів; забезпечення участі українських делегатів та експертів в роботі ESFRI; інтеграція стратегічних та національних українських дослідницьких інфраструктур до європейських об'єднань дослідницьких інфраструктур; розроблення фінансових інструментів підтримки дослідницьких інфраструктур протягом їх повного життєвого циклу; забезпечення збереження, видимості, доступу, можливості взаємодії між елементами дослідницької інфраструктури та повторного використання наукових даних, що отримані дослідницькими інфраструктурами за рахунок державних коштів шляхом використання цифрових інфраструктур, зокрема тих, що об'єднані в рамках Європейської хмари відкритої науки [7]. Всі ці положення,

відповідно до Концепції, мають бути реалізовані до 2026 року.

Як бачимо, дослідницькі інфраструктури передбачають можливість надання користувачам найсучаснішого експериментального обладнання, досвіду та даних, у тому числі у режимі відкритого доступу, що є надзвичайно корисним для дослідницького співтовариства, промисловості, органів державного управління та широкої громадськості.

Активне використання ІТ-технологій призвело до створення та розвитку цифрових інфраструктур, як різновиду, завданням яких є проведення спільних досліджень на певному обладнанні та забезпечення можливості віддаленого доступу до спільної дослідницької інфраструктури. Це стало основою використання переваг цифрового світу у повсякденному житті та платформи для досягнення ефективності економіки взагалі. Відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. [8], термін «цифрові інфраструктури» визначається як комплекс технологій, продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості на цифровій основі. Цифрові інфраструктури є основою цифрової економіки. Одним із принципів цифровізації є забезпечення кожному громадянину рівний доступ до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

Створення цифрових інфраструктур є основним чинником розширення доступу громадян до глобального інформаційного середовища та знань. Для цього вкрай необхідним є реформування науково-технічної галузі в Україні. Існує думка, що цей процес має будуватися на трьох стовпах [2]. По-перше, метод відкритої координації між європейською, національною та регіональними владами, а також між урядом, наукою та освітою, бізнесом і громадянським суспільством. Такий метод управління дозволяє гнучко реагувати на всі сучасні виклики, швидко реалізовувати нові парадигми нового технологічного укладу та інтеграційні процеси. По-друге, реалізація пріоритетів Європейського дослідницького простору, адже побудова дослідницької інфраструктури має стати базисом для інноваційних перетворень. По-третє, використання Європейського дослідницького простору

для інновацій та “Industry 4.0”. Варто погодитися з цим твердженням та зауважити, що з огляду на це, потрібно враховувати пріоритети та досвід Європейського дослідницького простору, та співпраця в межах програми «Горизонт Європа» (Horizon Europe), до якої Україна нещодавно приєдналася, ставши першою серед асоційованих країн, які не входять до Європейської економічної зони.

Метою програми «Горизонт Європа» є: спільне подолання нових глобальних викликів; розвиток передової науки та підтримка досліджень світового рівня; впровадження інновацій для підвищення конкурентоспроможності Європи. Участь у програмі важлива для українських вчених та новаторів адже вона: дозволяє використовувати європейські інструменти конкурсного фінансування та надання грантової підтримки; забезпечує умови для проведення спільних досліджень з країнами-членами ЄС; надає доступ до дослідницької інфраструктури країн-членів ЄС та сприяє розбудові матеріально-технічної бази в Україні. Участь України в рамкових програмах ЄС з досліджень та інновацій є одним із стратегічних компонентів міжнародного наукового, науково-технічного та інноваційного співробітництва та частиною імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [9].

Варто зазначити, що спрямованість цієї програми цілком відображає одне із завдань у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки України, а саме забезпечення міжнародної співпраці у сфері інноваційної та науково-технічної діяльності, сприяння участі вчених, науковців, малих та середніх підприємств у Рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та інтеграція України до європейського дослідницького та інноваційного простору [10]. Саме тому, на нашу думку, подальша адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС має прискорити свій темп.

Висновки. В Україні останнім часом йде активізація співпраці з ЄС, у тому числі у науковій та науково-технічній сфері. Для приведення у відповідність вітчизняного законодавства, необхідно визначити пріоритетні напрямки вдосконалення національних дослідницьких та інноваційних систем в Україні, що у свою чергу потребує врахування пріоритетів та досвіду ERA.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2355.
2. Рилач Н. Використання можливостей Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом для інтеграції в європейський дослідницький простір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2017. 1/2(47/48). С. 43–49. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3583/3258>.

3. Сіденко В. Р. Інноваційна модель розвитку ЄС – від Лісабонської стратегії до «Європи-2020». *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2011. № 1. С. 114–116.
4. Шевченко Ю. А. Аналіз трендів розвитку Європейського дослідницького та інноваційного простору (стислий виклад). 45 с. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Analiz-trendiv-rozvytku-YEvropejskogo-doslidnytskogo-ta-innovatsijnogo-prostoru.pdf>.
5. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC.
6. Про затвердження Дорожньої карти інтеграції науково-інноваційної системи України до Європейського дослідницького простору: Наказ МОН від 10.02.2021 р. № 167. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf>.
7. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 14.04.2021 р. № 322-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80/conv#Text>.
8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/conv#Text>.
9. Рамкова програма Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (2021-2027). URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzhen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-yevropa>.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/conv#Text>.

REFERENCES

1. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other (2014, June 27). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2355 [in Ukrainian].
2. Rylach, N. (2017). Use the possibilities of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for integration into the European Research Space. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny*, 1/2(47/48), 43–49. Retrieved from: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3583/3258> [in Ukrainian].
3. Sidenko, V. R. (2011). Innovative model of EU development-from the Lisbon strategy to «Europe-2020». *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku*, 1, 114–116 [in Ukrainian].
4. Shevchenko, Yu. A. Analysis of trends of development of European research and innovative space (short presentation). Retrieved from: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Analiz-trendiv-rozvytku-YEvropejskogo-doslidnytskogo-ta-innovatsijnogo-prostoru.pdf>. [in Ukrainian].
5. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC [in English].
6. Order of the Ministry of Education on approval of the road map of the integration of the scientific and innovation system of Ukraine into the European Research Space, No. 167 (2021, February 10). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf> [in Ukrainian].
7. Order of Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Concept of the State Targeted Program of Development of Research Infrastructures in Ukraine for the period up to 2026, No. 322-r (2021, April 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].
8. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Concept of Development of Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation, No. 67-r (2018 January 17). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].
9. Framework Program of the European Union for Research and Innovation «Horizon Europe» (2021-2027). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzhen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-yevropa> [in Ukrainian].

10. Decree of the President of Ukraine on the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 11, 2021 on the Economic Security Strategy of Ukraine for the period up to 2025: 11.08.2021 r. № 347/2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/conv#Text> [in Ukrainian].

HOLOVASHCHENKO OLHA

PhD in Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE RESEARCH INFRASTRUCTURE SYSTEM IN UKRAINE

Problem setting. The research is devoted to the analysis of the development of research infrastructures of the European Union. The article analyzes the legal basis and practice of the functioning of research infrastructures in the European Research Area and Ukraine.

Analysis of resent researches and publications. Today, aspects of the development of innovation systems and research infrastructures of the European Union are a topic for research of many domestic researchers. However, the issue of integration of the scientific and innovative system of Ukraine into the European Research Area remains urgent.

Target of research. The purpose of the article is to analyze the legal basis for the creation and functioning of the system of research infrastructures in Ukraine.

Article's main body. Research infrastructures means a research facility necessary for conducting comprehensive research and development with high financial and technology demands, approved by the Government and established to be also used by other research organizations.

‘Research Infrastructure’ means facilities, resources and related services that are used by the scientific community to conduct top-level research in their respective fields and covers major scientific equipment or sets of instruments; knowledge-based resources such as collections, archives or structures for scientific information; enabling Information and Communications Technology-based infrastructures such as Grid, computing, software and communication, or any other entity of a unique nature essential to achieve excellence in research. Such infrastructures may be ‘single-sited’ or ‘distributed’ (an organised network of resources).

In 2021, the Ministry of Education and Science of Ukraine approved the Roadmap for the integration of the scientific and innovative system of Ukraine into the European research area. The priority is to increase the effectiveness of the national innovation system, with the aim of harmonizing policy in the field of scientific, scientific and technical and innovative activities in accordance with EU standards and norms, forming a comprehensive approach to the assessment of the quality of scientific and scientific and technical activities, sustainable funding of R&D for the development of scientific, scientific-technical and innovative activities.

Conclusions and prospects for the development. In recent years, the research infrastructure of the EU has undergone significant development. As for Ukraine, which is just beginning its path in this direction, an important step was the adoption of the Concept of the State Target Program for Research Infrastructures in Ukraine until 2026, as well as the approval of the Roadmap for integration of Ukraine’s research and innovation system into the European Research Area.

Key words: research infrastructures, European Research Area, research activity, Road Map of Research Infrastructures.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Головащенко О.С. Правова основа розбудови системи дослідницьких інфраструктур в Україні. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 30–34.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

ШЕВЕРДІНА ВІКТОРІЯ ІГОРІВНА

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України

УДК 349.22

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-5

ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті з'ясовано, що є підставами відповідальності у трудовому праві та що необхідно для практичної їх реалізації. Щодо питання підстави дисциплінарної відповідальності зазначено таке: (а) чинне трудове законодавство варто доповнити приписами щодо підстави притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності і містити визначення дисциплінарного проступку; (б) підставою дисциплінарної відповідальності може бути тільки дисциплінарний проступок; (в) законодавство безпечіально повинно закріплювати, що дисциплінарний проступок є винним діянням чи бездіяльністю. Щодо питання підстави матеріальної відповідальності зазначено наступне: (а) підставою матеріальної відповідальності є трудове правопорушення, що проявляється як протиправні дії чи бездіяльність в межах єдиних складних трудових правовідносин; (б) такі діяння мають протиправний характер і є наслідком винного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків; (в) суб'єктом матеріальної відповідальності можуть бути виключно працівник та роботодавець; (г) невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків має причинно-наслідковий зв'язок із завданою шкодою.

Загалом, характеризуючи підстави відповідальності у трудовому праві, зазначено, що вони поділяються на нормативні та фактичні. Нормативні підстави визначаються законодавством і є необхідними для практичної реалізації відповідальності у трудовому праві. Фактичні підстави відповідальності у трудовому праві є двох видів: дисциплінарний проступок; трудове майнове правопорушення. Практична частина реалізації відповідальності полягає у накладенні на порушника відповідальності виключно за наявності складу дисциплінарного проступку чи складу трудового майнового правопорушення. Працівник може виступати суб'єктом дисциплінарного проступку та трудового майнового правопорушення, а роботодавець – тільки суб'єктом трудового майнового правопорушення. За своєю природою трудові правопорушення є невиконанням або неналежним виконанням трудових обов'язків, що доводить їх існування виключно в межах єдиного складного трудового правовідношення.

Ключові слова: трудове право, відповідальність, працівник, роботодавець, дисциплінарний проступок, трудове майнове правопорушення.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві вчиняються діяння, які є неправомірними і, відповідно, вимагають застосування заходів примусу або іншими словами заходів відповідальності. Не є виключенням і сфера трудових правовідносин. Адже відповідальність виступає гарантом обов'язкового виконання сторонами трудових правовідносин своїх обов'язків і дотримання норм чинного законодавства. Загальні засади притягнення до відповідальності встановлені ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Згідно зі ст. 265 КЗпП України особи, винні в порушенні законодавства про працю, несуть

відповідальність згідно з чинним законодавством України. Вони підлягають матеріальній, дисциплінарній, адміністративній чи кримінальній відповідальності. Проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження, проблеми відповідальності у трудовому праві не втратили своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням особливостей відповідальності у трудовому праві присвячена значна кількість дисертацій, монографій та періодичної літератури. Серед них можемо виокремити наукові напрацювання В. С. Венедіктова, О. М. Лук'яничкова, І. В. Лазора, О. І. Процевського, С. М. Прилипка, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, О. В. Черкасова, В. І. Щербини, О. М. Ярошенка та

багатьох інших. Проте це не зменшило його актуальності, оскільки із зазначеного питання немає єдності думок в юридичній літературі, зокрема, що слід вважати підставою відповідальності працівника – майнове трудове правопорушення чи дисциплінарний проступок, як їх слід правильно тлумачити? Означені та ряд інших проблем і викликають необхідність дослідження цього питання.

Мета статті – з'ясувати, що є підставами відповідальності у трудовому праві та що необхідно для практичної їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Необхідні умови, які є причиною існування будь-якого явища і є поясненням для нього, прийнято називати підставами [1, с. 266]. Тобто, для застосування до порушника відповідальності у трудовому праві необхідна наявність конкретних умов. Відповідальність як правове явище невід'ємно пов'язана: із законодавчим закріплення правомірної або неправомірної поведінки учасника трудових відносин; визначенням меж та обсягів відповідальності; правомочністю суб'єкта застосовувати до порушника заходи впливу та негативних наслідків за вчинене правопорушення. Останнє є необхідною умовою, бо відповідальність у трудовому праві позбавлена державного примусу і реалізується в межах єдиного складного трудового правовідношення.

Таким чином, для практичної реалізації відповідальності у трудовому праві необхідно мати:

- конкретні норми, які визначають ті життєві обставини, які законодавець або сторони визнали як правопорушення. Важливо, що правомірність чи неправомірність дій (бездіяльності) учасників трудових відносин визначається не тільки нормативно-правовими актами, а й локальними актами і трудовими договорами. Важливо, що межі та обсяги відповідальності також потребують нормативного визначення. Тобто ці норми є нормативною основою відповідальності у трудовому праві;

- наступна умова нерозривно пов'язана із законодавчими приписами, зокрема, законом визначено повноваження учасників трудових відносин щодо застосування заходів впливу до правопорушника та порядок притягнення до відповідальності винної особи. З цього робимо висновок, що відсутність чи недосконалість процедурних норм щодо притягнення до відповідальності ускладнюють або унеможливають реалізацію відповідальності у трудовому праві;

- останнє і головне, фактична поведінка учасника трудових відносин, яка кваліфікована як правопорушення. Ця умова є необхідною за ознакою того, що тільки доведений факт дії чи бездіяльності у супереч умовам трудового договору може стати підставою притягнення до відповідальності.

Отже, перша та друга умови є нормативними підставами відповідальності у трудовому праві, а третя умова є фактичною підставою. Нормативні підстави відповідальності є виявом соціального у трудовому праві, саме ці підстави виключають державний примус у трудових відносинах і характеризують відповідальність у трудовому праві як договірну відповідальність. Нормативні умови також розкривають дію централізованого та локального регулювання у трудовому праві.

Щодо фактичної підстави правопорушення – дослідимо її глибше. Так, на думку К. М. Гусова й Ю. М. Полетаєва, правопорушення має низку характерних ознак; узагальнивши їх на основі теорії права, до них дослідники віднесли таке: 1) правопорушення – це завжди певне діяння, що знаходиться під постійним контролем волі та розуму людини, тобто вольове, свідоме діяння, виражене в діях або бездіяльності людини; 2) протиправність. Не кожне діяння – дія або бездіяльність є правопорушенням, а лише те, яке вчинене всупереч правовим приписам; 3) наявність вини суб'єкта правопорушення; 4) правопорушення вчиняються деліктоздатними особами; 5) наявність шкоди, завданої особі або організації іншою особою або організацією та наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням та завданою шкодою [2, с. 15-16]. Таким чином, названі ознаки правопорушення ставлять перед нами завдання визначити наявність таких ознак у трудових правопорушеннях та з'ясувати чи всі вони у повній мірі притаманні видам трудових правопорушень.

Правапорушення як підстава юридичної відповідальності у трудовому праві трансформується у трудові правопорушення, де його склад, традиційно для всього права, є таким: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та об'єктивна сторона. Виходячи з того, що у трудовому праві самостійно існують дисциплінарна та матеріальна відповідальність, то й підстави притягнення до цих видів відповідальності є самостійними. Такими фактичними підставами є: а) дисциплінарний проступок та б) трудове майнове правопорушення.

Так, традиційно у трудовому праві підставою дисциплінарної відповідальності визнається дисциплінарний проступок [3, с. 529]. Дисциплінарний проступок трактується науковцями по-різному, а саме: як винне, протиправне, таке, що виключає кримінальну відповідальність, невиконання трудових обов'язків, нездійснення або перевищення повноважень, що забезпечують процес праці, особою, яка перебуває в трудових правовідносинах з конкретною організацією [4, с. 68]; як винне протиправне порушення трудових обов'язків робітником або службовцем, за вчинення якого може бути застосована дис-

циплінарна санкція, що міститься в трудовому праві [5, с. 193]. У свою чергу М. І. Іншин під дисциплінарним проступком державного службовця пропонує розуміти свідоме (винне) невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, яке може виявлятися у навмисному порушенні правил службового розпорядку, посадових інструкцій, наказів начальників і керівників, морально-етичних вимог [6, с. 360-361]. Однак, незважаючи на відмінності у підходах до розуміння дисциплінарного проступку, всі науковці одноставні у тому, що таке порушення трудових чи службових обов'язків є протиправним, винним і таким, за яке законодавством передбачена відповідальність. При цьому, деякі науковці окремо наголошують, що дисциплінарні проступки вчиняються шляхом невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків.

Існує думка про те, що всі правопорушення у сфері трудових відносин, пов'язані з невиконанням трудових обов'язків, відносять до дисциплінарних проступків [7, с. 8]. Однак важко погодитися з таким твердженням, бо як у такому випадку кваліфікувати невиконання трудових обов'язків з поважних причин? Разом із тим непорозуміння щодо підстав дисциплінарної відповідальності зустрічається і на рівні законопроектів. Так, ст. 361 проекту Трудового кодексу «Підстава та умови притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності» встановлює, що порушення працівником трудової дисципліни є підставою для притягнення його до відповідальності [8]. Такі приписи у законодавстві є неприпустимими з таких причин: (1) трудова дисципліна у трудовому праві розглядається в різних аспектах, зокрема, як інститут трудового права, як фактична поведінка, як принцип трудового права та як елемент трудових відносин; (2) термін «дисципліна праці» включає у себе технологічну дисципліну, а сама трудова дисципліна є складовою виробничої дисципліни, і у такому значенні трудова дисципліна є станом, який безумовно залежить від виконання працівником своїх трудових обов'язків, але й певною мірою залежить від діяльності (організаційної роботи) самого роботодавця.

Вважаємо, що визначати підставу притягнення до дисциплінарної відповідальності через використання категорії «дисципліна праці» є хибним. Більш того, вже давно у наукових колах доведено й обґрунтовано, що підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок. Логічно було б, формулюючи статті законопроекту, спиратися на науково обґрунтовані твердження та визначення.

Законотворчі пропозиції визначення дисциплінарного проступку демонструють нерозуміння цього явища. Так, у ч. 2 ст. 360 запропоновано під дисци-

плінарним проступком розуміти «невиконання або неналежне виконання працівником трудових обов'язків, покладених на нього згідно з цим Кодексом, трудовим законодавством, колективним договором, угодою, правилами внутрішнього трудового розпорядку, нормативним актом роботодавця і трудовим договором». Не виправляє ситуацію і ч. 2 ст. 361 проекту, де слушно зазначено, що притягнення до дисциплінарної відповідальності можливе за наявності вини працівника.

Приєднуючись до критики таких законопроектних ініціатив, погоджуємося з позицією В.В. Жернакова, який пропонує таке визначення: «Підставою притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок – винне, протиправне невиконання або неналежне виконання ним трудових обов'язків» [9, с. 128]. Дане визначення лаконічно у необхідному обсязі розкриває підставу дисциплінарної відповідальності та вказує на: провину; дію чи бездіяльність та її наслідки (невиконання чи неналежне виконання); трудові обов'язки.

У контексті дослідження підстави дисциплінарної відповідальності необхідно зважити на застереження О. І. Процевського, який наголошує, що здійснення накладення дисциплінарного стягнення можливо тільки на працівника-правопорушника, який перебуває у трудових правовідносинах [10, с. 17]. Це вказує як на суб'єкта дисциплінарного проступку, так на суб'єктивну сторону цього трудового правопорушення.

Ще одним аргументом у підтримку позиції щодо необхідності визначення підстави дисциплінарної відповідальності через категорій «трудова обов'язки» є те, що «саме від факту закріплення кореспондуючих прав і обов'язків сторін трудового договору бере початок адекватність реакції сторін на випадки порушення однією із них своїх обов'язків. Тому в законодавстві про працю ця реакція характеризується як заходи впливу для досягнення мети – виконання взятих на себе обов'язків. Це стосується як дисциплінарної, так і матеріальної відповідальності» [10, с. 18].

Ми також вважаємо, що визначення підстави дисциплінарної відповідальності обов'язково має бути пов'язане з винними діями працівника.

Підсумовуючи викладене вище щодо питання підстави дисциплінарної відповідальності, зазначимо таке: чинне трудове законодавство варто доповнити приписами щодо підстави притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності і містити визначення дисциплінарного проступку, для цього Главу Х КЗпП України необхідно доповнити відповідною статтею. Щодо проекту Трудового кодексу України, то його статті 360 і 361 мають бути виправлені відповідно до викладених вище пропозицій, обґрунто-

ваних сучасною наукою трудового права; підставою дисциплінарної відповідальності може бути тільки дисциплінарний проступок, що обґрунтовано науковцями у галузі трудового права ще з радянських часів. Сьогодні не існує об'єктивних причин для перегляду підстав дисциплінарної відповідальності; законодавство безапеляційно повинно закріплювати, що дисциплінарний проступок є винним діянням чи бездіяльністю [11].

Далі розглянемо фактичні підстави матеріальної відповідальності. Зазначимо, що і тепер питання матеріальної відповідальності у трудовому праві залишаються дискусійними. Дискусії спричиняють як питання природи матеріальної відповідальності працівника та роботодавця, так і щодо підстав цієї відповідальності.

Наукові «зерна» інституту матеріальної відповідальності працівника закладені ще Л. С. Талем при дослідженні ним права працівника на заробітну плату. Науковець зазначав, що у захисному законодавстві та судовій практиці провадиться ідея необхідності обмежити право роботодавця утримувати заробітну плату задля задоволення своїх претензій, навіть обмежити право самого працівника заздалегідь договірним шляхом відмовитися від аліментного призначення заробітної плати [12, с. 159]. Загалом основний розвиток інституту матеріальної відповідальності ґрунтувався на матеріальній відповідальності працівників.

Згодом науковці обґрунтували існування матеріальної відповідальності іншої сторони трудового договору (підприємства, установи, організації – роботодавця). Так, у 1962 р. М. Й. Бару привернув увагу науковців до питання матеріальної відповідальності роботодавців [13, с. 23, 51]. Для повноти дослідження необхідно зазначити, що питання матеріальної відповідальності роботодавця привертало увагу дослідників ще у часи зародження трудового права. Так, В. Г. Яроцький, досліджуючи відповідальність підприємців за нещасні випадки на виробництві, писав, що на підприємствах, які належать спільноті або компанії, ніхто не відповідальний за нещасні випадки з працівниками, тому що немає в буквальному сенсі особи хазяїна як особи фізичної, а не юридичної. Аналізуючи прийнятий у 1880 р. акт про відповідальність підприємців за нещасні випадки з робітниками, він підкреслює, що відповідальність хазяїна настає за необережність, дії та упущення останнього [14, с. 51]. Слід зазначити, що дослідження В. Г. Яроцького проводилося у ХІХ ст., але вже тоді учений порушував питання матеріальної відповідальності хазяїна як особи, відповідальної за організацію виробничих процесів та сторони робочого (трудоного) договору. Однак реальним фактом матеріальна відповідальність робо-

тодавця у трудовому праві стала лише у 80-ті роки минулого сторіччя.

Отже, сьогодні традиційно матеріальна відповідальність розглядається як взаємна відповідальність сторін трудового договору – працівника і роботодавця.

Кодекс законів про працю України не визначає загальних підстав матеріальної відповідальності. Стаття 130 «Загальні підстави і умови матеріальної відповідальності працівника» закріплює, що працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. Щодо відповідальності роботодавця аналогічних приписів не має. Однак ст. 131 «Обов'язки власника або уповноваженого ним органу та працівників по збереженню майна» зобов'язує власника або уповноваженого ним органу створити працівникам умови, необхідні для нормальної роботи і забезпечення збереження дорученого їх майна. У свою чергу ст. 153 покладає на роботодавця обов'язок забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці. А ст. 173 «Відшкодування шкоди в разі ушкодження здоров'я працівників» закріплює, що шкода, завдана працівникам каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків, відшкодовується у встановленому законом порядку [15].

Отже, чинне законодавство дає підставу стверджувати, що порушення працівником своїх трудових обов'язків, що завдало шкоди підприємству, установі, організації, є підставою для притягнення його до матеріальної відповідальності. Разом із тим, важливим у питанні матеріальної відповідальності працівника є саме пряма дійсна шкода. В. І. Прокопенко свого часу писав, що на відміну від цивільного права, що також визначає умови майнової відповідальності, трудове право виділяє з цих умов підставу матеріальної відповідальності – пряму дійсну шкоду. Лише тільки за наявності цієї підстави – шкоди – можна ставити питання про те, чи може працівник бути притягнутий до відповідальності, чи є умови цієї відповідальності [16, с. 422].

У пункті 4 постанови Пленум Верховного Суду України від 29 грудня 1992 р. № 14 «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» роз'яснено, що під прямою дійсною шкодою слід розуміти втрату, погіршення або зниження цінності майна, необхідність для підприємства провести витрати на відновлення, придбання майна чи інших цінностей або провести зайві, тобто викликані внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, грошові виплати. Водночас у п. 3 цієї постанови зазначено, що за шкоду, завдану внаслідок порушення трудових обов'язків, працівник несе від-

повідальність перед підприємством (установою, організацією), з яким перебуває в трудових відносинах. Вирішуючи питання про притягнення до матеріальної відповідальності працівників, Пленум Верховного Суду України у п. 23 наголошує на необхідності подання доказів про винне порушення працівником обов'язків за трудовим договором і наявність причинного зв'язку між його протиправною поведінкою і шкодою, яка наступила, час її виявлення, пояснень працівника, актів і доповідних записок службових осіб, матеріалів службових перевірок, вироку суду чи постанови органу розслідування, наказу за результатами перевірки даного випадку, висновків компетентних органів або експертизи про допущені порушення і причини шкоди, документів про коло трудових обов'язків працівника [17].

Отже, на сучасному етапі розвитку вітчизняного трудового законодавства підстави матеріальної відповідальності працівника – нормативна та фактична – не тільки мають законодавче закріплення, а й супроводжуються роз'ясненням Верховного Суду України.

Щодо роботодавця, як учасника трудових відносин, то порушення ним своїх обов'язків (визначених законом або локальним актом чи договором) є підставою матеріальної відповідальності. За логікою нашого дослідження важливо зазначити, що нормативна підстава матеріальної відповідальності працівника прямо відображена у законодавстві, на відміну від цього нормативна підстава матеріальної відповідальності роботодавця не має у законодавстві чіткого формулювання, що є його прогалиною.

Загалом, говорячи про підставу матеріальної відповідальності працівників, науковці узагальнено визначають її як трудове майнове правопорушення [3, с. 557].

Існує більш широкий підхід, згідно з яким підставою матеріальної відповідальності є трудове майнове порушення, тобто винне порушення однією зі сторін трудового договору чи контракту своїх обов'язків, внаслідок якого було заподіяно шкоду іншій стороні [18, с. 82].

Не заглиблюючись у відмінності матеріальної відповідальності працівника і роботодавця, з огляду на мету нашої статті узагальнимо підстави матеріальної відповідальності працівника і роботодавця: підставою матеріальної відповідальності є трудове правопорушення, що проявляється як протиправні дії чи бездіяльність в межах єдиних складних трудових правовідносин; такі діяння мають протиправний характер і є наслідком винного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків; суб'єктом матеріальної відповідальності можуть бути виключно працівник та роботодавець; невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків має причинно-наслідковий зв'язок із завданою шкодою [11].

Щодо відповідальності працівника, ключовою умовою її є пряма дійсна шкода. Із цього загального правила є тільки один виняток, який обумовлений правовим становищем працівників-посадових осіб. До цієї категорії працівників законодавство дозволяє застосовувати матеріальну відповідальність за не одержаний підприємством, установою, організацією прибуток.

Висновки. Загалом, характеризуючи підстави відповідальності у трудовому праві, необхідно виходити з того, що вони поділяються на нормативні та фактичні. Нормативні підстави визначаються законодавством і є необхідними для практичної реалізації відповідальності у трудовому праві. Фактичні підстави відповідальності у трудовому праві є двох видів: дисциплінарний проступок; трудове майнове правопорушення. Практична частина реалізації відповідальності полягає у накладенні на порушника відповідальності виключно за наявності складу дисциплінарного проступку чи складу трудового майнового правопорушення. Працівник може виступати суб'єктом дисциплінарного проступку та трудового майнового правопорушення, а роботодавець – тільки суб'єктом трудового майнового правопорушення. За своєю природою трудові правопорушення є невиконанням або неналежним виконанням трудових обов'язків, що доводить їх існування виключно в межах єдиного складного трудового правовідношення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Философский словарь. 4-е изд. / под ред. И.Т. Фролова. Москва : Политиздат, 1981. 445 с.
2. Гусов К. Н., Полетаев Ю. Н. Ответственность по российскому трудовому праву : науч.-практ. пособие. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 272 с.
3. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України : підручник. 2-е вид., перероб і доп. Харків : Вид-во «ФІНН», 2009. 728 с.
4. Полетаев Ю. Н. Трудовой распорядок в организации и ответственность за его нарушение по новому Трудовому кодексу. *Трудовое право*. 2002. №3(25). С. 64–69.
5. Сыроватская Л. А. Трудовое право : учебник. Москва : Высшая школа., 1997. 255 с.
6. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2005. 452 с.

7. Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству. Москва : Юрид. лит., 1971. 240 с.
8. Проект Трудового кодексу України (реєстр. №1658 від 20.05.2015). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
9. Жернаков В. В. Відповідальність у трудовому праві // Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. С. 114-136.
10. Шевердіна В. І. Теоретико-правові засади відповідальності керівника за трудовим законодавством : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 192 с.
11. Таль Л. С. Очерки промышленного рабочего права. 2-е изд., доп. Москва : Моск. Науч. Изд-во, 1918. 225 с.
12. Бару М. И. Регрессные обязательства в трудовом праве. Москва : Госюриздат, 1962. 141 с.
13. Яроцкий В. Г. Ответственность предпринимателей за несчастные случаи с рабочими. *Журнал гражданского и уголовного права*. Книга первая. янв. 1888. С. 49-112.
14. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.
15. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Вид. 2-ге, стереотип. Харків : Консум, 2000. 480 с.
16. Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 29.12.1992 № 14. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2000. № 04.
17. Костюченко О. Є. Правове регулювання матеріальної відповідальності роботодавця: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право та інновації*. 2016. Вип. №1 (13). С. 81-88.

REFERENCES

1. Frolova, I. T. (Ed.) (1981). *Philosophical dictionary*. Moscow: Politizdat [in Russian].
2. Gusov, K. N., & Poletaev, Y. N. (2008). *Liability under Russian labor law*. Moscow: TK Velba, Publishing House Prospekt [in Russian].
3. Prylypko, S. M., & Yaroshenko, O. M. (2009). *Labor law of Ukraine*. Kharkiv: Publishing House FINN [in Ukrainian].
4. Poletaev Y. N. (2002). Labor regulations in the organization and responsibility for its violation under the new Labor Code. *Labor law*, 3(25), 64-69.
5. Syrovatskaya, L. A. (1997). *Labor law*. Moscow: Higher Shk. [in Russian].
6. Inshin, M. I. (2005). *Problems of legal regulation of labor of civil servants of Ukraine*. Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Samoschenko, I. S. (1971). *Liability for Soviet legislation*. Moscow: Jurid. lit. [in Russian].
8. Labor Code of Ukraine: Draft (2015, May). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 [in Ukrainian].
9. Zhernakov, V. V. (2014). Responsibility in labor law. *Problems of legal responsibility*. Kharkiv: Pravo, 114-136 [in Ukrainian].
10. Sheverdina, V. I. (2018). *Theoretical and legal principles of the manager's responsibility under labor legislation*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Tal, L. S. (1918). *Essays on industrial labor law*. Moscow: Moscow. Science Publishing House. [in Russian].
12. Baru, M. I. (1962). *Regressive obligations in labor law*. Moscow: Gosyurizdat [in Russian].
13. Yarotsky, V. G. (1888). Liability of entrepreneurs for unfortunate cases with workers. *Journal of civil and criminal law*, 49-112 [in Russian].
14. Code of Labor Laws of Ukraine: Law of the Ukrainian (1971, December 10). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
15. Prokopenko, V. I. (2000). *Labor law of Ukraine*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
16. On judicial practice in cases of compensation for damage caused to enterprises, institutions, organizations by their employees: resolution of the Verkhov Plenum. of the Court of Ukraine (1992, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92#Text> [in Ukrainian].
17. Kostyuchenko, O. E. (2016). Legal regulation of the employer's material responsibility: current state and development prospects. *Law and innovation*, 1 (13), 81-88 [in Ukrainian].

SHEVERDINA VICTORIA

PhD in Law, Research Associate of the Department for Coordination of Legal Studies
NALS of Ukraine

GROUND OF LIABILITY IN LABOR LAW: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Problem setting. In any society, actions are committed that are illegal and, accordingly, require the use of coercive measures or, in other words, measures of responsibility. The field of labor relations is no exception. After all, responsibility acts as a guarantor of the mandatory performance of the parties to the employment relationship with their obligations and compliance with the norms of the current legislation. Despite thorough research, liability issues in labor law have not lost their relevance.

Analysis of recent researches and publications. A significant number of dissertations, monographs and periodicals are devoted to the issue of specifics of responsibility in labor law. Among them, we can highlight the scientific achievements of V. S. Venediktov, O. M. Lukyanchikov, I. V. Lazor, O. I. Protsevsikii, S. M. Prilypka, N. M. Khutoryan, G. I. Chanysheva, O. V. Cherkasov, V. I. Shcherbiny, O. M. Yaroshenko and many others.

Target of research. Therefore, the purpose of this study is to find out what are the grounds of responsibility in labor law and what is necessary for their practical implementation.

Article's main body. The article clarifies what are the grounds of responsibility in labor law and what is necessary for their practical implementation. Regarding the issue of the basis of disciplinary responsibility, the following is stated: (a) the current labor legislation should be supplemented with provisions on the basis of bringing an employee to disciplinary responsibility and contain a definition of a disciplinary offense; (b) only a disciplinary offense can be the basis of disciplinary responsibility; (c) the legislation must establish without appeal that a disciplinary offense is a culpable act or omission. Regarding the issue of the basis of material responsibility, the following is stated: (a) the basis of material responsibility is a labor offense that manifests itself as illegal actions or inaction within the framework of a single complex labor relationship; (b) such actions are of an illegal nature and are the result of culpable failure to perform or improper performance of labor duties; (c) the subject of material responsibility can be exclusively the employee and the employer; (d) non-performance or improper performance of labor duties has a cause-and-effect relationship with the damage caused.

Conclusions and prospects for the development. In general, characterizing the grounds of responsibility in labor law, it is stated that they are divided into normative and actual. Normative grounds are determined by legislation and are necessary for the practical implementation of responsibility in labor law. There are two types of actual grounds for liability in labor law: disciplinary misconduct; labor and property offense. The practical part of the implementation of responsibility consists in imposing responsibility on the violator exclusively in the presence of the composition of a disciplinary offense or the composition of a labor property offense. An employee can be a subject of a disciplinary offense and a labor property offense, and an employer can only be a subject of a labor property offense. By their very nature, labor offenses are non-performance or improper performance of labor duties, which proves their existence exclusively within a single complex labor relationship.

Key words: labor law, responsibility, employee, employer, disciplinary offense, labor property offense.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шевердіна В. І. Підстави відповідальності у трудовому праві: теоретико-правовий аналіз. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 35–41.

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

КОЛІСНИК АННА СЕРГІЙВНА

доктор філософії, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 347.73

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-6

ПОДАТКОВІ ТА МИТНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано низку податкових та митних преференцій в умовах воєнного стану в Україні. Підкреслено, що економіка воєнного часу потребує зменшення податкового навантаження на бізнес та спрощення процедур адміністрування податків і зборів. На підставі аналізу низки законодавчих новацій зроблено висновок про те, що в цілому такі зміни вбачаються позитивними з огляду на те, що в умовах післявоєнної відбудови України актуалізуються питання, пов'язані з впровадженням сучасних технологій в усі сфери суспільного життя, розроблення та інтеграцію інновацій у процеси виробництва. Крім того, наслідки військової агресії РФ вельми негативно відобразилися на національній економіці України, для її відновлення необхідно буде залучати масштабні інвестиції, а відтак – всіляко формувати сприятливий інвестиційний клімат.

Розглянуто преференції для індустріальних парків в Україні, як одного з напрямків розвитку післявоєнної України. Підкреслено, що досить тривалий час на законодавчому рівні надавалися незначні переваги їх учасникам, явно недостатні для того, щоб вони змогли стати каталізатором розвитку вітчизняної економіки. У той час, як у багатьох сучасних європейських країнах вже досить довгий час індустріальні парки є дієвим механізмом розвитку. Держава зацікавлена у їх стимулюванні й підтримці, оскільки такий підхід сприятиме залученню прямих інвестицій у створення нових виробництв через механізм індустріальних парків задля перетворення їх на рушійну силу економічного та промислового розвитку шляхом запровадження інвестиційних стимулів, що відповідають сучасним світовим тенденціям та підвищать конкурентоспроможність вітчизняних індустріальних парків. З огляду на євроінтеграційні процеси України впровадження позитивного досвіду щодо стимулювання певних категорій платників податків вважаємо доцільним та аргументованим.

Ключові слова: воєнний стан, податкові та митні преференції, лібералізація податків, індустріальні парки, пільги.

Постановка проблеми. Бізнес в умовах воєнного часу стикається з великою кількістю проблем, серед яких основними є: зменшення попиту на продукцію, зростання цін на сировину та матеріали, брак оборотних коштів, проблеми з доставкою та експортом, дефіцит палива та зростання цін на нього. Відсутність функціонуючого бізнесу в країні, або навіть окремих її регіонах негативно відображається на обсягах доходів до бюджету, а також має негативний вплив на ринку праці. Так, з початку розгортання повномасштабної війни росії проти України Верховною Радою України ухвалено низку суттєвих змін до законодавства, які передбачають значне послаблення оподаткування для бізнесу на період воєнного стану.

Така позиція законодавця цілком логічна та аргументована, оскільки економіка воєнного часу потребує лібералізації податків. Зокрема, йдеться про зменшення податкового навантаження та спрощення процедур їх адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням актуальних проблем податково-правового регулювання займаються такі правники, як: О. О. Дмитрик, В. О. Рядінська, О. О. Семчик, К. О. Токарева та інші науковці. Проте, зважаючи на те, що військова агресія росії проти України спричинила внесення великої кількості змін до чинного законодавства, було запроваджено нові правові норми податкового та митного регулювання, існує потреба

у проведенні відповідного моніторингу нових змін. Отже, **мета статті** – проаналізувати деякі податкові та митні преференції в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже позначили, з початку воєнного стану в Україні Парламентом було скориговано податкову політику держави в контексті лібералізації податків і зборів. У зв'язку із цим прийнято чимало змін передусім до Податкового кодексу України (далі – ПК України), спрямованих на впровадження відповідних преференцій для платників податків. У межах цієї статті ми розглянемо деякі з них. Так, 15 березня 2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX (далі – Закон № 2120) [3]. Зазначеним актом підрозділ 8 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України доповнено п. 9, який визначає особливості справляння єдиного податку під час воєнного стану на території України. Зокрема, закріплено, що платниками єдиного податку третьої групи можуть бути фізичні-особи підприємці та юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, в яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 мільярдів гривень. Без обмежень щодо кількості осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах.

Водночас аналізованим законом регламентовано, які платники не зможуть обрати спрощену систему оподаткування зі сплатою єдиного податку за ставкою 2% від доходу. До кола таких платників віднесені такі платники:

(1) суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці), які здійснюють:

діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора);

обмін іноземної валюти;

виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизованих товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів та діяльності фізичних осіб, пов'язаної з роздрібним продажем пива, сидру, пері (без додання спирту) та столових вин);

видобуток, реалізацію корисних копалин;

страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи – накопичувально-пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів;

представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку;

фізичні та юридичні особи – нерезиденти. Таким чином, вказані платники податку не мають права сплачувати єдиний податок за ставкою відсотка.

Підкреслимо, що форма заяви про застосування спрощеної системи оподаткування не є новою й затверджена наказом Міністерства фінансів України від 16 липня 2019 р. № 308 [8]. Позначимо ще деякі аспекти. Так, для новостворених зареєстрованих в установленому законом порядку суб'єктів господарювання термін для подання заяви становить 10 днів з дня державної реєстрації. Тобто, такі суб'єкти господарювання вважатимуться платниками єдиного податку третьої групи з дня їх державної реєстрації. Діючи суб'єкти господарювання з метою обрання спрощеної системи оподаткування зі ставкою 2% доходу також можуть подати заяву до контролюючого органу.

На підставі аналізу положень Закону № 2120 також позначимо, що відсоткова ставка для платників єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, визначені п. 9 підр. 8 розд. XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, встановлюється у розмірі 2% доходу. При цьому вищевказані платники звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів, як-то:

1) податок на прибуток підприємств, крім випадків, передбачених абзацами другим і третім п.п. 133.1.1 та п. 133.1.4 п. 133.1 ст. 133 ПК України;

2) податок на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності платника єдиного податку (фізичної особи) та оподатковані згідно з гл. 1 розд. XIV ПК України;

3) податок на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;

4) земельний податок за земельні ділянки, що використовуються платниками єдиного податку третьої групи зі ставкою у розмірі 2 відсотки доходу для провадження господарської діяльності (крім діяльності з надання земельних ділянок та/або нерухомого майна, що знаходиться на таких земельних ділянках, в оренду (найм), позичку, на іншому праві користування) [3].

Крім того, платниками єдиного податку третьої групи зі ставкою у розмірі 2 відсотки доходу, тимчасово, на період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки (земельні частки (паї)), що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово

окупованих збройними формуваннями Російської Федерації, та перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, а також за земельні ділянки (земельні частки (паї)), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди.

Передбачено й низку інших особливостей. Причому, платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, встановлені цим пунктом, звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України. Таким чином, з урахуванням наведених положень можемо констатувати, що наразі застосування ставки податку у розмірі 2 відсотки доходу передбачає включення ПДВ до складу єдиного податку (як у випадку застосування ставки єдиного податку у розмірі 5 відсотків доходу).

До кола нововведень, які передбачені Законом № 2120 на період дії воєнного стану в Україні, слід віднести й те, що суб'єктам господарювання, які оберуть третю групу єдиного податку зі ставкою 2 відсотки доходу та на час переходу на спрощену систему оподаткування перебуватимуть у статусі платника ПДВ, реєстрація платника ПДВ не анулюється, а є призупиненою. При цьому такі платники податку позбавляються права на складання податкових накладних та розрахунків коригування за операціями, дата виникнення податкових зобов'язань за якими припадає (припадала) на період перебування такого суб'єкта господарювання на третій групі єдиного податку зі ставкою 2 відсотки доходу [3].

Акцитуємо увагу на тому, що після припинення або скасування воєнного стану на території України платники єдиного податку третьої групи, які на день припинення або скасування воєнного стану на території України використовували особливості оподаткування, встановлені п. 9 підр. 8 розд. XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, з першого дня місяця, наступного за місяцем припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, втрачають право на використання особливостей оподаткування, передбачених цим пунктом, і автоматично вважаються такими, що застосовують систему оподаткування, на якій такі платники податку перебували до обрання особливостей оподаткування. Як вбачається, такий підхід законодавця є позитивним, оскільки не передбачає додаткових обов'язків та процедур для відновлення такого податкового статусу платника, що мав місце до введення воєнного стану в Україні.

Показово, що 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» № 7190 [4]. Вказаним актом передбачено такі нововведення, як:

1) вдосконалення положень щодо оподаткування податком на доходи фізичних осіб власної виробленої сільськогосподарської продукції та звільнення від сплати ПДВ платників єдиного податку третьої групи на особливих умовах;

2) подовжується з трьох до шести місяців період, протягом якого платники, які не мали змоги подати податкову звітність, повинні виконати обов'язок щодо повної подачі звітності після закінчення особливого періоду;

3) звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що ввозяться на територію України в режимі імпорту та звільнення від ПДВ операцій з ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи, що сплачують податок за ставкою 2%. При цьому, передбачається спрощення процедур митного оформлення таких товарів;

4) не нараховується та не сплачується за 2021 та 2022 податкові (звітні) роки податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за об'єкти житлової нерухомості, в тому числі їх частки, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації та за об'єкти житлової нерухомості, що стала непридатною для проживання у зв'язку з збройною агресією Російської Федерації;

5) повністю звільнено від оподаткування ввезення транспортних засобів громадянами України;

6) звільнено від акцизного податку та ПДВ ввезення транспортних засобів суб'єктами спрощеної системи оподаткування;

7) визначено особливості функціонування митних органів на період воєнного часу.

З огляду на наведене, можемо зробити висновок стосовно того, що законодавець впроваджує низку податково-правових стимулів на період дії воєнного стану. На наш погляд, такий підхід слід оцінити не просто як позитивний, а як необхідний для того, аби підтримати платників податків та економіку держави.

Окремо, на наш погляд, слід позначити два законопроекти, які було прийнято 21.06.2022 р. Зокрема, йдеться про проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво» (Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для ді-

яльності індустриальних парків в Україні) [5; 6] та проект Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво» (Закон України «Про внесення змін до статті 287 Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустриальних парків в Україні) [2; 7]. Ці акти спрямовані на надання стимулів індустриальним паркам, щоб вони змогли стати каталізатором розвитку вітчизняної економіки. Розглянемо більш докладно запропоновані зміни. Так, законодавцем запропоновані такі преференції, як-то:

а) Звільнення від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту нового устаткування (обладнання), що ввозяться учасниками індустриальних парків, виключно для власного використання під здійснення ними діяльності у сферах переробної промисловості або науково-дослідної діяльності на території (в межах) індустриального парку (без права надання в оренду, лізинг чи передачу в користування третім особам на будь-яких інших умовах), за умови, що відповідні товари виготовлені не раніше ніж за три роки до дати їх ввезення на митну територію України, не були у використанні.

Відчуження устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, ввезених на митну територію України у порядку, визначеному цим пунктом, раніше п'яти років з дати ввезення їх на митну територію України чи у разі їх нецільового використання (у тому числі передання в користування іншим особам) раніше п'яти років з дати ввезення їх на митну територію України або дострокове припинення (втрата) статусу учасника індустриального парку тягне за собою виникнення обов'язку зі сплати податкових зобов'язань за результатами податкового періоду, на який припадає таке відчуження, нецільове використання чи дострокове припинення (втрата) статусу учасника індустриального парку, на суму податку на додану вартість, що мала бути сплачена при ввезенні на митну територію України таких товарів, а також зобов'язань зі сплати пені відповідно до ПК України, розрахованої з дня ввезення на митну територію України до дня збільшення податкового зобов'язання. При цьому встановлені ст. 102 ПК України строки давності не застосовуються.

Позитивно слід відзначити те, що положення вищенаведеного підпункту не поширюються на товари, що мають походження з країни, визнаної державою-окупантом згідно із законом та/або державою-агресором щодо України згідно із законодавством, або ввозяться з території держави-окупанта (агресора) та/або з окупованої території України, визначеної такою згідно із законом.

б) Звільнення від податку на прибуток протягом десяти років.

При цьому застосування правил оподаткування цього пункту допускається за умови що учасник індустриального парку матиме статус такого учасника впродовж не менше 10 років і протягом цих 10 років: здійснює господарську діяльність виключно на території і в межах індустриального парку.

Для підтвердження статусу учасника індустриального парку застосовуються дані з Реєстру індустриальних парків, не нараховує і не виплачує дивіденди (прирівняні до них платежі) на користь власника корпоративних прав. Отриманий прибуток направляється на розвиток діяльності учасника індустриального парку в межах індустриального парку. Порядок використання прибутку на розвиток індустриального парку, затверджується Кабінетом Міністрів України. Не використання коштів отриманого прибутку на розвиток індустриального парку є підставою для втрати статусу учасника індустриального парку.

Підкреслимо, що законодавець позначив й певні виключення з наведених положень. Так, незалежно від особливостей, визначених цим пунктом, якщо платник податку – учасник індустриального парку здійснює в рамках господарської діяльності у сферах переробної промисловості (розділ 10, клас 11.07 розділу 11, розділи 13-17, 19-33, крім виробництва підакцизних товарів), або науководослідної діяльності (розділ 72 КВЕД 009:2010), операції, визначені ст. 39 ПК України, об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств, що оподатковується за базовою (основною) ставкою, визначається окремо на рівні: перевищення ціни, визначеної за принципом «вितягнутої руки», над договірною (контрактною) вартістю (вартістю, за якою відповідна операція повинна відображатися відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності) реалізованих товарів (робіт, послуг); перевищення договірної (контрактної) вартості (вартості, за якою відповідна операція повинна відображатися відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності) придбаних товарів (робіт, послуг) над ціною, визначеною за принципом «витягнутої руки».

Якщо платник податку учасник індустриального парку є контролюючою особою, окремим об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємств, що оподатковується за базовою (основною) ставкою, є скоригований прибуток контрольованої іноземної компанії, визначений відповідно до ст. 39-2 ПК України. Об'єкти оподаткування, визначені абзацами восьмим та одинадцятим цього пункту, не звільняються від оподаткування та підлягають оподаткуванню в загальному порядку.

в) Надання права органам місцевого самоврядування встановлення пільгових ставок податку на нерухомість і плати за землю. Зокрема, у аналізованому нормативно-правовому акті закріплено право сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, встановлювати пільги з податку, що сплачується на відповідній території, з об'єктів нежитлової нерухомості, що знаходяться на території індустріального парку та перебувають у власності учасників індустріального парку, включеного до Реєстру індустріальних парків. На такі рішення не поширюється пп. 4.1.9 п. 4.1 та п. 4.5 ст. 4, пп. 12.3.4 п. 12.3, пп. 12.4.3 п. 12.4 (у частині строку прийняття та набрання чинності рішень) та п. 12.5 (у частині строку набрання чинності рішеннями) ст. 12 ПК України, Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», ч. 3 ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Як ми вже позначили, органи місцевого самоврядування наразі мають право в частині плати за землю за земельні ділянки, що входять до складу території індустріальних парків, включених до Реєстру індустріальних парків, нормативну грошову оцінку яких проведено, що використовуються ініціаторами створення індустріального парку, керуючою компанією індустріального парку та учасниками індустріальних парків:

1) встановлювати ставки земельного податку та орендну плату за землі державної та комунальної власності в розмірі, меншому ніж розмір земельного податку, встановлений рішенням відповідного органу місцевого самоврядування для певної категорії земель, що сплачується на відповідній території;

2) звільняти від сплати земельного податку.

При цьому до таких рішень органів місцевого самоврядування та/або рішень про внесення змін до таких рішень не застосовуються вимоги пп. 4.1.9 п. 4.1 та п. 4.5 ст. 4, пп. 12.3.3, 12.3.4 і 12.3.7 п. 12.3, пп. 12.4.3 п. 12.4 та п. 12.5 ст. 12 ПК України та Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Показово, що зміни передбачені до Митного кодексу України, також стосуються звільнення від оподаткування митом нового устаткування (обладнання), що ввозяться учасниками індустріальних парків, включених до Реєстру індустріальних парків, включено для власного використання для здійснення ними діяльності у сферах переробної промисловості (розділ 10, клас 11.07 розділу 11, розділи 13-17, 19-33, крім виробництва підакцизних товарів), або науково-дослідної діяльності (розділ 72 КВЕД 009:2010) на території (в межах) індустріального парку (без права надання в оренду, лізинг чи передачу в користування третім особам на будь-яких інших умовах), за умови, що відповідні товари виготовлені не раніше ніж за три роки до дати їх ввезення на митну територію України, не були у використанні та класифікуються за певними кодами згідно з УКТ ЗЕД.[2] Наведене свідчить про комплексний підхід законодавця до надання преференцій у промислове виробництво, зокрема, для діяльності індустріальних парків в Україні.

Висновки. Такі зміни вбачаються позитивними з огляду на те, що в умовах післявоєнної відбудови України актуалізуються питання, пов'язані з впровадженням сучасних технологій в усі сфери суспільного життя, розроблення та інтеграцію інновацій у процеси виробництва. Крім того, наслідки військової агресії РФ вельми негативно відобразилися на національній економіці України, для її відновлення необхідно буде залучати масштабні інвестиції, а відтак – всіляко формувати сприятливий інвестиційний клімат.

При цьому, говорячи про індустріальні парки в Україні, слід відзначити, що досить тривалий час на законодавчому рівні надавалися незначні переваги їх учасникам, явно недостатні для того, щоб вони змогли стати каталізатором розвитку вітчизняної економіки. У той час, як у багатьох сучасних європейських країнах вже досить довгий час індустріальні парки є дієвим механізмом розвитку. Держава зацікавлена у їх стимулюванні й підтримці, оскільки отримує гарні та якісні економічні, інвестиційні показники. З огляду на євроінтеграційні процеси України впровадження позитивного досвіду щодо стимулювання певних категорій платників податків вважаємо доцільним та аргументованим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
2. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво: проект Закону від 22.06.2021 р. № 5689. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27104>.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/>

view/T222120?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.3679024.146443323.1648639865-2078157430.1644185438.

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: проєкт Закону України від 22.03.2022 р. № 7190. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39279>.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво: проєкт Закону від 22.06.2021 р. № 5688. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/bills/card/27103>.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустриальних парків в Україні: Закон України від 21.06.22 р. № 2330-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-IX#Text>.
7. Про внесення зміни до статті 287 Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустриальних парків в Україні: Закон України від 21.06.22 р. № 2331-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-IX#Text>.
8. Про затвердження форм заяви про застосування спрощеної системи оподаткування, розрахунку доходу за попередній календарний рік, запиту про отримання витягу з реєстру платників єдиного податку та витягу з реєстру платників єдиного податку: Наказ Міністерства фінансів України від 16.07.2019 р. № 308. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/RE34025?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01.

REFERENCES

1. Tax Code of Ukraine, No. 2755-VI (2010, December 2). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#text> [in Ukrainian].
2. On amendments to the Customs Code of Ukraine on the creation of favorable conditions for attracting large -scale investments in industrial production: Draft Law of 22.06.2021 № 5689. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/bills/Card/27104> [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the validity of the norms for the period of martial law, № 2120-IX. (2022, March 15). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/t222120?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=Medium=news&utm_Content=bizpress01&_GA_GA_GAA=22 [in Ukrainian].
4. Draft Law of Ukraine On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the improvement of legislation for the period of martial law, № 7190 (2022, March 22). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39279> [in Ukrainian].
5. Draft Law On amendments to the Tax Code of Ukraine on the creation of favorable conditions for attracting large-scale investments in industrial production, № 5688 (2021 June 22). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/bills/card/27103> [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine On amendments to the Tax Code of Ukraine on the creation of favorable conditions for the activity of industrial parks in Ukraine, No. 2330-IX (2022 June 21). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-ix#text> [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine On amendment to Article 287 of the Customs Code of Ukraine on the creation of favorable conditions for the activity of industrial parks in Ukraine, No. 2331-IX (2021 June 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-ix#text> [in Ukrainian].
8. On approval of forms of application for the use of a simplified taxation system, calculation of income for the previous calendar year, request for an extract from the register of single tax payers and extract from the register. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/re34025?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=Medium=news&utm_Content=bizpress01 [in Ukrainian].

KOLISNYK ANNA

PhD, Research Assistant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

TAX AND CUSTOMS PREFERENCES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE
IN UKRAINE

Problem setting. Business in wartime conditions faces a large number of problems, among which the main ones are: a decrease in demand for products, an increase in the prices of raw materials and materials, a lack of working capital, problems with delivery and export, a shortage of fuel and an increase in its prices. The absence of a functioning business in the country, or even in some of its regions, has a negative impact on the amount of income to the budget, and also has a negative impact on the labor market. Thus, since the beginning of the full-scale war of Russia against Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine has adopted a number of significant changes to the legislation, which provide for a significant relaxation of taxation for businesses during the period of martial law. This position of the legislator is quite logical and well-argued, since the wartime economy needs tax liberalization. In particular, it is about reducing the tax burden and simplifying their administration procedures.

Analysis of recent researches and publications. Such researchers as: O. Dmytryk, V. Ryadinska, O. Semchyk, K. Tokarieva and others are engaged in researching current problems of tax and legal regulation. However, taking into account the fact that Russia's military aggression against Ukraine caused a large number of changes to the current legislation, new legal norms of tax and customs regulation were introduced, there is a need for appropriate monitoring of new changes.

Target of the article is to analyze some tax and customs preferences in the conditions of martial law in Ukraine.

Article's main body. The article analyzes a number of tax and customs preferences under martial law in Ukraine. It is emphasized that the wartime economy needs to reduce the tax burden on business and simplify the procedures for the administration of taxes and fees. Preferences for industrial parks in Ukraine are considered as one of the directions of development of post-war Ukraine.

Conclusions and prospects for the development. The above testifies to the comprehensive approach of the legislator to granting preferences in industrial production, in particular, for the activity of industrial parks in Ukraine. Such changes are considered positive given the fact that in the post-war reconstruction of Ukraine, issues related to the introduction of modern technologies into all spheres of social life, the development and integration of innovations into production processes are becoming more relevant. In addition, the consequences of the military aggression of the Russian Federation had a very negative impact on the national economy of Ukraine, for its restoration it will be necessary to attract large-scale investments, and therefore - in every possible way to form a favorable investment climate.

Keywords: martial law, tax and customs preferences, tax liberalization, industrial parks, benefits.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Колісник А. С. Податкові та митні преференції в умовах воєнного стану в Україні. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 42–48.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

САДИГОВ САМЕР АХАД ОГЛИ

аспірант кафедри права Європейського союзу
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

УДК 341.171

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-7

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Наукове дослідження висвітлює актуальні проблеми залежності Європейського Союзу (далі – ЄС) від поставок енергетичних ресурсів з Росії на тлі військової агресії в бік України та обґрунтовується значимість подолання такої залежності.

Вторгнення в Україну істотно похитнуло стан енергетичної безпеки держав-членів ЄС та всього європейському континенту загалом. Це, в свою чергу, активізувало процес розробки нової та вдосконалення існуючої правової бази ЄС в енергетичній сфері у максимально звужені строки.

Автор статті аналізує сукупність законодавчих ініціатив ЄС, що мають на меті допомогти державам-членам пройти опалювальний сезон без масштабних потрясінь. З проаналізованих автором пропозицій Європейської Комісії вбачається, що істотний внесок у подолання європейської енергетичної залежності від Росії можуть внести положення трансформаційного плану REPowerEU, що передбачає використання для потреб ЄС екологічно чистої енергетики.

Автор доходить до висновку, що економічно ефективно, швидко та широкомасштабне розгортання сталої відновлювальної енергії відповідно до положень Європейської зеленої угоди та повідомлення REPowerEU не може бути досягнуто державами-членами самостійно. Визначено, що нівелювання негативних наслідків неможливе без ефективної координації та об'єднанні дій всіх держав-членів ЄС.

Останні десятиліття енергетична політика є центральним пунктом зовнішньої політики ЄС та наразі виступає джерелом багатьох суперечок, які перешкоджають спробам ЄС налагодити стратегічні відносини зі своїми сусідами та постачальниками енергії. Тому дослідження проблем залежності від третіх країн та пошук шляхів їх вирішення відповідає найважливішим потребам сучасності та має суттєве значення для подальшого розвитку енергетичного сектору ЄС.

Підсумовано, що така сукупність заходів неодмінно буде супроводжуватися наслідками економічного характеру в бюджетній сфері, в інвестиційній політиці, структурі галузевого виробництва, в сфері амортизаційних видатків, ціновій політиці та оподаткуванні тощо.

Ключові слова: Європейський Союз, енергетична безпека, війна в Україні, відновлювальні джерела енергії, енергетичні ресурси, Європейська зелена угода.

Постановка проблеми. Проблема підтримання та збереження мирного співіснування між державами завжди сприймалася як загроза номер один, поряд з екологічною, демографічною або продовольчою проблемами. У світі наразі майже не припиняються бойові дії, хоча закінчення «холодної війни» на початку 1990-х років дозволило не боятися за майбутнє людства у глобальному плані. У кінці XX ст. нараховувалося декілька десятків точок, де велися бойові дії – це

Ізраїль, Ірак, Афганістан тощо, проте жоден з цих конфліктів так істотно не вплинув на стан енергетичної безпеки держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС), як вплинула військова агресія Росії щодо України. Свого часу рішення України відмовитися від ядерної зброї розглядалося як крок, спрямований на зниження світової «ядерної напруги», проте зараз протистояння з Росією набуло нової, небезпечної не лише для Європи, а й для усього світу, якості.

Наразі бойові дії на території України безпосередньо впливають на стан енергетичної безпеки всього європейського континенту. Війна також загрожує призвести до нестачі їжі та води, суттєво погіршити здоров'я людей та добробут у всьому світі. Якщо взяти до уваги енергетичну сферу, зростаючий дефіцит енергоносіїв і зростання цін на них підкреслює незмінну важливість енергії безпечної, доступної та із низьким вмістом вуглецю як складових енергетичної трилеми [1, с. 5]. Цей безпосередній виклик стоїть поруч із потребою швидко досягнути високого рівня декарбонізації. Зростаючі амбіції у цій сфері ще не перетворилися на практичний відчутний прогрес, адже викиди вуглецю збільшуються щороку (окрім 2020 року, на який припадає розпал пандемії COVID-19).

Метою статті є висвітлення основних проблем, що постали перед державами-членами ЄС після подій 24 лютого та законодавчих змін в енергетичній сфері, які були прийняті задля подолання негативного впливу російської агресії щодо України на енергетичний сектор ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових робіт, що видавалися останніми роками свідчить про те, що питання енергетичної безпеки та правового забезпечення співробітництва держав-членів ЄС в енергетичній сфері досить часто піддавалися науковому дослідженню українських та зарубіжних вчених – як правників, так і економістів. Наразі у юридичній та економічній доктринах сфера енергетичних відносин та, зокрема, енергетичної безпеки частіше за все пов'язують з іменами С. Д. Білоцького, Т. А. Грабович, Р. Р. Дубаса, М. В. Музиченка, М. Роггенкампа (M. Roggenkamp), К. Талуса (K. Talus), П. Д. Кемерона (P. D. Cameron) та інших. Війна в Україні істотно активізувала спроби підтримання належного стану енергетичної безпеки в Європі й, відповідно, наукові розробки в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. З моменту створення ЄС енергетична сфера була своєрідним наднаціональним викликом для Європи, що характеризувався пошуком паритету серед міжнародних ринкових сил, розбіжністю інтересів і пріоритетів між державами-членами, іноді з суперечливими цілями енергетичної політики та обмеженнями галузевої інфраструктури. Останні десятиліття енергетична політика є центральним пунктом зовнішньої політики ЄС та наразі виступає джерелом багатьох суперечок, які перешкоджають спробам ЄС налагодити стратегічні відносини зі своїми сусідами та поставальниками енергії. Суттєві зрушення у сфері енергетичної безпеки почалися після 2014 року. Стурбованість держав-членів ЄС діями Росії в Україні стала каталізатором проєкту Енергетичного союзу, однією

з цілей якого було зменшення залежності від Росії та підриву її тиску на Європу [2, с. 93-94].

Крім того, бачення Росії як загрози стало серйозною зміною політики для Німеччини та Франції, які раніше розглядали Росію більше як економічного та політичного партнера, ніж суперника [3, с. 269].

Доволі довго енергетична дипломатія на рівні ЄС була фрагментарною та не суттєво ефективною для держав-членів. Це надало Росії можливості для підриву авторитету ЄС через відмову від співпраці безпосередньо з інституціями Брюсселя, натомість розвиваючи двосторонні зв'язки з окремими європейськими державами. Таким чином Росія намагалася зробити так, щоб ЄС виглядав неактуальним і продемонстрував, що у питаннях енергетичної сфери значення мала, перш за все, національна політика Німеччини, Франції та Великобританії. Яскравим прикладом такої політики був газопровід «Північний потік-1». Задуманий у співпраці з колишнім німецьким Канцлером Герхардом Шредером, «Північний потік-1» обійшов канали ЄС і був узгоджений напряму між німцями та росіянами, незважаючи на заперечення, висловлені іншими державами.

Крім, того, перспективи декарбонізації енергетичної системи та часткової відмови від ядерної енергетики актуалізувало дискусії про те, який вид енергії забезпечить відповідатиме тому ж рівню безпеки, як ядерна. Це був сильний елемент політичних дискусій скрізь і особливо в Німеччині. Зарубіжні вчені наголошують, що безпека постачання безпосередньо пов'язана з безпекою постачання первинної енергії (макробезпека постачання нафти та газу), що, у свою чергу, гарантує постачання кінцевої енергії для промисловості, транспортні та побутові потреби (мікробезпека постачання або надійність постачання) [4, с. 1231-1232].

За останніми статистичними даними імпорт російського природного газу у 2021 році склав майже 40% загального споживання газу в ЄС, нафти – 25% від загального імпорту, вугілля – 20% від загального обсягу вугілля ЄС [5, с. 7]. Проте, незважаючи на значну частку російських енергоресурсів в загальній структурі енергопостачання, ЄС може поступово припинити свою залежність від російського викопного палива до кінця цього десятиліття та досягти значного прогресу вже до кінця 2022 року, прискоривши перехід до «зеленої» енергії та забезпечивши утворення взаємопов'язаної та стійкої енергетичної мережі ЄС, яка підвищить рівень енергетичної безпеки держав-членів ЄС. Нещодавні перебої з газопостачанням до Болгарії та Польщі продемонстрували невідкладність дій у цьому напрямку.

Що стосується російського вугілля, то ЄС заборонив його імпорт в рамках 5-го пакету санкцій [6], прийнятого 8 квітня 2022 року. Станом на 10 серпня

2022 року закінчується термін дії для існуючих контрактів, що фактично припиняє залежність ЄС від цього джерела енергії з Росії.

Щодо нафти та нафтопродуктів, більшість імпорту ЄС з Росії буде припинено до кінця 2022 року в рамках режиму санкцій щодо нафти. Однак ситуація є більш складною для тих держав-членів ЄС, які не мають виходу до моря, й, відповідно, материкового шельфу та безпосередніх життєздатних альтернатив постачанню нафти з Росії. Цим державам-членам може знадобитися більше часу для досягнення домовленостей щодо поставок нафти від інших партнерів, а також модернізації нафтопереробних заводів, необхідної для заміни російської нафти альтернативними джерелами.

І хоча деякі держави-члени вже оголосили про свій твердий намір припинити імпорт газу з Росії, жодна держава не зможе впоратися з цією проблемою самотійно. Лише колективна робота держав-членів на засадах солідарності спроможна усунути ризики перебоїв у постачанні енергії.

Потрібен підхід ЄС, щоб забезпечити правильні стимули для держав-членів з різними рівнями амбіцій для прискорення скоординованого енергетичного переходу від традиційної енергетичної системи на основі викопного палива до більш інтегрованої та енергоефективної енергетичної системи, заснованої на відновлювальних джерелах енергії.

Задля досягнення цієї мети Європейською Комісією були розроблені пропозиції трансформаційного плану REPowerEU, що передбачив заходи необхідні для поступового припинення енергетичної залежності ЄС від Росії. План REPowerEU спрямований на швидке зменшення залежності ЄС від викопної сировини загалом та російського викопного палива – зокрема, шляхом швидкого переходу до «зеленої» енергетики та об'єднання зусиль держав-членів для досягнення більш стійкої енергетичної системи та міцного Енергетичного союзу [7]. Спираючись на пакет пропозицій Fit for 55 і завершуючи заходи щодо енергетичної безпеки постачання та зберігання, основними напрямками дій у рамках плану є енергозбереження шляхом сприяння енергоефективності; диверсифікація енергопостачання; заміна викопного палива шляхом прискорення переходу Європи на чисту енергію та розумного поєднання інвестицій і реформ.

REPowerEU не змінює основних цілей ЄС щодо досягнення частки принаймні 55% чистих викидів парникових газів до 2030 року та кліматичної нейтральності до 2050 року, але пропонує законодавчу поправку для підвищення цілей щодо енергоефективності та відновлюваної енергії до 13% та 45% відповідно. Досягнення цих скорочень викидів у наступне десятиліття має вирішальне значення для

того, щоб Європа стала першим у світі кліматично нейтральним континентом до 2050 року та втілила в життя Європейську зелену угоду [8].

Пакет пропозицій Fit for 55, на якому базується REPowerE, поєднує застосування торгівлі викидами до нових секторів і посилення існуючої системи торгівлі викидами ЄС; збільшення використання відновлюваної енергії; більшу енергоефективність; швидше розгортання видів транспорту з низьким рівнем викидів та інфраструктури й видів палива для їх підтримки; узгодження податкової політики з цілями Європейської зеленої угоди; заходи щодо запобігання витоку вуглецю; та інструменти для збереження та зростання природних поглиначів вуглецю [9].

В межах цих пропозицій цікавим є дослідження Системи торгівлі викидами Європейського Союзу (*European Union Emission Trading Scheme, ETS*)¹, за якою щороку встановлюється ціна на вуглець і знижується обмеження на викиди з певних економічних секторів. За часи свого існування ця система показала свою ефективність, успішно знизивши рівень викидів від виробництва електроенергії та енергоємних виробництв майже на 43%. Як наслідок, держави-члени повинні витратити весь свій дохід від торгівлі викидами на проекти, пов'язані з кліматом та енергетикою, щоб хоча б частково перекрити значні витрати на клімат у бюджеті ЄС.

Тривалі та складні адміністративні процедури є основною перешкодою для інвестицій у відновлювані джерела енергії та відповідну інфраструктуру. Строковість та структура дозвоільного процесу значно відрізняється через різні технології відновлюваної енергії та залежить від держави-члена. У той час як держави-члени можуть вживати заходів для усунення цих перешкод, які існують на національному рівні, необхідний скоординований європейський підхід до скорочення та спрощення процедур надання дозволів, щоб прискорити необхідне впровадження відновлюваних джерел енергії. У зв'язку із цим 18 травня 2022 року була внесена пропозиція щодо внесення змін до Директиви (ЄС) 2018/2001 про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел, Директиви 2010/31/ЄС про енергетичну ефективність будівель та Директиви 2012/27/ЄС про енергоефективність. Так, відповідно до Директиви (ЄС) 2018/2001 про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел додавалася стаття 16а, що встановлював обов'язок держав-членів ЄС забезпечити, щоб процес надання дозволів на будівництво, переналагодження та експлуатацію установок для виробництва енергії з відновлюваних джерел, суміжних

¹ https://ec.europa.eu/clima/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en

сховищ енергії, а також активів, необхідних для їх підключення до мережі, включаючи підключення до мережі не перевищував одного року для проектів у районах використання відновлюваних джерел енергії; процес надання дозволів на переналаштування електростанцій і нових установок - шести місяців. У разі належного обґрунтування на підставі надзвичайних обставин ці строки можуть бути подовжені максимум на три місяці. Проте у такому випадку держави-члени ЄС повинні чітко проінформувати розробників про надзвичайні обставини, які виправдовують таке продовження [10].

До Директиви 2010/31/ЄС від 19 травня 2010 року про енергетичну ефективність будівель також були внесені зміни та закріплено обов'язок держав-членів ЄС забезпечити, щоб усі нові будівлі були спроектовані враховуючи можливість оптимізувати їхній потенціал виробництва сонячної енергії на основі сонячного світла, щоб забезпечуватиме можливість подальшого ефективного використання сонячних технологій(ст. 9а) [10].

Слід підкреслити, що під час прийняття тих чи інших поправок до правової бази ВДЕ існує необхідність враховувати потенціал для виробництва відновлювальної енергії всіх держав-членів ЄС, їх прогнозовані потреби в енергії та наявність відповідної існуючої інфраструктури, в тому числі сховищ для зберігання енергоресурсів, або потенціал для створення такої інфраструктури. Крім того, необхідні дії на рівні ЄС, щоб гарантувати, що держави-члени сприятимуть досягненню обов'язкових цілей ЄС щодо енергоефективності. Діяльність ЄС також повинна доповнювати і підсилювати національні заходи держав-членів щодо досягнення належного рівня енергоефективності.

На виробництво та використання енергії зараз припадає 75% викидів ЄС – це ще один істотний аргумент за прискорення переходу до екологічної енергетичної системи. Обнадійливим є той факт, що частка відновлювальної енергії, насамперед вітряної та сонячної, продовжує стрімко зростати і зараз становить 13% від загального обсягу вироблення енергії. Відновлювальна генерація зросла майже на 17% у 2021 році та склав понад половину глобального зростання електроенергії за останні два роки. Низьковуглецеві джерела енергії та технології, необхідні для досягнення швидкої та глибокої декарбонізації існують сьогодні – вітер і сонячна енергія, біопаливо, водень, відновлювання, використання та зберігання вуглецю, видалення вуглекислого газу. Завдання полягає у тому, щоб застосувати їх у безпрецедентних темпах і масштабах [5, с.2].

Активізація використання ВДЕ має фундаментальне значення для подальшої відмови від російських енергоресурсів, проте необхідно пам'ятати, що

повна незалежність від Росії в енергетичному плані можлива за умови встановлення довгострокових партнерських відносин з іншими державами. Такі взаємозв'язки мають бути двосторонніми та взаємовигідними. З одного боку, треті країни можуть забезпечити ЄС необхідним рівнем накопичення енергоресурсів, а держави-члени ЄС, в свою чергу, допоможуть стимулювати використання відновлюваної енергії та підвищувати енергоефективність у всьому світі та співпрацювати у сфері зелених технологій та інновацій. Істотну роль у такій співпраці можуть зіграти:

- збільшення поставок зрідженого природного газу із США та Канади та трубопроводного та зрідженого газу з Норвегії;

- активізація взаємозв'язків з Азербайджаном, особливо щодо Південного газового коридору (*Southern Gas Corridor*);

- укладання угод з постачальниками газу(Ізраїль, Єгипет), щодо збільшення поставок зрідженого природного газу;

- партнерство з великими виробниками нафти в Перській затоці, включаючи Катар, а також з Австралією;

- дослідження експортного потенціалу країн Африки на південь від Сахари.

Для цього запроваджується робота нових енергетичних платформ ЄС, що відіграватимуть ключову роль у об'єднанні попиту, координації використання інфраструктури, переговорах із міжнародними партнерами та підготовці до спільних закупівель газу та водню. Крім цього, необхідно продовжувати співпрацю з G7, G20 та іншими міжнародними форумами, включаючи організації ОПЕК та МЕА, щоб забезпечити належне функціонування глобальних ринків нафти.

Розширення потенційної партнерської бази та пошук нових постачальників може зменшити залежність держав-членів ЄС від Росії, оскільки ЄС матиме більшу гнучкість для диверсифікації джерел енергії.

Згідно із повідомленням REPowerEU Європейська Комісія внесла законодавчу пропозицію, щоб забезпечити достатній щорічний рівень зберігання газу у сховищах до наступної зими, що потягнуло за собою зміни до Регламенту (ЄС) 2017/1938 від 25 жовтня 2017 року щодо заходів із забезпечення безпеки постачання газу. Ці законодавчі напрацювання містили обов'язок держав-членів ЄС гарантувати, заповненість газових сховищ не менше, ніж на 90% своєї потужності. Увага акцентується на тому, що такий рівень є достатнім та належним для безпечного постачання газу споживачам у випадку серйозних проблем з постачанням, в той же час не покладаючи надмірного тягаря на держави-члени, енергетичні

компанії чи громадян Європейського Союзу. Крім того, аргументом «за зберігання» газу у сховищах виступає той факт, що сховище забезпечує принаймні 25% газу, спожитого взимку, а під час розпалу опалювального сезону таке зберігання знижує потребу в додатковому імпорті [11].

Окрім цього, внесені до Регламенту (ЄС) 2017/1938 зміни передбачають механізм солідарної допомоги для так званих «захищених клієнтів», який почне діяти лише у випадку настання надзвичайної ситуації в енергетичній сфері. Цей механізм передбачає, що лікарні, соціальні заклади, домогосподарства матимуть доступ до використання газу для своїх потреб навіть у випадку найсерйознішої кризи з постачання газу [12].

Задля забезпечення потреби ЄС у зменшенні загального рівня використання газу 5 серпня 2022 року було прийнято Регламент Ради (ЄС) 2022/1369 про скоординовані заходи зі скорочення попиту на газ.

Новоприйнятий Регламент наголошує на можливості добровільного скорочення попиту (стаття 3, 6, 7 і 8 Регламенту) та обов'язкового скорочення попиту в разі оголошення Союзом такої вимоги (стаття 5 Регламенту) [13]. І в першому, і в другому випадку на держави-члени покладено обов'язок щодо зменшення споживання газу в період з 1 серпня 2022 року по 31 березня 2023 року щонайменше на 15% порівняно з їхнім середнім споживанням в період з 1 серпня по 31 березня протягом п'яти послідовних років. При цьому, держави-члени мають право обирати відповідні заходи для зменшення попиту, проте такі заходи не повинні необґрунтовано впливати на конкуренцію чи належне функціонування внутрішнього ринку газу; загрожувати безпеці газопостачання інших держав-членів або ЄС; відповідати вищезгаданим положенням Регламенту (ЄС) 2017/1938 щодо «захищених клієнтів».

Вирішуючи питання про те, які саме заходи щодо скорочення попиту будуть застосовані, умовно можна поділити їх на декілька груп, проте цей перелік не є вичерпним, а може різнитися через національні особливості кожної держави-члена. Так, це може бути робота щодо зменшення споживання газу в секторі електроенергетики, діяльність щодо заохочення переходу на інший вид палива в промисловості, національна діяльність з підвищення обізнаності або цільові зобов'язання щодо зменшення опалення та охолодження.

Зрозумілим є той факт, що значний обсяг заходів неодмінно буде супроводжуватися наслідками економічного характеру:

а) в бюджетній сфері – потребуватиме оптимізації формування доходів і видатків бюджету ЄС, забезпечення перерозподілу доходу. Так, фінансування

плану REPowerEU вимагатиме залучення додаткових інвестицій, щоб поступово припинити імпорт російського викопного палива, який зараз обходиться європейським платникам податків у майже 100 мільярдів євро на рік. Фонд відновлення та стійкості (The Recovery and Resilience Facility, RRF) [14] є основою реалізації плану REPowerEU, надаючи додаткове фінансування ЄС. Держави-члени повинні додати розділ REPowerEU до своїх планів відновлення та стійкості, щоб спрямувати інвестиції на пріоритети REPowerEU та провести необхідні реформи [7].

б) в інвестиційній політиці – створення суб'єктам енергетичного ринку необхідних умов для короткострокового та довгострокового залучення і накопичення коштів на забезпечення енергетичної безпеки, збільшення розмірів фондів інновацій та модернізації;

с) в галузевій сфері – здійснення державами-членами змін у структурі економіки, розвиток галузей економіки, що впливають на науково-технічний прогрес, забезпечують побудову конкурентного, відкритого енергетичного ринку;

д) в сфері амортизаційних видатків – створення для учасників енергетичного ринку найбільш сприятливих умов забезпечення процесу відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно використовуючи досягнення науково-технічного прогресу;

е) в ціновій політиці та оподаткуванні – контроль за процесами ціноутворення на енергоресурси, введення оподаткування енергетичних продуктів у відповідність до енергетичної та кліматичної політики ЄС, сприяючи розвитку чистих технологій і видаляючи застарілі знижені ставки податків, які зараз заохочують використання викопного палива.

Сьогодні немає жодних сумнівів у тому, що ЄС повинен визначати спільну зовнішню політику та енергетичні пріоритети для створення ефективно діючого Європейського Енергетичного союзу. Безумовно, деяким державам-членам буде важко поступитися частиною свого суверенітету в енергетичній сфері, але без цього ЄС не зможе зайняти сильну позицію для переговорів про ціни на газ для всього ЄС. Так само у часи геополітичної нестабільності, ЄС повинен швидко реагувати на виклики, щоб зменшити потенційні загрози безпеці енергопостачання. Істотним кроком вперед у цьому відношенні була б вимога, згідно з якою всі нові енергетичні контракти з третіми країнами повинні координуватися ЄС. Ця зміна не відбудеться миттєво, але вона необхідна для того, щоб уникнути протиріч нових змін у енергетичну правову базу із Третім та Четвертим енергетичними пакетами. Ось чому створення Європейського Енергетичного союзу має залишатися на порядку денному ЄС протягом наступних років.

Висновки. Виклики та невизначеності, з якими стикається європейська енергетична система, є найбільшими за майже п'ятдесят років, починаючи з періоду великих енергетичних криз 1970-х років, а тому і сукупність заходів щодо подолання наслідків війни в Україні для енергетичної сфери ЄС є безпрецедентною.

З метою покласти край залежності ЄС від Росії в енергетичному плані, Європейська Комісія представила план REPowerEU, що запровадив пропозиції, пов'язані з енергозбереженням та енергоефективністю, прискореним розгортанням чистої енергії для заміни викопного палива в побуті та у промисловості. Майже дві третини цього скорочення можна досягти до кінця цього року завдяки впровадженню представлених заходів.

Економічно ефективне, швидке та широкомасштабне розгортання сталої відновлювальної енергії відповідно до положень Європейської зеленої угоди та повідомлення REPowerEU не може бути досягнуто державами-членами самостійно. Беручи до уваги різні енергетичні політики між державами-членами, дії на рівні ЄС, підкріплені надійною структурою управління, з більшою ймовірністю можуть досягнути кліматичних цілей ЄС і вимагатимуть більшого розгортання відновлюваних джерел енергії, ніж лише національні чи місцеві заходи.

Здійснюючи спільну оцінку потреб і планування з галузевими групами, Європейська Комісія наразі представляє законодавчі інструменти, які допоможуть досягнути кардинальної трансформації економіки ЄС. Це, в свою чергу, гарантує, що припинення

залежності ЄС від російського викопного палива буде досяжним і доступним для всіх держав-членів. Нещодавні законодавчі ініціативи ЄС щодо обмежувальних заходів для зменшення використання газу для побутових та промислових споживачів та заповнення сховищ мають всі шанси істотно нівелювати наслідки шоків станів енергетичної сфери.

Подальші заходи можуть включати також регулювання постачання газу у вигляді вдосконалення координації закупівель газу та сприяння спільним закупівлям операторами європейського ринку газу на міжнародному ринку. Крім того, було б доцільно з часом розглянути законодавчі заходи щодо вимог диверсифікації поставок газу від окремих держав-членів, що вже мали такий досвід в минулому.

Особливу увагу також необхідно приділяти вдосконаленню партнерства з енергетики з Україною. Це дозволить вирішити питання, пов'язані з важливістю України як транзитної країни, а також ті, що стосуються реформ енергетичного ринку України, наприклад модернізація газової мережі, створення відповідної нормативно-правової бази для ринку електроенергії та підвищення енергоефективності в Україні як засіб зменшення її залежності від імпортованої енергії. У найближчому майбутньому доречні наміри щодо посилення співпраці в енергетиці з Енергетичним Співтовариством, що забезпечить більш тісну інтеграцію енергетичних ринків ЄС та Енергетичного Співтовариства, ефективно впровадження політики ЄС щодо охорони навколишнього середовища та стимулювання інвестицій в сектор енергетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Santos A. The Energy Trilemma of the European Union: Finding the Right Balance. 2018. 30 p. Retrived from: https://www.academia.edu/36640126/The_Energy_Trilemma_of_the_European_Union_Finding_the_Right_Balance.
2. Andoura S. & Vinois J.-A. From the European Energy Community to the Energy Union: A Policy proposal for the short and the long term. Notre Europe, 2015.
3. Carta C. & Braghiroli, S. Measuring Russia's Snag on the Fabric of the EU's International Society. *Journal of Contemporary European Research*. 2011. Vol. 7, No. 2. pp. 260–290.
4. Roggenkamp M. M. Energy Law in Europe. M. M. Roggenkamp, C. Redgwell, A. Ronne (Eds.). Oxford: Oxford University Press, 2016. 1267 p.
5. Statistical Review of World Energy 2022. BP p.l.c. 2022. Retrived from: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>.
6. Council Regulation (EU) 2022/576 of 8 April 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R0576>
7. REPowerEU Actions. Publications Office of the European Union. 2022. Retrived from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_22_3133.
8. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions the European Green Deal COM/2019/640. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>.
9. European Commission - Press release. European Green Deal: Commission proposes transformation of EU economy and society to meet climate ambitions. Brussels, 14 July 2021. Retrived from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3541.

10. Proposal for a Directive of The European Parliament and of the Council Amending Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources, Directive 2010/31/EU on the energy performance of buildings and Directive 2012/27/EU on energy efficiency COM/2022/222. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A222%3AFIN&qid=1653033811900>.
11. Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32017R1938>.
12. Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1032&qid=1661995856352>.
13. Council Regulation (EU) 2022/1369 of 5 August 2022 on coordinated demand-reduction measures for gas. Retrived from. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1369&qid=1661994109522>.
14. Regulation (EU) 2021/241 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0241>.

REFERENCES

1. Santos, A. (2018). *The Energy Trilemma of the European Union: Finding the Right Balance*. Retrived from: https://www.academia.edu/36640126/The_Energy_Trilemma_of_the_European_Union_Finding_the_Right_Balance [in English].
2. Andoura, S. & Vinois, J.-A. (2015). *From the European Energy Community to the Energy Union: A Policy proposal for the short and the long term*. Notre Europe [in English].
3. Carta, C. & Braghiroli, S. (2011). Measuring Russia's Snag on the Fabric of the EU's International Society. *Journal of Contemporary European Research*. Vol. 7, No. 2. pp. 260–290 [in English].
4. Roggenkamp, M. M. (2016). *Energy Law in Europe*. M. M. Roggenkamp, C. Redgwell, A. Ronne (Eds.). Oxford: Oxford University Press [in English].
5. Statistical Review of World Energy 2022. BP p.l.c. (2022). Retrived from: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> [in English].
6. Council Regulation (EU) 2022/576 of 8 April 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R0576> [in English].
7. REPowerEU Actions. Publications Office of the European Union. 2022. Retrived from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_22_3133 [in English].
8. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions the European Green Deal COM/2019/640. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> [in English].
9. European Commission - Press release. European Green Deal: Commission proposes transformation of EU economy and society to meet climate ambitions. Brussels, 14 July 2021. Retrived from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3541 [in English].
10. Proposal for a Directive of The European Parliament and of the Council Amending Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources, Directive 2010/31/EU on the energy performance of buildings and Directive 2012/27/EU on energy efficiency COM/2022/222. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A222%3AFIN&qid=1653033811900> [in English].
11. Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32017R1938> [in English].
12. Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1032&qid=1661995856352> [in English].
13. Council Regulation (EU) 2022/1369 of 5 August 2022 on coordinated demand-reduction measures for gas. Retrived from. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1369&qid=1661994109522> [in English].
14. Regulation (EU) 2021/241 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility. Retrived from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0241> [in English].

SADYHOV SAMER

Postgraduate student at the Department of European Union Law of the
Yaroslav Mudryi National Law University

THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF ENSURING EU ENERGY SECURITY DURING THE RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Problem setting. The article highlights the topical problems of the EU's dependence on the supply of energy resources from Russia against the background of military aggression towards Ukraine and substantiates the importance of overcoming such dependence.

Analysis of resent researches and publications. A considerable number of scientific papers published in recent years shows that the issues of energy security and legal support of cooperation between the EU Member States in the energy sector have often been studied by Ukrainian and foreign scientists - both lawyers and economists. Currently, in legal and economic doctrines, the sphere of energy relations and, in particular, energy security is most often associated with the names of S. D. Bilotskyi, T. A. Grabovych, R. R. Dubas, M. V. Muzychenko, M. Roggenkamp, K. Talus, P. D. Cameron and others. The war in Ukraine has significantly intensified attempts to maintain a proper state of energy security in Europe and, accordingly, scientific developments in this sphere.

Article's main body. The invasion in Ukraine significantly sway the state of energy security of the EU member states and the entire European continent in general. This, in turn, activated the process of developing a new and improving the existing EU legal framework in the energy sector in the shortest possible time.

The author analyzes a set of EU legislative initiatives aimed at helping member states to get through the heating season without large-scale upheavals. From the proposals of the European Commission analyzed by the author, it can be seen that the provisions of the REPowerEU transformation plan, which provides for the use of ecologically clean energy for the needs of the EU, can make a significant contribution to overcoming European energy dependence on Russia.

The author comes to the conclusion, that economically effective, rapid and wide-range development of sustainable renewable energy in accordance with the theses of the European Green Deal and the REPowerEU communication can't be attained by states-members independently. Certainly, that leveling of negative consequences is impossible without effective co-ordination and association of actions of all EU member states.

Last decades power politics is the central point of foreign policy of EU and now comes forward as a source of many spores that prevent to the attempts of EU to put right strategic relationships with the neighbours and suppliers of energy. Therefore, research of problems of dependence on the third countries and search of ways of their decision answer the major necessities of contemporaneity and has a substantial value for further development of the EU energy sector.

It is concluded that such a set of measures will certainly be accompanied by consequences of an economic nature in the budgetary sphere, in investment policy, the structure of industry production, in the sphere of amortization expenses, price policy and taxation, etc.

Conclusions and prospects for the development. The challenges and uncertainties facing the European energy system are the biggest in almost fifty years, since the great energy crises of the 1970s, and therefore the set of measures to overcome the consequences of the war in Ukraine for the EU energy sector is unprecedented. Cost-effective, rapid and large-scale deployment of sustainable renewable energy in line with the provisions of the European Green Deal and the REPowerEU Communication cannot be achieved by Member States on their own. Taking into account the different energy policies between Member States, action at EU level, backed by a robust governance structure, is more likely to achieve the EU's climate goals and will require a greater deployment of renewables than national or local measures alone. Further measures could also include regulation of gas supply in the form of improved coordination of gas procurement and promotion of joint purchases by European gas market operators on the international market. Furthermore, it would be advisable to consider over time legislative measures to require diversification of gas supplies from individual Member States that have had such experience in the past.

Particular attention should also be paid to improving the energy partnership with Ukraine. This would address the issues related to the importance of Ukraine as a transit country as well as those related to the reforms of the Ukrainian energy market, such as the modernisation of the gas network, the establishment of an appropriate regulatory framework for the electricity market and the improvement of energy efficiency in Ukraine as a means of reducing its dependence on imported energy. In the near future, the intention is to strengthen cooperation in the energy sector with the Energy Community, which will ensure closer integration of the EU and Energy Community energy markets, effective implementation of the EU environmental policy and stimulate investments in the energy sector.

Key words: European Union, energy security, war in Ukraine, renewable energy sources, energy resources, European Green Deal.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Садигов С. А. Проблеми та перспективи забезпечення енергетичної безпеки ЄС під час російської агресії проти України. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 49–56.

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ВАПНЯРЧУК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Національної академії правових наук України, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0003-2764-3826

УДК 349.3

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-8

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано чинне законодавство щодо соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Зазначено, що з урахуванням того, що в Україні на сьогодні триває війна з російською федерацією особливого значення набуває переосмислення специфіки соціального захисту особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, котрі є людьми, виконуючими особливу роботу, прямо чи опосередковано спрямовану на захист Вітчизни. Актуальність питання забезпечення соціального захисту констатована також у рішеннях Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» та «Про Стратегію воєнної безпеки України». Проаналізувавши чинне законодавство щодо соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України зроблено висновок, що не дивлячись на великий обсяг нормативно-правових актів у цій сфері, це не завжди свідчить про забезпечення цілісного та комплексного соціального захисту даної категорії осіб. Оскільки немає єдиного підходу, так як положення про окремі види соціальних гарантій, пільг, послуг, переваг, виплат для особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України формуються хаотично, за різними підходами до їх сутності і призначення, фінансування та порядку реалізації. І як наслідок, хоча соціальне забезпечення досліджуваної категорії осіб передбачено низкою нормативно-правових актів, багато питань залишається не вирішених особливо в умовах сьогодення. Тому бракує єдиного законодавчого акту, відповідно до якого було б визначено консолідовані та взаємоузгоджені стандарти та принципи побудов усієї структури соціального забезпечення у досліджуваній сфері.

Ключові слова: держава, соціальний захист, матеріальне забезпечення, соціальні гарантії, національне законодавство, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, державні службовці, військовослужбовці, працівники.

Постановка проблеми. З урахуванням того, що в Україні на сьогодні триває війна з російською федерацією особливого значення набуває переосмислення специфіки соціального захисту особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, котрі є людьми, виконуючими особливу роботу, прямо чи опосередковано

спрямовану на захист Вітчизни. Актуальність питання забезпечення соціального захисту констатована також у рішеннях Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» [1], де одним із ключових результатів реалізації Концепції названо гаранту-

вання належного матеріального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; «Про Стратегію воєнної безпеки України» 25 березня 2021 р. [2], де наголошено на важливості забезпечення належного рівня соціального забезпечення військовослужбовців. Наприклад, у Стратегії воєнної безпеки України 2021 р. вказується на те, що пріоритети досягнення цілей відповідної державної політики пов'язані із: 1) «законодавчим унормуванням та забезпеченням необхідних умов для проходження військової служби і служби у військовому резерві, соціального захисту військовослужбовців, членів їх сімей, осіб, звільнених з військової служби»; 2) «забезпеченням необхідних правових, матеріальних та соціальних умов військової служби, запровадження дієвих і прозорих механізмів забезпечення житловими приміщеннями військовослужбовців ЗСУ та інших складових сил оборони, крім військовослужбовців строкової служби».

Отже, враховуючи сьогоденні реалії соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України потребує вдосконалення, зокрема проведення економіко-правових заходів, спрямованих на надання належного рівня грошового, медичного, житлового, речового, продовольчого та інших видів забезпечення їх життєдіяльності, враховуючи складність виконання покладених на них спеціальних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального захисту досліджувалися такими вітчизняними вченими, як В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, М. І. Іншин, М. І. Дерев'янка, М. М. Клемпарський, О. Л. Кучма, К. Ю. Мельник, О. В. Москаленко, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевський, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Г. І. Чанишева, Л. І. Шумна, В. І. Щербина, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін. Водночас соціальному захисту особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України приділяється недостатньо уваги.

Мета дослідження – проаналізувати чинне національне законодавство щодо соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, на підставі чого зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у вітчизняній системі права соціальне забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України врегульоване цілою низкою нормативно-правових актів різної сили. Характеризуючи в цілому наведену множину актів, слід зазначити, що йдеться не про систему законодавства із взаємоузгодженими зв'язками

між її елементами, єдиним понятійно-категоріальним апаратом, принципами, процедурами, стандартами. Оскільки, законодавство, що регулює соціальне забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є надзвичайно роздрібненим, загромадженним великою кількістю різних нормативно-правових актів.

Основним законодавчим актом, регулюючим соціальне забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, є Конституція України, в якій визначено основоположні засади та державні гарантії щодо соціального захисту громадян. Так, відповідно до статей 46, 48, 49 Основного Закону «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [3].

Далі положення про соціальне забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України деталізуються у Законах України: «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації», який відповідно до Конституції України визначає правові основи організації та діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», відповідно до якого здійснюється соціальний та правовий захист військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та членів їхніх сімей; «Про державну службу», Кодекс законів про працю України, якими забезпечується соціальний та правовий захист державних службовців та інших працівників Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб», відповідно до якого здійснюється пенсійне забезпечення військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», в якому передбачені права і соціальні гарантії, які поширюються на військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; а також в інших законодавчих актах («Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхуван-

ня», Основи законодавства України про охорону здоров'я). Указаними законодавчими актами визначаються загальні положення щодо соціального захисту особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, серед яких гарантії щодо робочого часу та часу відпочинку, заробітної плати, грошового, матеріального, продовольчого, житлового, медичного, санаторно-курортного забезпечення, надання пільг, допомог, пенсійного забезпечення.

Окремі питання соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України врегульовано також на підзаконному рівні. Зокрема, це укази Президента України («Про Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції»); постанови Кабінету Міністрів України, якими деталізуються норми щодо обсягів, розмірів, форм, періодичності надання різних видів соціального забезпечення, соціальних гарантій особовому складу зазначеного органу; визначаються конкретні процедури реалізації відповідних прав особового складу у сфері соціального забезпечення, забезпечується унормування додаткових організаційно-правових питань зазначеної сфери, питання ресурсного забезпечення тощо («Деякі питання грошового забезпечення окремих категорій військовослужбовців»; «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб»; «Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян»; «Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей»; «Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації і Управління державної охорони грошової компенсації вартості за неотримане речове майно»; «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей»; «Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони,

відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року» та ін.); накази адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які є найбільш спеціальними нормами щодо правового регулювання соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України («Про затвердження Інструкції про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»; «Про затвердження Порядку та умов виплати винагороди військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які обіймають посади, пов'язані з безпосереднім виконанням завдань із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту»; «Про затвердження Інструкції про організацію забезпечення житловими приміщеннями особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України і членів їх сімей»; «Про затвердження Положення про продовольче забезпечення у Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України у мирний час»; «Про речове забезпечення військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України в мирний час та особливий період»; «Про затвердження Інструкції про порядок медичного забезпечення в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України»; «Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення санаторно-курортним лікуванням у Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України» та ін.).

Загалом, досліджуючи такий обсяг нормативно-правових актів, слід відзначити, що законодавство у сфері надання соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України постійно розвивається та удосконалюється. Хоча велика їх кількість не завжди свідчить про забезпечення цілісного й комплексного соціального захисту даної категорії осіб. Аналізуючи наведені нормативно-правові акти ми доходимо висновку, про несистемність і розпорошеність норм, які визначають конкретні види соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації (нормативно-правові акти різної юридичної сили врегульовують один вид соціального забезпечення частково, визначаючи окремі характеристики його змісту, розмірів тощо). І в підсумку, для формування чіткого розуміння змісту, обсягу, розміру, порядку реалізації конкретного виду соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації необхідним є здійс-

снення постійного системного аналізу одночасно декількох нормативно-правових актів (законів, указів, постанов, наказів).

І як висновок, немає єдиного підходу до правового регулювання соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (положення про окремі види соціальних гарантій, пільг, послуг, переваг, виплат для особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України формуються хаотично, за різними підходами до їх сутності і призначення, фінансування та порядку реалізації), бракує єдиного законодавчого акту, відповідно до якого було б визначено консолідовані та взаємоузгоджені стандарти і принципи побудов усієї структури соціального забезпечення у досліджуваній сфері. І як наслідок, хоча соціальне забезпечення досліджуваної категорії працівників передбачено низкою законодавчих актів, багато питань залишається не вирішених особливо в умовах сьогодення.

З цього приводу наведемо емпіричне дослідження проведене С. В. Сахою й О. О. Беліменко, якими було здійснено соціологічне опитування військовослужбовців щодо задоволення потреб з соціального забезпечення. Так, на питання: 1) «Чи отримували Ви послуги з психологічної реабілітації?» дали позитивні відповіді 10 % (офіцери контрактної служби), пояснюючи, що проходили психологічну реабілітацію під час санаторно-курортного лікування; 2) «Чи є в вас потреба в психологічній реабілітації?» показало позитивний результат у 33 % (7 осіб), 23 % (5 осіб) висловили бажання щодо психологічного розвантаження та відпочинку. На думку науковців, це пояснюється тим, що військовослужбовці мають велике психологічне навантаження під час виконання службових обов'язків та несення служби; 3) «Чи користувалися Ви пільгою щодо забезпечення житлом?» позитивну відповідь отримано від 1 військовослужбовця – 4,7 %, що отримав квартиру від держави; 4) «Чи є у Вас потреба у забезпеченні житлом?» «Так» відповіли 33 % (7 осіб); 5) «Чи маєте будь-які проблеми з житлом?» 33 % опитуваних відповіли, що не мають власного житла, проживають у родичів, на зйомних квартирах; 6) «Чи стоїте у квартирній черзі?» 33 % опитуваних відповіли, що стоять у черзі на отримання житла; 7) Чи отримали Ви земельну ділянку, а якщо ні, чи є у Вас потреба в її отриманні?» 52 % респондентів відповіли позитивно; 8) «Чи отримуєте у повному обсязі грошове забезпечення?» 95 % відповіли «так», але бажали б щоб розмір грошового забезпечення був більший; 9) «Чи маєте достатнє продовольче, речове забезпечення?» 33 % відповіли позитивно, але пояснили, що все ж не достатньо. На думку дослідників цієї проблематики, дане дослідження показало, що нагальними потре-

бами військовослужбовців є забезпечення житлом, грошове забезпечення, та речове, отримання земельних ділянок, психологічна реабілітація, розвантаження та відпочинок, що ще раз доводить існування проблем у реалізації Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема у сфері реалізації соціального забезпечення в частині проведення житлової та житлово-комунальної політики (соціальних програм) для військовослужбовців. Держава виконує зобов'язання щодо соціального забезпечення військовослужбовців у пунктах медичного, грошового, земельного, правового, освітнього та культурного аспектів, але не в повній мірі [4, с. 65].

І тому рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про Стратегію воєнної безпеки України», де наголошено на важливості забезпечення належного рівня соціального забезпечення є кроком у вірному напрямку, оскільки враховуючи сьогоденні реалії соціальне забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України потребує вдосконалення. Так, одним із ключових результатів реалізації Концепції реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України названо гарантування належного матеріального забезпечення особового складу Служби. На переконання Голови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України Ю. Ф. Щиголя, «всі заходи в межах реалізації стратегії дадуть змогу підвищити інституційну спроможність, а також оптимізувати організаційну структуру Держспецзв'язку» [5].

На реформуванні сфери соціального забезпечення звертається увага й у наукових джерелах. Так, на думку вчених права соціального забезпечення, однією з проблем правового регулювання соціального захисту в цілому сьогодні є «незавершеність соціальної реформи. Також у системі соціального забезпечення є велика низка проблем наступного характеру: низька адресність соціальних пільг; невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити; залишкове фінансування медичного забезпечення, що не дозволяє підтримувати систем медичного захисту на належному рівні» [6, с. 207].

Висновки. Проаналізувавши чинне національне законодавство щодо соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України ми зробили висновок, що не дивлячись на великий обсяг нормативно-правових актів у цій сфері, це не завжди свідчить про забезпечення цілісного та комплексного соціального захисту даної категорії осіб. Оскільки

немає єдиного підходу до правового регулювання соціального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (положення про окремі види соціальних гарантій, пільг, послуг, переваг, виплат для особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України формуються хаотично, за різними підходами до їх сутності і призначення, фінансування та порядку реалізації). І як наслідок,

хоча соціальне забезпечення досліджуваної категорії працівників передбачено низкою нормативно-правових актів, багато питань залишається не вирішених особливо в умовах сьогодення. На наш погляд, бракує єдиного нормативно-правового акту, відповідно до якого було би визначено консолідовані та взаємоузгоджені стандарти та принципи побудов усєї структури соціального забезпечення у досліджуваній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»: Указ Президента України від 22.10.2021 р. №544/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5442021-40437>
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 1321.
3. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. №128.
4. Сахно С. В., Беліменко О. О. Проблеми соціального забезпечення військовослужбовців в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2020. Вип. 5. С. 64-68.
5. Держспецзв'язку буде повністю реформована до 2025 року. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/derzhspeczv-yazku-bude-povnistyu-reformovana-do-2025-roku>
6. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3 (61). С. 205-212.

REFERENCES

1. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 22, 2021 «On the Concept of Reforming the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine» (2021, October 22). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/5442021-40437> [in Ukrainian].
2. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 «On the Military Security Strategy of Ukraine» (2021, March 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> [in Ukrainian].
3. Constitution of Ukraine (1996, June 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Sakhno, S. V. & Belimenko, O. O. (2020). Problems of social security of servicemen in Ukraine. *Reporter of the Priazovskyi State Technical University. Section: Socially-humanitarian sciences and public administration*, 5, 64–68 [in Ukrainian].
5. State Special Communications will be completely reformed by 2025. Retrieved from <https://cip.gov.ua/ua/news/derzhspeczv-yazku-bude-povnistyu-reformovana-do-2025-roku> [in Ukrainian].
6. Smirnova, I. I., Lykhoshva, O. Yu., Rak, N. V., & Gorieva, L. A. (2020). Social protection of the population at the current stage: state and problems in Ukraine. *Economic Herald of Donbass*, 3(61), 205–212 [in Ukrainian].

VAPNYARCHUK NATALIYA

PhD in Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the NALS of Ukraine,
Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of providing legal framework for the innovative development of NALS of Ukraine

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION OF PERSONNEL OF THE STATE SERVICE OF SPECIAL COMMUNICATION AND INFORMATION PROTECTION OF UKRAINE

Problem setting. The article analyzes the current legislation on social security for the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine. It is noted that, taking into account the fact that the war with the Russian Federation is currently ongoing in Ukraine, the rethinking of the specifics of social protection for the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, who are people performing special work directly or indirectly aimed at National defense. The relevance of the issue of ensuring social protection is also stated in the decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine “On the Concept of Reforming the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine” and “On the Military Security Strategy of Ukraine”.

Analysis of recent researches and publications. Issues of social protection were studied by such domestic scientists as V. M. Andriyev, N. B. Bolotina, M. I. Inshin, M. I. Derevyanko, M. M. Klemparskyi, O. L. Kuchma, K. Yu., L. I. Shumna, V. I. Shcherbyna, M. M. Shumylo, O. M. Yaroshenko, and others. At the same time, insufficient attention is paid to the social protection of the personnel of the State Service of Special Communication and Information Protection of Ukraine.

Target of research is to analyze the current legislation on social security for the personnel of the State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine.

Article’s main body. Today, in the domestic legal system, the social security of the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine is regulated by a number of normative legal acts of various powers. Characterizing in general the given multiplicity of acts, it should be noted that we are not talking about a system of legislation with mutually agreed connections between its elements, a single conceptual and categorical apparatus, principles, procedures, standards. The legislation regulating the social security of the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine is extremely fragmented, cluttered with a large number of different regulatory and legal acts.

Conclusions and prospects for the development. Having analyzed the current legislation on the social security of the personnel of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine, it was concluded that, despite the large volume of normative legal acts in this area, this does not always indicate the provision of integral and comprehensive social protection of this category of persons. Since there is no single approach, as the provisions on certain types of social guarantees, benefits, services, advantages, and payments for the personnel of the State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine are formed chaotically, according to different approaches to their essence and purpose, financing and implementation procedure. And as a result, although the social security of the studied category of persons is provided for by a number of normative legal acts, many issues remain unresolved, especially in today’s conditions. Therefore, there is a lack of a single legislative act, according to which consolidated and mutually agreed standards and principles of construction of the entire social security structure in the researched area would be determined.

Key words: state, social protection, material support, social guarantees, national legislation, State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, civil servants, military personnel, employees.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Вапнярчук Н. М. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту особового складу Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 57–62.

БРИНЦЕВ ВАСИЛЬ ДМИТРОВИЧ

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-1005-7217

МАМАЄВ ІЛЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0001-7683-0180

УДК 001.89

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-9

СИСТЕМА ПРОГНОЗУВАННЯ І ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ НАПРЯМКІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Досвід іноземних країн, зокрема країн Азії, демонструє помітний взаємозв'язок науки та економічного успіху. У зв'язку з цим актуальним питанням є розвиток вітчизняної науки: визначення потенційних бар'єрів, аналіз діючого регулювання, огляд існуючих світоглядних підходів до науки та формування пріоритетних шляхів розвитку української наукової сфери. Дана стаття, перш за все, пропонує системний аналіз існуючих проблем наукового прогнозування як важливої складової будь-якої науки. З цією метою в роботі надається загальна характеристика науки у системі координат сучасного суспільства. Аналізуються надбання світової літератури, що містять ґрунтовні трактати, які висвітлюють процес зародження науки, аналіз етапів її розвитку та розкриття механізмів пізнання дослідниками суспільного життя і природи явищ, які забезпечують прогрес у розвитку людства. Серед іншого наводяться позиції Дж. Бернанда (щодо революційних інновацій), В. Вернадського (щодо місця історії науки), Ф. Бекона (щодо класифікації науки на три складові), А. Пуанкаре (щодо спеціальних наукових методів та особистості дослідника) та інших. Розкривається зміст поняття «наука». Наводиться дефініція прогнозування та його види. Обґрунтовується, що складовою частиною системи прогнозування й планування виступають національні галузеві та регіональні програми, що є основними засобами реалізації державної політики, пріоритетних напрямків економічного, соціального, екологічного, наукового технічного розвитку України. Розглядається розробка методик прогнозування науково-дослідницьких робіт і довгострокових прогнозів розвитку обчислювальної техніки. Розглядається питання особистості сучасного науковця. Відзначається підвищена важливість такої індивідуальної якості особистості як інтуїція. Констатується відчутна роль малих та середніх підприємств у науковому розвитку. Вказується на необхідність удосконалення існуючої системи правозастування щодо малих та середніх підприємств з метою раціонального та продуктивного використання існуючий науковий потенціал. Проведене дослідження дає підстави для авторських пропозицій семи ключових напрямів інтенсифікації наукових досліджень.

Ключові слова: науковий процес, фінансування науки, прогнозування науково-дослідницької діяльності, пріоритетні напрямки розвитку науки.

Постановка проблеми. Розвиток науки завжди є актуальною темою для будь-якої держави, оскільки рівень наукового розвитку справляє відчутний вплив на всі сфери суспільного буття – зокрема й на економічну. Одним з питань наукового розвитку, що заслуговує на увагу, є дослідження науково прогнозування як важливої складової наукового процесу. У цьому контексті доцільними є також визначення

ролі та місця науки у суспільстві; охарактеризування особистості сучасного дослідника; визначення ключових напрямків наукових досліджень, що потребують інтенсифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженню наукового прогнозування приділяли увагу М. Головатий, О. Вінник, Г. Знаменський, Д. Задихайло, Н. Костіна, В. Матвієнко, В. Мамутов.

Мета статті – дослідити роль та значення наукового прогнозування, визначити місце науки у системі координат сучасного суспільства, сформулювати ключові напрямки інтенсифікації наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. У найближчі роки основою для розробки центральними органами виконавчої влади України планів заходів і відповідних програмних документів, у тому числі і в галузі науки, є «Національна економічна стратегія на період до 2030 року», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179. Стратегією зокрема передбачається «забезпечення ефективної державної політики з розвитку підприємництва» та стимулювання розвитку інновацій. При цьому констатується, що, незважаючи на досить високий рівень розвитку, сфера інновацій все ще потребує державної підтримки. Найефективнішою формою такої підтримки має бути належне бюджетне і позабюджетне фінансування наукових досліджень у сфері підприємництва та нормативно-правового забезпечення інноваційних процесів у державі. Окремі сподівання покладаються на розвиток процесу так званого самофінансування.

За даними Світового банку український малий та середній бізнес інвестує у науково-дослідну діяльність втричі менше, ніж європейські компанії, через обмеження в ресурсах порівняно з іншими державами та слабкорозвинуту систему науково-дослідницького та реального секторів [1, с. 243-244].

Розробники Стратегії серед бар'єрів на шляху досягнення цілей в інноваційному процесі і розвитку підприємництва в Україні називають неефективність координації і взаємодії у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших заінтересованих сторін щодо реалізації державної політики розвитку малого і середнього бізнесу та недостатність коштів для розвитку цієї системи, наголошують на необхідності узгодження чисельних стратегій (концепцій) та програм розвитку цього сектору економіки на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Наведені застереження у повній мірі стосуються і процесу організації в державі наукових досліджень і заходів щодо удосконалення національної інноваційної системи. Дійсно, протягом тривалого часу вітчизняна наука фінансується за остаточним принципом, що вже призвело до згортання цілої низки фундаментальних досліджень. Очікувати найближчими роками досягнення середньостатистичного міжнародного стандарту у фінансуванні наукових досліджень, хоча б у провідних галузях економіки, не доводиться.

Спостерігаючи за успіхом економік країн Азії, слід мати на увазі, що у Китаї у 2021 році видатки на

науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи склали 2,44% ВВП держав, це становить 441.1 млрд. доларів США, що на 14,2% більше видатків попереднього року. Такі показники, як зазначив академік В. Семиноженко, є найбільшими у світі в абсолютному вимірі.

Перед тим як вдатися до системного аналізу існуючих проблем наукового прогнозування як важливої складової будь-якої науки, доцільно дати загальну характеристику науці у системі координат сучасного суспільства.

Скарбниці світової літератури містять чисельні ґрунтовні трактати, що висвітлюють процес зародження науки, аналіз етапів її розвитку, розкриття механізмів пізнання дослідниками суспільного життя і природи явищ, які забезпечують прогрес у розвитку людства [2].

Дж. Бернандом пильна увага приділена аналізу наукових винаходів 1540-1650 років і зазначається, що революційні інновації тих часів (паровий двигун, телескоп, телеграф та інші) виявилися рушійною силою. Важливе значення мають висновки щодо природи промислової революції і її впливу на розвиток економіки у капіталістичних державах. У якості показника використовується ключових висновків автора: «Світу потрібна наука!».

В Україні загальноновизнаним авторитетом з історії науки вважається академік В. Вернадський. За його позицією історія науки є важливішою ланкою між природознавством і філософією і має визначальне значення для формування наукового світогляду. На його думку, праця багатьох поколінь людей, їх досвід, їх відношення до оточуючого світу і створюють підґрунтя для розвитку науки [3].

За Френсисом Беконом науку слід поділяти на три великі групи з чисельними самостійними складовими. Перша – історія, у тому числі природна і суспільна; друга – теоретичні науки (філософія у широкому смислі слова); третя – мистецтво (культура, література) тощо [4]. У час високих технологій ця класифікація потребує виділення в окрему групу технічних наук. Це відповідатиме теперішнім поглядам щодо поділу сучасної науки на 3 напрямки: природно-науковий, гуманітарний, технічний.

Незалежно від того до якої групи належить конкретна наука, вона реалізується на єдиних засадах, має однакові стадії, спирається на загальну методологію наукових досліджень.

Стосовно використання спеціальних наукових методів у фізико-математичних науках, які мають значення і для суспільно-економічних галузей, тривалий час зберігають актуальність висновки Анрі Пуанкаре [5].

Роль і значення для особи дослідника уміння науково мислити і механізми наукових гіпотез деталь-

но висвітлені в іншій роботі цього видатного французького фізика і філософа [6].

Практично усі сучасні дослідники одноставні у розкритті змісту поняття «наука» як одного з видів людської діяльності направлено на пізнання світу, закріпленні отриманих результатів у формі наукових доктрин, концепцій, поглядів, запатентованих винаходів тощо.

Наукова і науково-дослідницька діяльність у всіх сферах суспільного життя здійснюється на засадах, яким притаманні загальні риси. Першочерговою стадією в цьому процесі виступає «прогнозування», метою якого є визначення потреби у проведенні певних наукових досліджень, і ролі, і значення отриманих результатів. У науковій літературі термін прогнозування ототожнюється з «науковим передбаченням» (пророцтвом).

При цьому фахівцям – методологами науки – наукове передбачення розуміється як обґрунтування припущення стосовно майбутнього стану явищ природи і суспільства, а також явищ невідомих на сучасному етапі розвитку, але які вже прогнозуються на базі попередньо досягнутих результатів. Прикладне значення має констатація того, що «прогнозування є одним з видів наукового передбачення, яке здійснюється у формі дослідження перспектив якого-небудь явища методами екстраполяції, історичної аналогії, прогнозних сценаріїв» [7].

Світова економічна наука накопичила значний арсенал практики застосування наведених методів прогнозування, а також планування наукового процесу, які допомагають вирішувати комплекс завдань з опрацювання перспектив розвитку держави, регіонів, окремих галузей і конкретних підприємств.

В Україні дослідженню цього питання приділяли увагу М. Головатий, О. Вінник, Г. Знаменський, Д. Задихайло, Н. Костіна, В. Матвієнко, В. Мамутов.

Методологічні засади прогнозування і планування науково-дослідницьких робіт ґрунтовно розроблені Інститутом економіки і прогнозування НАН України, який є головним у цьому сегменті науки.

Підґрунтя для розробників сучасних енергоємних технологій є досягнення кібербезпеки за часів СРСР. Так, ще у 1965 році у Київському інституті кібербезпеки під керівництвом В. Глушкова, Г. Доброва, В. Михалеви́ча були розпочаті розробки методик прогнозування науково-дослідницьких робіт і довгострокових прогнозів розвитку обчислювальної техніки.

Сучасні ІТ-технології спрощують реалізацію завдань науково-технічного прогнозування. На сучасному етапі комп'ютеризації будь-яка наукова установа за належного фінансування має можливість створити в мережі Інтернет прогнозний портал, на який залучені експерти зможуть заносити свої ідеї у

динамічному режимі. Інформаційний потік після обробки і закріплення у відповідному програмному забезпеченні буде доступним як організатором проекту, так і експертам.

Аналіз теперішнього стану цієї роботи в Україні дає підстави вважати обґрунтованими пропозиції щодо вирішення основних завдань: 1) доопрацювання розробок радянських часів безперервного наукового прогнозування до рівня сучасних ІТ-технологій; 2) створення типового програмного забезпечення цих процесів; 3) формування у кожній галузі досліджень перелік проблем для запуску глобальної екосистеми прогнозування; 4) формування команди експертів, зайнятих розробкою певних проблем [8].

У науковому обігу, як вже зазначалося, «прогнозування» ототожнюється із науковим передбаченням і розуміється як процес розробки показників, які мають бути чи можуть бути досягнуті у процесі виконання конкретних планів (наукових програм). В залежності від галузі застосування і його стадій прийнято виділяти прогнози: короткострокові, середньої тривалості, довгострокові, а також за ступенем обґрунтування – наукові прогнози.

Загальноновизнаними є розуміння прогнозу як пошуку реалістичного і економічно виправданого рішення – це зусилля, які докладаються з метою розрахувати майбутнє [9].

В аспекті прогнозування у науці додатково залучаються чинники, пов'язані з процесом забезпечення науково-дослідницької діяльності і ефективного і оперативного впровадження у життя отриманих результатів.

Складовою частиною системи прогнозування й планування визнаються національні галузеві та регіональні програми як основний засіб реалізації державної політики, пріоритетних напрямків економічного, соціального, екологічного, наукового технічного розвитку України.

Як слушно зазначає В. Звиглянич, загальні засади процесу пізнання явищ всесвіту у сучасній науці мають прикладне значення для впровадження наукового прогнозування у якості самостійної стадії наукових досліджень [10].

Цю позицію є усі підстави доповнити думкою про те, що у теперішні часи кожен науковець має досвід аналітичної роботи, володіє методологією не тільки прогнозування, а й глибинних наукових розвідок. Багато в чому якість і оперативність розробок сучасного дослідника залежить не тільки від рівня його професіоналізму у досліджуваній проблематиці, а й такої індивідуальної якості особистості як інтуїція. І в першу чергу науко-інтуїція організаторів (керівників) науково-дослідницьких установ.

Зазначимо, що роль інтуїції у науковому процесі була предметом дослідження вчених [11]. Щоправда,

багатьом науковцям, на жаль, бракує розвиненої інтуїції, у той час як для організаторів наукових досліджень ця риса не є затребуваною під час їх діяльності.

Щодо оволодіння конкретними прийомами і методами прогнозування наукових розробок слід звернутися до практики організаційного упровадження науково-дослідницьких робіт, застосовуваної у провідних науково-дослідних інститутах України.

У сучасних публікаціях приділяється увага багатоглядним проблемам прогнозування і планування різноманітних наукових досліджень зокрема у сфері підприємництва. При цьому за даними ООН у малих і середніх підприємствах задіяно 50% працездатного населення світу і в окремих країнах виробляється від 30% до 60% національного продукту. Щодо України конкретні дані наведені Президентом України В. Зеленським 18 березня 2021 року під час зустрічі з литовським колегою. Український Президент наголосив, що розвиток малого і середнього бізнесу є пріоритетом для нашого уряду і нашої держави. «Малий і середній бізнес – це основа економіки, що формує 60% ВВП, забезпечує 7 000 000 робочих місць і майже 40% надходжень від податків» [13].

За таких умов з метою подальшого розвитку малого і середнього підприємництва в Україні актуальним залишається нормативно-правовий напрям, під час здійснення якого повинен зростати рівень законодавчого і підзаконного забезпечення підприємництва. Запорукою успішності і ефективності законодавчих змін є удосконалення системи правозастосування з тим, щоб наявний науковий потенціал використовувався раціонально і продуктивно. Під час прогнозування обсягів і змісту наукових досліджень повинні широко враховуватися потреби підприємств, досвід передових економік світу, попередні досягнення світової і вітчизняної науки. Для підготовки науково-обґрунтованих прогнозів належить враховувати результати соціологічних досліджень, узагальнення практики виконання офіційно затверджених заходів, положення наведеної Національної стратегії економічного розвитку до 2030 року.

При цьому слід мати на увазі, що прогнозування науково-дослідницької діяльності є лише складовою загальної системи наукових досліджень і у цьому аспекті першочергового значення набувають заходи державного рівня підвищення ролі науки в державі.

Проведене дослідження дає підстави для авторських пропозицій 7 ключових напрямів інтенсифікації наукових досліджень.

1. залучення державних резервів для збільшення витрат державного бюджету на стратегічно-значущі наукові розробки.

2. Удосконалення національної структури науки шляхом визначення 6-7 пріоритетних напрямків розвитку.

3. Підвищення рівня інноваційної складової у процесі здійснення науково-дослідницької роботи.

4. Створення сприятливих умов для залучення у сферу наукової діяльності інвестицій (зокрема іноземних)

5. Забезпечення оперативного впровадження у відповідні галузі економіки наукових розробок, винаходів, інших інноваційних продуктів з метою найшвидшого отримання прибутків для подальшого фінансування науки.

6. Удосконалення системи державних розрахункових засад у самофінансуванні суб'єктів науково-дослідницької діяльності.

7. Удосконалення системи нормативно-правового забезпечення наукової діяльності. Утворення регіональних кодифікаційних центрів із впровадження передового досвіду.

У разі досягнення позитивного ефекту від впровадження запропонованих заходів постає необхідність для більш детальної розробки системи прогнозування і планування у сфері малого і середнього підприємництва з урахуванням передового національного досвіду у організації цієї роботи.

Висновки. Належна система наукового прогнозування та планування займає провідну роль в науковому розвитку будь-якої країни. Значення цього виду діяльності дозволяє говорити про доцільність впровадження наукового прогнозування у якості самостійної стадії наукових досліджень.

Для підготовки коректних науково-обґрунтованих прогнозів належить враховувати ряд факторів (такі, як: результати соціологічних досліджень, узагальнення практики виконання офіційно затверджених заходів, положення Національної стратегії економічного розвитку до 2030 року) та орієнтуватися на потреби підприємств, досвід передових економік світу та попередні досягнення світової і вітчизняної науки.

Аналіз особистості сучасного дослідника дає підстави стверджувати про наявність досвіду аналітичної роботи та володіння методологією для прогнозування й глибинних наукових розвідок у будь-якого науковця. Разом з тим відзначається, що якість і оперативність розробок сучасного дослідника відчутно залежить від інтуїції.

Необхідним кроком для розвитку вітчизняної науки можна вважати доопрацювання існуючих розробок безперервного наукового прогнозування до рівня сучасних ІТ-технологій; створення типового програмного забезпечення цих процесів; формування у кожній галузі досліджень переліку проблем для запуску глобальної екосистеми прогнозування; формування команди експертів з числа фахівців зайнятих розробкою певних проблем.

За результатами дослідження виведено сім авторських пропозицій щодо ключових напрямів інтенсифікації наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. №179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
2. Бернал Д. Д. Наука в истории общества. Перевод с английского Н. Макарова, Е. Панфилов. Москва: 1965. 736 с.
3. Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки / АН СССР. Ин-т истории естествознания и техники. Архив; Сост.: Бастракова М.С., Мочалов И.И и др. Москва: Наука, 1981. 359 с.
4. Штанько В. И. Философия и методология науки: учебное пособие для аспирантов и магистров естественнонаучных и технических ВУЗов. Харьков: ХНУРЭ, 2002. 292 с.
5. Пуанкаре А. О науке / пер. с фр. С. Г. Суворова и др. Москва: Наука, 1990. 736 с.
6. Пуанкаре А. Наука и гипотеза / пер. А. Чернявский, науч. ред. А. Генкель. Изд-во «Либроком», 2015. 238 с.
7. Штанько В. И. Философии и методология науки: уч. пособие. Харьков: ХНУРЕ, 2003. 348 с.
8. Жабин С. Научно-техническое прогнозирование: непрерывный экспериментальный метод. 18.01.2001. URL: <https://commons.com.ua/uk/nauchno-tehnicheskoe-prognozirovanie-nepreryvnyj-ekspertnyj-metod/>.
9. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с.
10. Звиглянич В. А. Научное познание как культурно-исторический процесс. Київ: «Наукова думка», 1988. 292 с.
11. Бунге М. Интуиция и наука / перевод с англ. Е. И. Пальского, ред. В. Г. Виноградова. Москва: Прогрес, 1967. 186 с.
12. База даних Світового Банку. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org>.
13. Офіційний сайт Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua>.

REFERENCES

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval National Economic Strategy for the period up to 2030, No. 179 (2021, March 3). Rediverted from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#text> [in Ukrainian].
2. Bernal, D. D. (1965). *Science in the history of society*. N. Makarov, E. Panfilov (Translation). Moscow [in Russian].
3. Vernadskiy, V. I. (1981). *Selected works on the history of science*. Academy of Sciences of the USSR. Institute of History of Natural Science and Technology. Archive. Bastrakova M.S., Mochalov I.I. et. al. (Ed.). Moscow: Nauka [in Russian].
4. Shtanko, V. I. (2002). *Philosophy and methodology of science: a textbook for graduate students and masters of natural science and technical universities*. Kharkov: Kharkiv National University of Radio Electronics [in Russian].
5. Puankare, A. (1990). *On Science*. S. G. Suvorova et al. (Translation). Moscow: Science [in Russian].
6. Puankare, A. (2015). *Science and hypothesis*. A. Chernyavskiy (Trnslation). A. Genkel (Ed.). Publishing House "Librock" [in Russian].
7. Shtanko, V. I. (2003). *Philosophy and methodology of science: a textbook for graduate students and masters of natural science and technical universities*. Kharkov: Kharkiv National University of Radio Electronics [in Russian].
8. Zhabin, S. *Scientific and technical forecasting: continuous experimental method*. 01/18/2001. Rediverted from: <https://commons.com.ua/uk/nauchno-tehnicheskoe-prognozirovanie-nepreryvnyj-ekspertnyj-metod/> [in Russian].
9. Zadykhailo, D. V. (2012). *Economic and Legal Support for Economic Policy of the State*. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
10. Zvyhlianych, V. A. (1988). *Scientific knowledge as a cultural-historical process*. Kyiv: "Naukova Dumka" [in Russian].
11. Bunge M. (1967). *Intuition and Science*. E.I. Palsky (Translation). V. G. Vinogradova (Ed.). Moscow: Prognos [in Russian].
12. Database of the World Bank. World Bank's official site. Retrived from: <https://www.worldbank.org> [in English].
13. Official website of the President of Ukraine. Retrived from: <https://www.president.gov.ua> [in Ukrainian].

BRYNTSEV VASYL

2nd PhD in Law, Professor, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

MAMAIEV ILLIA

Research Assistant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

SYSTEM OF FORECASTING AND FORMATION OF KEY AREAS OF RESEARCH IN THE FIELD OF ENTREPRENEURSHIP

Problem setting. The development of science is always an urgent topic for any state, since the level of scientific development has a significant impact on all spheres of social existence (including economic). One of the issues of scientific development, which deserves attention, is the study of scientifically forecasting as an important component of the scientific process. In this context, it is also advisable to determine the role and place of science in society; characterization of the personality of a modern researcher; and identifying key areas of research that require intensification.

Analysis of recent researches and publications. In Ukraine, research of scientific forecasting was conducted in the works of M. Holovaty, O. Vinnyk, H. Znamenskyi, D. Zadykhailo, N. Kostina, V. Matviienko, V. Mamutov.

Target of research is to investigate the role and importance of scientific forecasting, determine the place of science in the coordinate system of modern society, form key areas of intensification of research.

Article's main body. The experience of foreign countries, including Asia, demonstrates a significant relationship between science and economic success. In this regard, the urgent issue is the development of domestic science: determining potential barriers, analysis of current regulation, review of existing ideological approaches to science and formation of priority ways of development of the Ukrainian scientific sphere. This article, above all, offers a systematic analysis of existing problems of scientific forecasting as an important component of any science. To this end, the work provides a general description of science in the coordinate system of modern society. The heritage of world literature, containing thorough treatises, which cover the process of origin of science, analysis of the stages of its development and disclosure of mechanisms of knowledge by researchers of social life and nature of phenomena that ensure progress in the development of mankind. Among other things, the article examines the positions of J. Bernand (regarding revolutionary innovations), V. Vernadskiy (regarding the place of history of science), F. Bacon (regarding the classification of science into three components), A. Puankare (regarding the special scientific methods and personality of the researcher) and others. The content of the concept of «science» is revealed. There is a definition of forecasting and its types. It is substantiated that national sectoral and regional programs are part of the forecasting and planning system, which are the main means of implementation of state policy, priority directions of economic, social, environmental, scientific technical development of Ukraine. The development of methods of forecasting research works and long-term forecasts of development of computer technology is considered. The question of the personality of the modern scientist is considered. There is an increased importance of such individual personality quality as intuition. The tangible role of small and medium -sized enterprises in scientific development is stated. The need to improve the existing law enforcement system for small and medium-sized enterprises is indicated for the purpose of rational and productive use of existing scientific potential. The conducted research gives grounds for the author's proposals of seven key areas of intensification of scientific research.

Conclusions and prospects for the development. A proper system of scientific forecasting and planning plays a leading role in the scientific development of any country. The importance of this type of activity suggests that the expediency of introducing scientific forecasting as an independent stage of scientific research.

In order to prepare correct scientifically sound forecasts, a number of factors (such as the results of sociological research, generalization of the practice of executing officially approved measures, the provisions of the National Economic Development Strategy by 2030) and to focus on the needs of entrepreneurs, the experience of advanced economies of the world and the preliminary achievements of domestic science.

Analysis of the personality of a modern researcher gives grounds to claim that the experience of analytical work and the possession of the methodology for forecasting and deep scientific intelligence in any scientist. However, it is noted that the quality and prompt development of a modern researcher depends significantly on the intuition.

The necessary step for the development of domestic science can be considered the refinement of existing developments of continuous scientific forecasting to the level of modern IT technologies; creation of typical software of these processes; formation in each field of research a list of problems for launching a global forecasting ecosystem; Formation of a team of experts from among the specialists of employed development of certain problems.

According to the results of the study, seven proposals have been developed on key areas of intensification of research.

Key words: scientific process, financing of science, forecasting of research, priority directions of development of science.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Бринцев В. Д., Мамаєв І. О. Система прогнозування і формування ключових напрямків наукових досліджень у сфері підприємництва. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 63–68.

ЯКОВІЮК ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-8070-1645

ЦВЕЛИХ МАКСИМ ПАВЛОВИЧ

студент міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-7693-8535

УДК 341.7

DOI 10.37772/2518-1718-2022-3(39)-10

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ: ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ВІЗОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Дослідження присвячене висвітленню актуальних проблем впровадження в Україні електронних візових послуг в рамках більш широкої проблеми – цифрової дипломатії. У статті співвідносяться поняття «e-diplomacy», «Intertel diplomacy» та «socialmedia diplomacy». Розкриваючи взаємозв'язок між загальним поняттям електронної дипломатії та питанням візових послуг, автори доходять висновку, що для реалізації цих послуг мережа Інтернет виступає як спеціальна платформа для подання, розгляду, а в окремих випадках і надання готового документу, що надає право на в'їзд до країни. Це може бути спеціальний урядовий веб-сайт, який призначений для обробки заявок іноземців на отримання візи або спеціальний веб-застосунок для міграційних питань. Акцентовано увагу на тому, що використання концепції електронної візи успішно апробоване в зарубіжних країнах. Переважно нею користуються держави із суворою імміграційною політикою. Для того щоб полегшити та систематизувати роботу їхніх дипломатичних, консульських та міграційних установ, було створено система електронної авторизації.

Підкреслено, що у країнах Шенгенської зони відбувається формування власної системи електронної авторизації European Travel Information and Authorisation System (ETIAS). Хоча ETIAS безпосередньо не є проїзним візовим документом, але його заповнення буде обов'язковим для громадян країн з безвізовим режимом, які будуть відвідувати країни Шенгенської зони. Дана новація спрямована на оптимізацію міграційного контролю.

Впровадження інституту електронної візи як елемента цифрової дипломатії надає можливість швидкого двостороннього контакту та зв'язку, а отже сприяє виконанню поставлених у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року цілей.

Ключові слова: цифрова дипломатія, консульське право, консульська установа, електронні візові послуги, Україна

Постановка проблеми. У ХХІ столітті майже усі аспекти життєдіяльності людини охоплено процесами науково-технічного прогресу. Так, в процесі обміну і донесення значних масивів інформації пріоритет був перенесений з традиційних ЗМІ до Інтернет-видань; за допомогою online-комунікації та інформаційних технологій діяльність державних установ, підприємств і приватного бізнесу було значно прискорено, а їх ефективність підвищилася. З кожним роком в країнах, які проводять активну інноваційну політику, дедалі більше сфер економіки технологічно оновлюються, починаючи від online-шопінгу і закінчуючи розвитком власне IT-сфери,

роль якої в житті соціуму стає все більш вагомою. Світова пандемія COVID-19 надала додаткової значущості цифровим технологіям.

Сферу права також не оминули ці процеси: завдяки інформаційним технологіям окремі юридичні послуги стали більш доступними і зручнішими. В Україні це проявилось не лише в створенні електронних версій національного законодавства та різного роду електронних реєстрів, але й в наданні адміністративних послуг через відповідні сервіси. Так, за допомогою державного веб-порталу «Дія» громадяни України отримали доступ до електронних версій своїх документів і можуть здійснювати окремі

правочини в смартфоні, без відвідування державних установ.

Консульська діяльність передбачає надання послуг, зокрема, засвідчення документів штампом апостиллю; оформлення іноземцям та особам без громадянства віз на територію України; поставлення на облік громадян України, які перебувають або проживають постійно на території консульського обліку тощо. Актуальність даної статті полягає у тому, що внесення змін до порядку надання таких адміністративних послуг та надання їх в електронному вигляді дозволяє прискорити процес цифровізації України, а також розвантажити роботу дипломатичних установ і зменшити корупційні ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що у вітчизняній юридичній літературі протягом останніх років багато уваги приділяється електронному урядуванню (Кравець Р., Кужда Т., Романів Т.), а також наданню електронних послуг в сфері туризму (Бригілевич Г., Мальська М., Манько А.), тоді як аналізу стану впровадження електронних послуг (Соломко Ю.), зокрема, електронних візових послуг увага майже не приділяється (Коломієць Г., Махонюк О., Мульська О.), що обумовлює актуальність і практичну значущість даного дослідження.

Мета статті – дослідити впровадження електронних послуг з приводу отримання іноземними громадянами візи для в'їзду на територію України або транзиту через неї, а також спрогнозувати перспективи використання електронних віз в Україні на основі аналізу зарубіжного досвіду використання такого типу віз. Відповідно до визначеної мети в дослідженні ставляться і послідовно вирішуються наступні завдання: аналіз сучасного стану вітчизняного законодавства стосовно регулювання питань порядку оформлення та видачі віз для в'їзду в Україну та транзиту через неї; вивчення та урахування передового зарубіжного досвіду використання електронних віз; визначення перспектив використання електронних віз в Україні.

Виклад основного матеріалу. Впровадження електронних візових послуг нерозривно пов'язане з поняття цифрової дипломатії, оскільки воно є її складовою. Взагалі значення digital-дипломатії набуває різних форм. У наукових працях поряд із цим терміном вживають й інші терміни, що характеризують даний вид діяльності: «e-diplomacy», «Intertel diplomacy», «socialmedia diplomacy» тощо. Однак, на нашу думку, більш коректним буде віднести впровадження електронних візових послуг саме до електронної дипломатії, оскільки воно стосується надання консульських послуг цифровим шляхом через Інтернет.

М. Holmes розкриває зміст поняття «digital diplomacy» через використання державою засобів

електронної комунікації та інформаційних технологій для передачі інформації державним службовцям, дипломатам для досягнення дипломатичних цілей [1]. Ф. Hanson на основі аналізу діяльності Державного департаменту США доходить висновку, що «електронна дипломатія» – це використання Інтернету та інших інформаційно-комунікаційних технологій для реалізації цілей зовнішньої політики. Електронна дипломатія, на думку науковця, має широкий спектр охоплення, що дозволяє поділити сфери на такі категорії як: управління інформацією та знаннями; публічна дипломатія; консульська підтримка; підтримка під час надзвичайних ситуацій; свобода Інтернету; планування політики та зовнішні ресурси [2]. І. Тихоненко, в свою чергу, зазначає, що за допомогою інструментів електронної та цифрової дипломатії США модернізується робота дипломатичного корпусу і підтримується підвищений інтерес світової спільноти до американської держави [3, с. 88].

Розкриваючи взаємозв'язок між загальним поняттям електронної дипломатії та питанням візових послуг, слід звернути увагу на те, що для реалізації цих послуг мережа Інтернет виступає як спеціальна платформа для подання, розгляду, а в окремих випадках і надання готового документу, що надає право на в'їзд до країни. Це може бути спеціальний урядовий веб-сайт, який призначений для обробки заявок іноземців на отримання візи або спеціальний веб-застосунок для міграційних питань.

У чинному законодавстві України візові питання регулюються Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію» від 01.03.2017 р. № 118 [4] та спільним Наказом МЗС, МВС, СБУ «Про затвердження Вимог до організації роботи з оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію» №469/897/605 від 30.10.2017 р.

Відповідно до п. 33 Постанови Кабінету Міністрів України № 118 передбачено надання віз, що оформлюється в електронному вигляді. Візи в електронному вигляді залежно від потреби візиту оформлюються у виді разової, дворазової на строк до 30 днів для в'їзду в Україну з приватною, туристичною метою, а також з метою лікування, спортивних заходів, а також з метою виконання робочих обов'язків іноземним кореспондентом або представником ЗМІ. Порядок видачі віз в електронному вигляді врегульований наказ МЗС України «Про затвердження Вимог до оформлення віз в електронному вигляді» №558 від 18.12.2017 р. [5].

Оформлення електронної візи здійснюється уповноваженою особою консульської служби МЗС України за допомогою онлайн-засобів Інтернету та візової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ві-

зова система). Візова система представляє собою спеціальний комплекс, що містить інформацію про заявників на візу, візову історію, відображення стану про приймання, попередній розгляд та передача візових клопотань іноземців та осіб без громадянства. Міністерство закордонних справ виступає є адміністратором і розпорядником цієї системи [4].

Клопотання про оформлення електронної візи подається іноземцем дистанційно на веб-порталі МЗС України засобами візової системи. Воно складається з декількох етапів:

- реєстрація на веб-порталі МЗС України;
- заповнення візової анкети, завантаження фотокартки а також необхідних документів до подачі клопотання в п.2-8 розділу 2 Вимог до оформлення віз в електронному вигляді [5];

- сплата консульського збору у безготівковій формі через веб-сайт МЗС України. За оформлення одноразової візи сплачується збір 20 доларів США, за дворазову – 30 доларів США. У випадку терміновості сплата здійснюється у подвійному розмірі.

Далі уповноважена особа розглядає подане клопотання протягом трьох робочих днів або протягом строку, що не перевищує один робочий день у разі термінового оформлення. Під час розгляду представник департаменту звіряє надані відомості, аналізує надану інформацію у базі даних осіб, яким не дозволяється в'їзд на територію України або обмежене право виїзду з України, перевіряє наявність підтверджуючого платіжного документу про сплату консульського збору і визначає строк дії е-візи. У результаті уповноважена особа ухвалює рішення про оформлення візи або відмову в її оформленні.

У разі позитивного рішення електронна віза надсилається уповноваженою особою іноземцю на вказану ним на веб-порталі МЗС електронну пошту. Сама електронна віза представляє собою документ, в якому зазначено її номер, QR-код, строк дії візи, прізвище та ім'я особи, дата народження, громадянство, стать, номер паспорту, кількість в'їздів та категорія візи.

У липні 2017 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року, яка містить наступні положення стосовно лібералізації візової політики: забезпечення швидкого та безперебійного опрацювання візових анкет; підвищення якості тренінгів для працівників консульських установ України; розробка на основі зарубіжного досвіду та концепцій інформаційної системи «Віза» стосовно збору документів та біометричних даних від заявників на отримання візи та використання даних під час прикордонного контролю, опрацювати питання стосовно можливості запровадження автоматизованого обміну інформацією для підтримки процесу видачі віз і забезпечен-

ня оперативної сумісності; взаємодії інформаційної системи «Віза» з іншими базами даних стосовно іноземців та осіб без громадянства щодо єдиного формату загальних даних, які будуть встановлювати особу.

Використання концепції електронної візи успішно апробоване в інших країнах світу. Переважно нею користуються держави із суворою імміграційною політикою. Для того щоб полегшити та систематизувати роботу їхніх дипломатичних, консульських та міграційних установ, було створено систему електронної авторизації. Успішним прикладом в цій сфері є система eTA – Electronic Travel Autorisation, яка використовується в Австралії, Канаді та США.

Австралійська електронна система авторизації була введена в дію в 1996 р. і стала доступна для громадян країн із полегшеним візовим режимом. eTA – це збережений в електронному вигляді дозвіл на в'їзд в Австралію для поїздок на короткий термін або бізнес-візитів. Він заміняє візову наліпку та марку у паспорті та звільняє подорожуючих від необхідності відвідувати посольство або консульство Австралії [6]. Це наочний прояв модернізації візового контролю, оскільки звільняє громадян-заявників від необхідності здавати та очікувати паспорт для виїзду за кордон, а також суттєво полегшує процес подачі документів на отримання візи.

Впровадження даної системи обумовило внесення змін до Migration Act (1958 р.) [7], які передбачили електронне оформлення документу. Віза eTA має свій підклас віз під номером 601 (далі – subclass). Слід зазначити, що дія електронної авторизації візи поширюється на громадян країн зі спрощеним візовим режимом. Це країни-члени Європейського Союзу, Велика Британія, США, Канада, Японія, Гонконг, Бруней, Малайзія, Сінгапур, Тайвань та Швейцарія. Показово, що для громадян держав-членів ЄС можна подати також ще один тип візи – eVisitor visa (subclass 651). Для цього необхідно зареєструвати спеціальний аккаунт Immi Account та за допомогою додатка у смартфоні продемонструвати офіцеру прикордонного контролю погоджену електронну візу [8, ст. 4].

До заявки на отримання електронної візи додаються наступний перелік документів: копії сторінок паспорту з біометричними даними; інформація, яка підтверджує причини візиту до Австралії; контактні дані осіб, що зустрічатимуть або супроводжуватимуть на території Австралії у випадку візиту до друзів чи родичів або бізнес-візиту, а також докази підтвердження платоспроможності та працевлаштування. Крім того, необхідно заповнити спеціальну форму №1554, яка додається онлайн на сайті Департаменту внутрішніх справ Австралії [10].

Візи eTA&eVisitor діють протягом 12 місяців. Даний документ надає такі права громадянам: в'їжджати на територію Австралії на термін до трьох місяців з моменту в'їзду за один раз; провести туристичну відпустку для візиту родичів або знайомих; навчатись в Австралії протягом трьох місяців з моменту в'їзду; працювати на неоплачуваній волонтерській роботі (не пов'язаної з бізнесом та продажем та збутом товарів); долучатись до бізнес-активності за умови що ви не працюєте на компанію або організацію в Австралії. Остання діяльність полягає у: проведенні загальних ділових запитів або запитів щодо працевлаштування, розслідування, переговорів, підписання або перегляд ділового контракту діяльності, що здійснюється в рамках офіційного урядового візиту участь у конференціях, торгових ярмарках або семінарах, за умови, що громадянин не отримує винагороду від організаторів за свою участь.

Відповідно до річної статистики уряду Австралії за 2021 р. вищезазначені туристичні типи візи були подані 66 950 громадянами, з них 43 114 – eVisitor та 23,836- eTA [9, с.12].

Практика електронної системи авторизації також використовується в Канаді. Як і в Австралії, в Канаді досить суворі імміграційна політика, а тому ця система покликана розвантажити бюрократичні процеси із візовими питаннями із країнами зі спрощеними вимогами в'їзду в країну.

Система була запущена з 15 березня 2016 р. – з цього моменту усі громадяни держав, із якими запроваджено безвізовий режим або спрощений режим в'їзду, які в'їжджали до Канади або робили транзит, набули вимогу оформлення електронної візи, тільки якщо вони не належать до категорій, яким не обов'язково її отримувати [11, с.2].

Електронна віза дійсна на період п'яти років з дня, з якого такий документ був виданий заявникові. Для цього необхідно надати інформацію про ім'я та прізвище заявника, дату та місце народження, стать, місце проживання, національність, номер паспорту для виїзду за кордон та контактні дані.

Уряд Канади мав обмежені можливості для ідентифікації та перевірки іноземних громадян, які не потребували візи тимчасового резидента для в'їзду в Канаду. Це створило суттєву прогалину в цілісності програми. У той час як всі іноземні громадяни, які мали намір приїхати до Канади на постійне місце проживання, потребували візи, іноземні громадяни з безвізових країн, які прибували до Канади на тимчасовій основі, не проходили перевірку до прибуття в аеропорт, де оцінка добропорядності громадянина була проблематичною через брак часу та обмеженого доступу до інформації, які могли б допомогти у

прийнятті такого рішення. Як наслідок, протягом 2012–2013 років близько 7055 безвізових громадян були визнані неприйнятними з різних причин після прибуття до повітряного пункту пропуску Канади [11]. Це призводило до значних витрат, затримок та незручностей для іноземця, який був не допущений до в'їзду, інших подорожуючих, авіакомпаній та уряду Канади.

Таким чином регламентом вносяться зміни до Положення про імміграцію та захист біженців [12] з метою внесення більшої точності в загальну законодавчу базу шляхом уточнення того, які іноземні громадяни будуть зобов'язані отримати електронний дозвіл на поїздку, процедури якої необхідно дотримуватись, винятки з цієї вимоги, випадки, коли електронний дозвіл на поїздку може бути анульований офіцером, а також плати за обробку заяви.

Онлайн-заявка не вимагає і не дозволяє заявникам завантажувати будь-які документи. Однак заявники можуть надати додаткову інформацію в кінці форми заявки для полегшення її обробки, наприклад, заявники можуть вказати термінову необхідність по дорожжю. Іноземний громадянин з дійсним дозволом на тимчасове перебування буде перевірятися тільки в пункті в'їзду. Після того як вони будуть визнані неприйнятними через неправдиві дані, Імміграційний відділ Канади видасть наказ про виключення, якщо тільки справа не підпадає під винятки для наказу про депортацію.

Деякі науковці зазначають, що в результаті еволюції законодавство про електронну авторизацію, процедура подачі стала більш заплутаною і має місце багато судових прецедентів з оспоруванням відмов у наданні електронної візи. S. Karas та T. Jiuling Li зазначають, що законодавство та судова практика засвідчують, що програма ЕТА зазнала значних змін з 2016 р. В результаті своєї еволюції програма стає все більш складною і заплутаною в очах заявників. Суди сприйняли широкий підхід до встановлення фактів неправдивих даних, ймовірно, буде більше випадків, коли мандрівники будуть визнані неприйнятними при появі в порту в'їзду. За іронією долі метою програми eTA було уникнути подібних ситуацій [13].

У країнах Шенгенської зони впродовж останніх років проводиться формування власної системи електронної авторизації European Travel Information and Authorisation System (ETIAS). Хоча ETIAS безпосередньо не є проїзним візовим документом, але його заповнення буде обов'язковим для громадян країн з безвізовим режимом, які будуть відвідувати країни Шенгенської зони. Аналогічно як і з Канадою, ця новація спрямована на оптимізацію міграційного контролю. Генеральний директорат Європейської

комісії з питань внутрішніх справ та міграційного контролю зазначає, що ETIAS – це велика автоматизована інформаційна система, яка створена для ідентифікації ризиків безпеки нелегальної міграції або високих епідемічних ризиків з боку безвізових відвідувачів, що подорожують до країн Шенгенської зони, і разом з тим для спрощення перетину кордонів більшості мандрівників, які не становлять таких ризиків [13]. Така попередня перевірка безвізових громадян безвізових країн полегшить прикордонний контроль, дозволить уникнути бюрократії та затримок для мандрівників при перетині кордону, забезпечить скоординовану та гармонійну оцінку ризиків для громадян третіх країн, а також суттєво зменшить кількість відмов у в'їзді на пунктах перетину кордону. Таким чином, громадяни «non-EU» країн, яким не потрібна віза для перетину кордону Шенгенської зони, повинні подати заявку на отримання дозволу на поїздку через цю систему до початку подорожі.

Процес авторизації в ETIAS проводитиметься шляхом заповнення онлайн-анкети на сайті. Після цього заявнику необхідно здійснити плату в розмірі 7 євро. Після подачі заявочної форми система проводить перевірку в інформаційній системі прикордонного та охоронного контролю Європейського Союзу і в більшості випадків проводить видачу документа протягом декілька хвилин. В окремих випадках, де необхідне уточнення, заявка розглядатиметься протягом 30 днів.

Перспективи розвитку інституту електронної дипломатії, зокрема е-віз, є досить широкими. Багато правових інститутів проходять етапи технологічного оновлення, оскільки це має низку значних переваг в зручності користування як для державних службовців, так і для громадян, в ефективності та швидкості обробки даних. Світовий досвід показує, що міжнародний туризм є однією з найрозвиненіших галузей економіки передових країн світу. Так, за даними Світової ради з подорожей та туризму у 2017 р. прямий, непрямий та опосередкований внесок туризму у світову економіку становив близько 10,4 % ВВП [15]. Міграційні потоки між країнами неухильно ростуть і щоб забезпечити стабільний розвиток економіки, зокрема і для туризму, державам необхідно забезпечити максимально прозорі та прості умови для відвідування країн, оскільки візити до посольства чи консульства з метою отримання візи та візовий процес загалом складає перше враження про країну. Світова практика показує, що лібералізація візового режиму підвищує туристичний потік в середньому на 20-40 %. Відповідно до чинної Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. [16], одним із головних напрямів є забезпечення візової лібералізації та спрощен-

ня візових процедур для туристів, які є цільовими ринками для України.

На сьогодні електронна віза є найсучаснішим способом, яка дозволяє оптимізувати бюрократичні процеси та привабити іноземних туристів до відвідування країни і в контексті всебічної цифровізації нашої держави дозволить долучитись до швидкого та доступного державного сервісу он-лайн не тільки громадянам України, а й громадянам інших держав. Тому на основі досвіду зазначених вище держав слід виділити реалізацію загальної інформаційної візової системи, що зберігатиме дані заявників, доступ до якої мають працівники дипломатичних та консульських установ, уповноважені особи розгляду візового клопотання, Держприкордонслужби, Міністерства внутрішніх справ та Служби Безпеки України для забезпечення сумісної організації роботи відповідно до наказу від № 469/897/605 від 30.10.2017; забезпечення доступності та інклюзивності адміністративної послуги, забезпечивши переклад візових вимог та сторінки подачі візового клопотання онлайн-сайту МЗС України мовою заявника, а також адаптацію для людей з зоровими та слуховими вадами; зниження візового збору для оформлення електронної візи; розширення переліку країн, із якими необхідно запровадити сервіс електронних віз.

Висновки. У результаті дослідження феномену електронної дипломатії, аналізу практики використання електронних сервісів для надання адміністративних послуг дипломатичними та консульськими установами, аналізу законодавства держав із вдосконаленою діючою практикою електронних віз було оцінено стан впровадження в Україні електронних віз та визначено перспективи їх розвитку. Кроки держави у цьому напрямі є частиною великою реформи цифровізації країни, реалізація якої підвищить імідж України в світі, зробить нашу державу привабливою для туристів, а також оптимізує процедуру візового оформлення, знявши навантаження з дипломатичних та консульських установ, уповноважених осіб з обробки візових клопотань та Міграційної служби України. Впровадження інституту електронної візи як елемента цифрової дипломатії надає можливість швидкого двостороннього контакту та зв'язку, а отже сприяє досягненню поставлених у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року цілей.

Україна, як технологічна держава, змогла довести світові можливість створення доступного і ефективного державного сервісу, тому розвиток в сфері візових питань підтвердить статус справжньої держави у смартфоні і дозволить іноземцям з легкістю відвідувати територію нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Holmes M. Digital Diplomacy, Oxford Bibliographies, 2019. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0258.xml>. doi: 10.1093/obo/9780199743292-0258.
2. Hanson F. The Spread of e-diplomacy. Lowy Institute, March 2012. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/03_ediplomacy_hanson.pdf.
3. Тихоненко І. В. Цифрова дипломатія як інструмент зовнішньої політики США у XXI ст. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/332195903_Cifrova_diplomatia_ak_instrument_zovnisnoi_politiki_SSA_u_HHI_stolitti.
4. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 №118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2017-п/conv#n163>.
5. Про затвердження Вимог до оформлення віз в електронному вигляді: Наказ МЗС України від 18.12.2017 р. №558. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0071-18#Text>.
6. Australian Government. Department of Immigration and Border Protection. Fast sheet of Australia's entry for visitors. URL: <http://www.border.gov.au/about/corporate/information/fact-sheets/53entry-system>.
7. Migration Act 1958. Australian government. URL: https://www.legislation.gov.au/Details/C2021C00357/Html/Volume_2.
8. Australia ETAS manual. Information for airlines and travel agents. Australian Department of Home Affairs. URL: https://immi.homeaffairs.gov.au/supporting/files/eta_manual_Nov2020.pdf.
9. Visitor Visa Program Report. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/research-and-stats/files/visitor-visa-december-2021.pdf>.
10. ETA Request for further processing. URL: <https://immi.homeaffairs.gov.au/form-listing/forms/1554.pdf>.
11. Canada Gazette. Regulations Amending the Immigration and Refugee Protection Regulations. URL: <https://gazette.gc.ca/rp-pr/p2/2015/2015-04-22/html/sor-dors77-eng.html>.
12. Immigration and Refugee Protection Act. Canada Government. URL: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/i-2.5/>.
13. Canada: the evolution of electronic travel authorisations. URL: <https://www.ibanet.org/article/20C78B3F-F0D5-460B-A72C-1B54202CC964>.
14. European Commission. Questions about ETIAS. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/smart-borders/european-travel-information-authorisation-system_en.
15. Укрінформ. Дані про частку туризму в світовому ВВП. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html>.
16. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. №168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-п#Text>.

REFERENCES

1. Holmes, M. (2019). *Digital Diplomacy, Oxford Bibliographies*. Retrieved from: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0258.xml>
2. Hanson, F. *The Spread of e-diplomacy*. Lowy Institute, March 2012. Retrieved from: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/03_ediplomacy_hanson.pdf
3. Tikhonenko, I. V. (2019). Digital diplomacy as an instrument of US foreign policy in the XXI century *Political problems of international systems and global development*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/332195903_Cifrova_diplomatia_ak_instrument_zovnisnoi_politiki_SSA_u_HHI_stolitti [in Ukrainian].
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Rules for issuing visas for entry to Ukraine and transit through its territory, No 118 (2017, March 1). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2017-п/conv#n163> [in Ukrainian].
5. Order of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on Approval of the Requirements for issuing visas in electronic form, No. 558 (2017, December 18). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0071-18#Text> [in Ukrainian].
6. Australian Government. Department of Immigration and Border Protection. Fast sheet of Australia's entry for visitors. Retrieved from: <http://www.border.gov.au/about/corporate/information/fact-sheets/53entry-system>.
7. Migration Act 1958. Australian government. Retrieved from: https://www.legislation.gov.au/Details/C2021C00357/Html/Volume_2.

8. Australia ETAS manual. Information for airlines and travel agents. Australian Department of Home Affairs. Retrieved from: https://immi.homeaffairs.gov.au/supporting/files/eta_manual_Nov2020.pdf.
9. Visitor Visa Program Report. Retrieved from: <https://www.homeaffairs.gov.au/research-and-stats/files/visitor-visa-december-2021.pdf>.
10. ETA Request for furtherproseccing. Retrieved from: <https://immi.homeaffairs.gov.au/form-listing/forms/1554.pdf>.
11. Canada Gazette. Regulations Amending the Immigration and Refugee Protection Regulations. Retrieved from: <https://gazette.gc.ca/rp-pr/p2/2015/2015-04-22/html/sor-dors77-eng.html>.
12. Immigration and Refugee Protection Act. Canada Government. Retrieved from: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/i-2.5/>.
13. Canada: the evolution of electronic travel autorisations. Retrieved from: <https://www.ibanet.org/article/20C78B3F-F0D5-460B-A72C-1B54202CC964>.
14. European Commision. Questions about ETIAS. Retrieved from: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/smart-borders/european-travel-information-authorisation-system_en.
15. Ukrinform. Data on the share of tourism in world GDP. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html> [in Ukrainian].
16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Tourism and Resorts Development Strategy for the period up to 2026, No. 168-p (2017, March 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text> [in Ukrainian].

YAKOVIYK IVAN

Doctor of Law (2nd PhD), Full Professor, Head of the European Union Law Department
of the Yaroslav Mudryi National Law University

TSVELIKH MAKSYM

Student of the International Law Faculty of the Yaroslav Mudryi National Law University

DIGITAL DIPLOMACY: THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC VISA SERVICES IN UKRAINE

Problem setting. In the XXI century almost all aspects of human life are covered by the processes of scientific and technological progress. The sphere of law has not been spared from these processes: thanks to information technologies, certain legal services have become more accessible and convenient. In Ukraine, this was manifested not only in the creation of electronic versions of national legislation and various electronic registers, but also in the provision of administrative services through the relevant services. Consular activities involve the provision of services. Amendments to the procedure for the provision of such administrative services and the provision of such services in electronic form can accelerate the process of digitalization of Ukraine, as well as unload the work of diplomatic institutions and reduce corruption risks.

Analysis of recent researches and publications. In the national legal literature in recent years, much attention has been paid to e-government (Kravets R., Kuzhda T., Romaniv T.), while almost no attention is paid to the analysis of the state of implementation of electronic services (Solomko Y.), in particular electronic visa services (Kolomiets G., Makhoniuk O., Mulska O.), which determines the relevance and practical significance of this study.

Target of research is to investigate the introduction of electronic services for foreign citizens to obtain a visa to enter or transit through the territory of Ukraine, as well as forecasting the prospects of using electronic visas in Ukraine based on the analysis of foreign experience of using this type of visa.

Article's main body. For the implementation of visa services, the Internet acts as a special platform for submitting, processing and, in some cases, providing a ready-made document granting the right to enter the country. This may be a special government website designed to process visa applications of foreigners or a special web application for migration issues. The use of the e-visa concept has been successfully tested in foreign countries and in the EU. It is mainly used by the states with strict immigration policies in order to facilitate and systematize the work of their diplomatic, consular and migration institutions, an electronic authorization system was created.

Conclusions and prospects for the development. As a result of the study of the phenomenon of e-diplomacy, analysis of the practice of using electronic services for the provision of administrative services by diplomatic and con-

sular institutions, analysis of the legislation of the countries with advanced e-visas, the state of implementation of e-visas in Ukraine was assessed and the prospects for their development were determined. The steps of the state in this direction are part of a large reform of digitalization of the country, the implementation of which will improve the image of Ukraine in the world, make our country attractive for tourists, as well as optimize the visa issuance procedure, relieving the workload of diplomatic and consular missions, authorized persons for processing visa applications and the Migration Service of Ukraine. The introduction of the e-visa institute as an element of digital diplomacy provides an opportunity for quick bilateral contact and communication, and thus contributes to the achievement of the goals set in the Strategy of State Migration Policy of Ukraine until 2025.

Key words: digital diplomacy, consular law, consular office, electronic visa services, Ukraine.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Яковюк І. В., Цвелих М. П. Цифрова дипломатія: впровадження електронних візових послуг в Україні. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 69–76.

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено особливості правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності. Зазначено, що у сучасних теоретико-правових дослідженнях, предметом яких є правове регулювання інвестиційної діяльності, недостатньо уваги приділено вивченню особливостей правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності. Встановлено, що держава у інвестиційних відносинах може набувати різні правові статуси та вступати у інвестиційні відносини, що мають різну правову природу.

Держава є одним із ключових суб'єктів інвестиційної діяльності, оскільки виступає: 1) безпосереднім учасником інвестиційної діяльності – інвестором чи реципієнтом інвестицій; 2) суб'єктом, що здійснює державне регулювання інвестиційної діяльності шляхом: підтримки реалізації інвестиційних проєктів; управління державними інвестиційними проєктами; надання пільгових умов здійснення інвестиційної діяльності; контролю за дотриманням законності здійснення інвестиційної діяльності усіма учасниками інвестиційних відносин; гарантування прав суб'єктів інвестиційної діяльності та гарантом щодо захисту інвестицій; зупинення або припинення інвестиційної діяльності за рішенням органу державної влади.

Визначено основні функції держави у інвестиційній діяльності – регулятивну, охоронну, заохочувальну. Регулятивна функція направлена на врегулювання інвестиційної діяльності на рівні національного та міжнародного законодавства. Охоронна направлена на охорону прав та інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності шляхом надання їм передбачених інвестиційним законодавством гарантій. Заохочувальна функція направлена на встановлення пільг та преференцій суб'єктам інвестиційної діяльності з метою залучення інвестицій у окремі сфери інвестиційної діяльності.

Зазначено, що перспективним напрямом подальших наукових досліджень держави як суб'єкта інвестиційної діяльності є питання щодо відмови держави від імунітету, коли вона виступає стороною приватноправових відносин.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, суб'єкт інвестиційної діяльності, інвестиційне законодавство, державна підтримка.

Постановка проблеми. Правовідносини з приводу реалізації інвестицій виникають переважно між приватними суб'єктами, проте значну роль у інвестиційній діяльності відіграє держава як специфічний суб'єкт. Місце держави у інвестиційній діяльності неможливо недооцінювати, оскільки вона здійснює вирішальний вплив на регулювання інвестиційних відносин як на національному та і міжнародному рівнях правового регулювання.

Актуальність теми дослідження зумовлена поліаспектною правовою природою інвестиційних відносин, у яких приймає участь держава, та фрагментарним станом дослідження особливостей участі держави в інвестиційній діяльності.

Крім того, норми законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, мають колізії щодо визначення суб'єктного складу інвестиційних відносин. У юридичній літературі існує думка, з якою варто

погодитися, що норми Господарського кодексу України [1] та Закону України «Про інвестиційну діяльність» [2] містять неузгодженість у частині визнання держави як суб'єкта інвестиційної діяльності. Так, В.Н. Петрина вказує, що норми ч. 1 ст. 2 та ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність», визначаючи громадян, не зареєстрованих як підприємців, та державу суб'єктами інвестиційної діяльності, тобто суб'єктами господарювання, вступають у колізію з нормами ч. 2 ст. 55 та ч. 1 ст. 8 Господарського кодексу України. Оскільки згідно з ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання. Виходячи з цього, суб'єкти інвестиційної діяльності, як діяльності господарської, за визначенням мають бути суб'єктами господарювання. Водночас згідно із ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання є тільки господарські організації – юридичні

особи та громадяни, які зареєстровані як підприємці, а згідно з ч. 1 ст. 8 Господарського кодексу України «держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання» [3, с. 110].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правове осмислення правового становища суб'єктів інвестиційної діяльності відображено у працях О. М. Вінник [4], Ю.М. Жорнокуя [5], А.С., Макаренко [6], В.В. Поєдинок [7], В.М. Стойки [8], В.Д. Чернадчука [9], проте питанню правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності не приділено достатньої уваги. Науковий інтерес вчених зосереджувався здебільшого на вивченні проблем правового регулювання та особливостей правового становища юридичних осіб як суб'єктів інвестиційної діяльності.

Метою статті є дослідження особливостей правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження кола суб'єктів інвестиційної діяльності є досить актуальним та цікавим питанням як у теоретичному, так і практичному аспекті. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» суб'єктами (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави. З огляду на вказане коло суб'єктів інвестиційної діяльності досить широке, що породжує поліаспектну правову природу інвестиційних відносин. Центральне місце у інвестиційній діяльності займає держава.

А.С. Макаренко зазначає, що особливе місце серед суб'єктів інвестиційної діяльності займає держава в особі уповноважених органів держави. Держава бере участь в інвестиційному процесі як безпосередньо через державний сектор економіки, так і побічно через свої інституції. Автор зауважує, що загалом знизилась роль держави як інвестора, однак, тим не менш вона все більше виступає як суб'єкт, що регулює і стимулює інвестиційні потоки з метою впливу на їх кількість, якість, порядок розміщення та систематизацію. Необхідно підкреслити, що держава в інституційних відносинах виступає, з одного боку, як суб'єкт адміністративних владних відносин, а з іншого – може бути безпосереднім учасником інвестиційних цивільних відносин і виступати у ролі суб'єкта цивільних відносин [10, с.58].

Особливістю правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності є те, що вона може виступати у якості регулятора, так і безпосереднього учасника інвестиційної діяльності (інвестора чи реципієнта інвестицій). У науковій літературі існує думка, що держава в ринковій економіці може виступати як в ролі інвестора, так і в ролі учасника

інвестиційної діяльності [11, с. 171]. На нашу думку, така позиція є не досить обґрунтованою, оскільки учасник відносин – суб'єкт, який безпосередньо приймає участь у відносинах і набуває у таких відносинах прав та обов'язків. Тобто якщо виходити з того, що держава є інвестором – логічно, що вона є й учасником інвестиційної діяльності.

Аналіз інвестиційного законодавства дає підстави стверджувати, що держава є одним із ключових суб'єктів інвестиційної діяльності, оскільки виступає:

1) безпосереднім учасником інвестиційної діяльності – інвестором чи реципієнтом інвестицій, вступаючи у інвестиційні відносини з іншими суб'єктами інвестиційної діяльності з приводу реалізації інвестицій. На законодавчому рівні вказівка на участь держави у інвестиційної діяльності відображена у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», відповідно до якої, інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Як безпосередній учасник інвестиційної діяльності держава може бути:

сторonoю інвестиційного договору, наприклад, угоди про розподіл продукції, відповідно до ст. 4 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [12], або спеціального інвестиційного договору, відповідно до п.7 ч.1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями» [13];

самостійним інвестором, здійснюючи інвестування державних інвестиційних проектів. При цьому пунктами 6 та 8 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» зазначено, що державне інвестування державних інвестиційних проектів з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії, здійснюється відповідно до вимог бюджетного законодавства. Державне або місцеве інвестування в об'єкти приватної власності здійснюється за умови закріплення в державній або комунальній власності частки у статутному капіталі юридичної особи, яка отримує таке інвестування за рахунок бюджетних коштів, залежно від обсягу вкладених інвестицій. З цього приводу В.Д. Чернадчук зауважує, що серед інвесторів як особливий суб'єкт виділяється держава, яка бере участь в інвестиційному процесі через державний сектор економіки, шляхом інвестування соціальних програм або через свої органи виконавчої влади. Держава здійснює інвестування тих галузей та виробництв, які мають загальнонаціональний характер і від яких залежить її безпека та забезпечення потреб населення. Особливим інструментом державної інвестиційної діяльності є

кредитна політика, за допомогою якої стимулюється вкладення коштів у пріоритетні інвестиційні проекти. Держава здійснює кредитну політику через Фонд державного майна, Державний інноваційний фонд, Пенсійний фонд тощо [9];

2) регулятором інвестиційної діяльності. Так, відповідно до ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність» державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності.

Регулювання інвестиційної діяльності державою здійснюється на національному та міжнародному рівні правового регулювання шляхом встановлення умов здійснення інвестиційної діяльності. Держава регулює умови інвестиційної діяльності шляхом: подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції; роздержавлення і приватизації власності; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; політики ціноутворення; проведення державної експертизи інвестиційних проектів; інших заходів (ч.3 ст. 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Варто погодитися з думкою, що основоположним принципом державного регулювання інвестиційної діяльності повинна бути законодавчо забезпечена стійка рівновага між імперативним впливом держави на інвестиційну діяльність і свободою її здійснення. Надлишкове втручання держави підвищує корупційні ризики і викликає погіршення інвестиційного клімату, стагнацію і відтік інвестицій у більш економічно привабливі юрисдикції [14, с.11].

Особливості правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності, що здійснює регуляторні функції, відображаються у тому, що держава:

здійснює підтримку реалізації інвестиційних проектів та надає пільгові умови здійснення інвестиційної діяльності (ч.5 ст.2 Закону України «Про інвестиційну діяльність») шляхом: співфінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного бюджету; надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів державних гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання; кредитування за рахунок коштів державного бюджету суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів; повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного

бюджету відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів (ст. 12-1 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Також варто звернути увагу на державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання інвестиційних проектів із значними інвестиціями» інвестору із значними інвестиціями може надаватися державна підтримка у таких формах: 1) звільнення від сплати окремих податків та зборів; 2) звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, що ввозяться виключно для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору; 3) забезпечення переважного права землекористування земельною ділянкою державної або комунальної власності для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями; 4) забезпечення за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, будівництва об'єктів суміжної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водото- електропостачання, інженерних комунікацій тощо), необхідних для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями;

здійснює управління державними інвестиційними проектами;

здійснює контроль за дотриманням законності здійснення інвестиційної діяльності усіма учасниками інвестиційних відносин. Прикладом може слугувати державна реєстрація договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності, не пов'язаної із створенням юридичної особи, укладені відповідно до законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України за участю іноземного інвестора (п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора» [15]).

виступає гарантом прав суб'єктів інвестиційної діяльності та гарантом щодо захисту інвестицій. Відповідно до ч. 1 ст.18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів. Згідно зі ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність», держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України, а також міжнародними договорами України. Інвесторам, у тому числі іноземним, забезпечується

рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови і порядок вивозу вкладених цінностей і результатів інвестицій. З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій. Державні гарантії захисту інвестицій – це система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності, сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантії.

Крім того, для державних підприємств, що виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія по цих інвестиціях з боку держави (ч. 5 ст. 7 «Про інвестиційну діяльність»);

зупиняє або припиняє інвестиційну діяльність. Причинами зупинення або припинення інвестиційної діяльності за рішенням державного органу можуть бути згідно зі ст. 21 Закону України «Про інвестиційну діяльність»: якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом; оголошення в установленому законом порядку інвестора банкрутом внаслідок неплатоспроможності; стихійного лиха; запровадження надзвичайного стану.

Таким чином, із зазначених повноважень вбачається, що основними функціями держави як суб'єкта інвестиційної діяльності є: регулятивна; охоронна; заохочувальна. Регулятивна функція спрямована на врегулювання інвестиційної діяльності на рівні національного та міжнародного законодавства. Охоронна направлена на охорону прав та інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності шляхом надання їм передбачених інвестиційним законодавством гарантії. Заохочувальна функція спрямована на встановлення пільг та преференцій суб'єктам інвестиційної діяльності з метою залучення інвестицій у окремі сфери інвестиційної діяльності.

Незважаючи на те, що держава наділена досить великим колом повноважень, як суб'єкт інвестиційної діяльності, законодавство чітко встановлює вимогу заборони втручання державних органів та посадових осіб у реалізацію договірних відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності зверх своєї компетенції (ст. 9 Закону України «Про інвестиційну діяльність»). Слід звернути увагу і на ч. 2 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність», якою

передбачено, що державні органи та їх посадові особи не мають права втручатися в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності, крім випадків, коли таке втручання допускається чинним законодавством і здійснюється в межах компетенції цих органів та посадових осіб. Ніхто не має права обмежувати права інвесторів у виборі об'єктів інвестування за винятком випадків, передбачених законом. У разі прийняття державними або іншими органами актів, що порушують права інвесторів і учасників інвестиційної діяльності, збитки, завдані суб'єктам інвестиційної діяльності, підлягають відшкодуванню у повному обсязі цими органами.

У контексті дослідження держави як суб'єкта інвестиційної діяльності важливо звернути увагу на питання щодо відмови від імунітету держави, коли вона виступає стороною приватноправових відносин. Яскравим прикладом може слугувати ситуація, коли держава виступає стороною угоди про розподіл продукції, відповідно до якої одна сторона – Україна (далі – держава) доручає іншій стороні – інвестору на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагорода) у вигляді частини прибуткової продукції (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [12]. З вказаної статті вбачається, що держава є безпосереднім учасником угоди про розподіл продукції – стороною інвестиційних договірних відносин. Проте, не дивлячись, що держава є стороною договору, невід'ємною ознакою держави є наявність суверенітету, який проявляється в низці її імунітетів – судового імунітету, імунітету щодо попереднього забезпечення позову та виконання судового рішення. Наявність імунітетів держави ставить інших учасників договірних відносин у нерівне правове становище. Законом України «Про угоди про розподіл продукції» у ст. 32 передбачено, що на вимогу іноземного інвестора (інвесторів) держава має право відмовитися від імунітету в угоді про розподіл продукції. Така відмова поширюється на всі судові рішення, рішення міжнародних комерційних арбітражів, рішення у провадженнях щодо попереднього забезпечення позову, а також виконання рішень судових і арбітражних органів. Тобто інвестиційним законодавством державі надане право відмовитися від імунітету. З цього приводу існує Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 5, ч. 3 ст. 6, ст. 32 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» (справа про

угоди про розподіл продукції» [16], виходячи з норм розділу 1 «Загальні засади» Конституції України держава діє не тільки в порядку здійснення суверенної влади, а також як суб'єкт цивільно-правових відносин (зокрема в реалізації відносин права власності – ст. 13, 14 Конституції України). Можливість відмови держави від імунітету у відносинах цивільно-правового характеру, в тому числі зовнішньоекономічних і господарських, в яких держава виступає стороною як суб'єкт цивільно-правових відносин, цілком відповідає конституційній zasadі рівності усіх суб'єктів права власності перед законом (ч. 4 ст. 13 Конституції України). Тому положення ст. 32 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» про відмову держави в угодах про розподіл продукції від судового імунітету, імунітету щодо попереднього забезпечення позову та виконання судового рішення

не може розглядатися як таке, що суперечить ст. 8 Конституції України, яка має найвищу юридичну силу.

Висновки. Особливість правового становища держави в інвестиційній діяльності відображається через можливість вступати у інвестиційні правовідносини в якості інвестора чи реципієнта інвестицій та регулятора інвестиційних відносин і гаранта для іноземних інвесторів. Жоден суб'єкт інвестиційної діяльності не наділений таким широким колом повноважень, як держава. На підставі вищевикладеного, варто констатувати, що теоретико-правові підходи до вивчення правового становища держави в інвестиційній діяльності носить фрагментарний характер. Вивчення правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
2. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
3. Петрина В.Н. Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 109–115.
4. Вінник О. М. Інвестиційне право: підручник. Київ : Прав. єдність, 2009. 616 с.
5. Жорнокуй Ю.М., Шуміло О.М., Сущ О.П. Інвестиційне право: підручник / за заг. ред. Жорнокуя Ю.М. Київ: Право, 2015. 512 с
6. Поєдинок В. В. Правове становище інвестора як суб'єкта господарських відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Київ, 2004. 22 с.
7. Поєдинок В. В. Види інвесторів за законодавством України. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 48–52.
8. Стойка В. М. Захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04, господарське право; господарсько-процесуальне право. Донецьк, 2003. 19 с.
9. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В., Чернадчук Т.О. Основи інвестиційного права України: Навчальний посібник / за заг. ред. В.Д. Чернадчука. - 2-ге вид., перероб. і доп. Суми: ВТД «Університетська книга»; Київ : Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. 384 с. URL: <https://buklib.net/books/37105/>.
10. Макаренко А.С. Правовий статус суб'єктів інвестиційної діяльності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. Том 29 (68) № 3. С. 56-60. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/12.pdf
11. Залевська-Шишак Г. Роль держави у стимулюванні інвестиційної активності в Україні. *Світ фінансів*. Випуск 4 (9), грудень 2006 р. С. 170–177.
12. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text>
13. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями: Закон України від 17.12.2020 р. № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
14. Бойчук Р. П. Форми, методи та інструменти державного регулювання інвестиційної діяльності. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 2 (7). С. 9–17.
15. Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.1997 р. № 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-97-%D0%BF#Text>.
16. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 5, частини третьої статті 6, статті 32 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» (справа про угоди про розподіл продукції) від 06.12.2001 р. № v017p710-01. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-01#Text>.

REFERENCES

1. Economic Code of Ukraine, No. 436-IV (2003 January 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine on Investment Activity, No. 1560-XII (1991, September 18). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [in Ukrainian].
3. Petryna, V. N. (2020). Investment activity as a subject of legal regulation. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 109–115 [in Ukrainian].
4. Vinnyk, O. M. (2009). *Investment Law*. Kyiv : Prav. yednist [in Ukrainian].
5. Zhornokui, Yu. M., Shumilo, O. M., Sushch, O. P. (2015). *Investment Law*. Yu. M. Zhornokui (Ed.). Kyiv: Pravo, [in Ukrainian].
6. Poiedynok V. V. (2004). Investor's legal status as a subject of economic relations. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Poiedynok V. V. (2004). Types of investors under the legislation of Ukraine. *Yurydychna Ukraina*, 3, 48–52 [in Ukrainian].
8. Stoika, V. M. (2003). Protection of the rights of entities of investment activity. *Candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
9. Chernadchuk, V. D., Sukhonos, V. V., Chernadchuk, T. O. (2005). Fundamentals of Investment Law of Ukraine. Ukrainy. V. D. Chernadchuka (Ed.). Sumy: VTD «Universytetska knyha»; Kyiv : Vydavnychiy dim «Kniahynia Olha». Retrieved from: <https://buklib.net/books/37105/> [in Ukrainian].
10. Makarenko, A. S. (2018). Legal status of investment entities. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Ser. Yurydychni nauky, Vol 29 (68), No. 3, 56–60. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals-/2018/3_2018/12.pdf [in Ukrainian].
11. Zalevska-Shyshak, H. (2006). The role of the state in stimulating investment activity in Ukraine. *Svit finansiv*, 4 (9), 170–177 [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine on Agreements on Distribution of Products, No. 1039-XIV (1999, September 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text> [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine on State Support for Investment Projects with Significant Investments, No. 1116-IX (2020, September 17). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> [in Ukrainian].
14. Boichuk, R. P. (2016). Forms, methods and instruments of state regulation of investment activity. *Law and innovative society*, 2 (7), 9–17 [in Ukrainian].
15. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Regulation on the Procedure for State Registration of Treaties (Contracts) on Joint Investment Activity with the participation of a foreign investor, No. 112 (1997, January 30). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-97-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the People's Deputies of Ukraine on the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part one of Article 5, part three of Article 6, Article 32 of the Law of Ukraine «On Agreements on Product Distribution» (Case of Product distribution agreements), No. v017p710-01 (2001, December 06). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-01#Text> [in Ukrainian].

SUSHCH OLENA

PhD in Law, Associate professor, Assistant professor of the Department of Legal Regulation
of Economics of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

STATE AS A SUBJECT OF INVESTMENT OPERATIONS

Problem setting. The research is focused on studying specific features of the legal status of the state as a subject of investment operations. The author of the article analyzes the norms of investment legislation reflecting the directions of state participation in investment operations.

Analysis of recent researches and publications. Current scientific research mainly focuses on studying problematic aspects of legal regulation of certain types of investment operations. Modern theoretical and legal studies, where the

subject matter is legal regulation of investment operations, pay insufficient attention to study specific features of the legal status of subjects of investment operations, in particular, the state's legal status.

Target of research is to study specific features of state's legal status as a subject of investment operations.

Article's main body. It has been established that the state can acquire different legal statuses in investment relations and can enter into investment relations of different legal nature.

The state is one of the key subjects of investment operations, since it acts as: 1) a direct participant of investment operations – an investor or recipient of investment; 2) an entity that carries out state regulation of investment operations by: supporting the implementation of investment projects; administration of state investment projects; provision of preferential conditions for carrying out investment operations; control over the compliance with the loyalty of carrying out investment operations by all participants of investment relations; guaranteeing the rights of subjects of investment operations and as a guarantor in regard to the protection of investment; suspension or termination of investment operations by the decision of the state authority.

The main functions of the state within investment operations have been determined – regulatory, security, and incentive. The regulatory function is aimed at regulating investment operations at the level of national and international legislation. The security function is aimed at protecting the rights and interests of subjects of investment operations by providing them with the guarantees under the investment legislation. The incentive function is aimed at establishing benefits and preferences for subjects of investment operations in order to attract investment into certain areas of investment operations.

Conclusions and prospects for the development. The specific feature of the state's legal status within investment operations is reflected through the possibility of entering into investment legal relations as an investor or recipient of investment and a regulator of investment relations and a guarantor for foreign investors. No subject of investment operations is endowed with such a wide range of powers as the state. On the basis of the above, it is worth stating that theoretical and legal approaches to studying the legal status of the state within investment operations have a fragmentary nature. The study of the legal status of the state as a subject of investment operations is a perspective direction for further scientific research.

Key words: investment, investment operations, subject of investment operations, investment legislation, state support.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Суц О. П. Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності. *Право та інновації*. 2022. № 3 (39). С. 77–83.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України та Видавництво «Право» запрошують всіх зацікавлених осіб опублікувати свою наукову роботу у *сороковому* номері журналу «Право та інновації». Журнал внесено до переліку наукових фахових видань групи Б (Наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Умови публікації у журналі:

1. Надати копію квитанції про оплату публікації НДІ ПЗІР (за 1 статтю) до 10.12.2022 р.;
2. Оформити статтю та подати згідно вказаних вимог.
3. Заповнити відомості про автора.
4. Надіслати рукопис статі в електронному вигляді на електронну адресу: ndipzir@gmail.com до 10.12.2022 р.

Традиційно в журнал приймаються статті за такими напрямками:

- 12.00.01** теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;
- 12.00.02** конституційне і муніципальне право;
- 12.00.03** цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;
- 12.00.04** господарське право; господарсько-процесуальне право;
- 12.00.05** трудове право; право соціального забезпечення;
- 12.00.06** земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- 12.00.07** адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;
- 12.00.11** міжнародне право.

Редакція у разі необхідності може здійснити переклад розширеної анотації, детальну інформацію можна отримати в редколегії. У разі самостійного перекладу автором розширеної анотації англійською редакційна колегія перевіряє переклад. У випадку виявлення значних помилок редакція залишає право відмовити в публікації статті.

Оформлення передплати автором передбачає отримання 1 авторського екземпляру та 3 наступних номерів журналу. Оплата НДІ ПЗІР передбачає отримання виключно авторського екземпляру.

Всю додаткову інформацію ви можете отримати на сайті журналу <http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/information/authors> та за телефоном: (057) 700-06-64.

Випусковий редактор: *В. П. Кохан*

Комп'ютерна верстка: *А. Г. Якишина*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21739-11639 ПР від 24.11.2015

Підписано до друку з оригінал-макета 27.09.2022.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 10,00. Обл.-вид. арк. 8,95. Тираж 56 прим. Вид. № 2917

Видавець – Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України,
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80,

Тел. +38 (057) 700-06-64

Сайт: ndipzir.org.ua

E-mail: ndipzir@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
61002, Харків, вул. Чернишевська, 80-А,

Тел./факс. +38 (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»

вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017